

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav jižní a centrální Asie
Indologický seminář

Diplomová práce

Zvířata v bengálských idiomech

Animals in Bengali Idioms

vedoucí práce: Doc. PhDr. Svetislav Kostić, Dr.

Děkuji docentu Svetislavu Kostićovi, vedoucímu práce, a doktorce Haně Preinhaelterové, konzultantce, za cenné poznámky, připomínky, podněty a rady. Dík patří i Debabratu Čakrabartímu za konzultaci při překladu z bengálštiny.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla veškeré použité prameny a literaturu.

Anotace

Tato práce popisným způsobem zpracovává bengálské idiomy, v nichž je hlavním komponentem označení zvířete. Pojednává o tom, v jakých rolích a s jakými vlastnostmi zvířata v bengálské idiomatice vystupují, což následně porovnává s charaktery zvířat, které vyplývají z indické kulturní tradice. Jako materiál k tomuto účelu slouží především indické bajky a z nich plynoucí symbolika a v druhé řadě i hinduistická mytologie. Třetím úhlem pohledu pak je srovnání s charaktery zvířat, jež je možné vysledovat z idiomů českých. Ke každému ze zvířat pak práce dokládá četné příklady idiomů, na nichž se charaktery nejlépe ilustrují.

Klíčová slova

idiomatika, přísloví, bengálština, zvířata

Annotation

The thesis describes Bengali idioms in which the main component is a name of an animal. It concentrates on the roles and characters of the particular animals in Bengali idioms and consequently compares them with the animal characters which come from Indian cultural tradition. The material for this comparison consists primarily of Indian fables and their symbolic meanings and secondly the Hindu mythology. The third aspect the thesis looks at is comparison with animal characters arising from Czech idioms. Numerous examples of idioms for every animal are included to illustrate their individual characters.

Keywords

idioms, proverbs, Bengali, animals

Obsah

1. Úvod	6
2. Idiomatika: obecný úvod	8
3. Zvířata v indické kultuře	13
3.1 Hinduistická mytologie	13
3.2 Bajky	14
4. Idiomy se zooapelativem jako základním slovem.....	19
4.1 Kráva	20
4.2 Had	20
4.3 Tygr	27
4.4 Lev.....	35
4.5 Šakal	36
4.6 Pes	40
4.7 Slon.....	47
4.8 Kočka	54
4.9 Krysa	62
4.10 Opice	65
4.11 Vrána	70
4.12 Osel.....	76
4.13 Sova.....	80
4.14 Shrnutí ostatních zvířat.....	82
5. Problematika překladu idiomů	84
6. Závěr.....	88
Literatura	91

Použité zkratky

ABPB	Anthology of Bengali Proverbs and Bachans
BP	Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā
CP	Dr̥ṣṭānta bākya saṃgraha. A Collection of Proverbs
SBA	Saṃsad bāgdhārā abhidhān. Bāṃlā bāgdhārā o biśiṣṭhārthak śabder abhidhān
SBED	Samsad Bengali English Dictionary
SFD	Students' Favourite Dictionary Bengali to English

1. Úvod

Tato práce si klade za cíl popisným způsobem zpracovat téma bengálské idiomatiky, a to oblast těch idiomů, v nichž se jako hlavní komponent objevuje pojmenování zvířete. Idiomatika kteréhokoli jazyka – a bengálštiny obzvláště – je velice bohatá oblast, proto si neklademe ambice toto téma zpracovat v celé jeho šíři. Soustředíme se zejména na to, v jakých rolích a s jakými vlastnostmi zvířata v bengálské idiomatice vystupují, což následně porovnáme se zvířecími charaktery, jež vyplývají z indické kulturní tradice. K tomuto účelu nám jako materiál poslouží indické bajky a z nich plynoucí symbolika a okrajově i hinduistická mytologie. Dalším úhlem pohledu pak bude srovnání s charaktery zvířat, jež můžeme vyčíst z idiomů českých.

Při vybírání jednotlivých zástupců zvířat nám šlo v první řadě o různorodost, možnost porovnání charakteristiky zvířete indického se zvířetem českým a v neposlední řadě také o poutavost pro čtenáře, což je ovšem hledisko velmi subjektivní.

Práce je rozdělena do šesti kapitol. Po úvodní kapitole následuje druhá, v níž se zaměřujeme na definování idiomu a popis jeho formálních a sémantických vlastností. Na konci tohoto teoretického úvodu se také stručně věnujeme historii užívání idiomů.

Třetí kapitola nastiňuje dva nejvýraznější zdroje indické kultury, v nichž můžeme spatřit zvíře jakožto nositele určitých vlastností, které bývají obvykle připisovány člověku. Těmito dvěma zdroji jsou hinduistická mytologie, jejíž odraz ovšem v bengálských idiomech nespátřujeme příliš často, a také bajky. Ty nám slouží jako materiál ke srovnání ve větší míře.

Těžištěm této práce je kapitola čtvrtá, která se od ostatních odlišuje i svým rozsahem. Zabýváme se v ní jednotlivými zástupci zvířat a postupně u každého z nich třídíme jeho charakteristické vlastnosti podle toho, jak se objevují ve zdrojích jmenovaných ve třetí kapitole. Relevantní je pro nás především výskyt těchto vlastností v nejrůznějších typech bengálských idiomů – od krátkých přirovnání, přes jednovětná přísloví až po delší veršované celky. Ke všem těmto jednotlivým vlastnostem uvádíme několik příkladů, dostupných v níže jmenovaných sbornících. Idiomy jsou uváděny jednak ve své původní bengálské podobě, jednak v doslovném překladu a jsou doplněny o vysvětlení, v některých případech i o český ekvivalent. V práci používáme dvou typů přepisu bengálských slov. Pro přepis samotných bengálských idiomů, jazykovědných termínů a bibliografických údajů užíváme vědecké transliterace, tedy přesného zachycení podoby slov podle bengálského originálu, např.

Bhaṭṭācārya. Pro ostatní termíny a přepisy jmen v textu volíme populární transkripci, jež využívá české diakritiky, např. Bhattáčárja.

V páté kapitole se věnujeme problematice překládání idiomatických jednotek. Uvádíme několik typů obtížnosti překládání s konkrétním zaměřením na převádění mezi bengálštinou a češtinou a ilustrujeme je na četných příkladech.

Práce končí kapitolou šestou, kterou tvoří stručný závěr.

Vycházíme z několika primárních bengálských zdrojů – od toho nejobsáhlejšího, kterým je sborník *Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā* od Sušílkumára De a z něhož citujeme převážnou většinu příkladů – až po drobnější tituly či přílohy samotných slovníků. Dále jsme tedy čerpali z útlejších sborníků *Samsad bāgdhārā abhidhān* od Subháše Bhattáčárji, *Dṛṣṭānta bākya saṃgraha. A Collection of Proverbs* od Williama Mortona a *Anthology of Bengali Proverbs and Bachans* od Muhammada Zamira a ze slovníků *Students' Favourite Dictionary Bengali to English* od A. T. Deva a *Samsad Bengali-English Dictionary* od Sailendry Biswase.

Ve sborníku *Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā* jsou idiomy řazeny abecedně, kniha ovšem obsahuje tematický rejstřík, podle něhož je možné idiomy z této práce také snadno dohledat. Tematické řazení používá i titul *Samsad bāgdhārā abhidhān*, oba slovníky pak užívají řazení abecedního. Ostatní knihy řadí idiomy za sebe bez nějakého zjevného pořádku. U všech excerpovaných idiomů je uveden v závorce zdroj, a to zkratkou, jejichž seznam je uveden před úvodní kapitolou.

Nebylo zcela samozřejmé ve všech případech jednoznačně určit správný význam bengálského idiomu, obzvláště nepatří-li mezi běžně používané. Všechny námi užívané zdroje bengálských idiomů obsahovaly i anglický překlad až na jednu výjimku, kterou byl náš hlavní pramen *Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā*. V něm byla i jakákoli stručná poznámka či případné vysvětlení k dispozici jen u minima případů. V některých nejasnostech jsme proto využili pomoci rodilého mluvčího, jestliže ani on vysvětlení podat nemohl, přísloví jsme byli nuceni vynechat.

K porovnání s idiomami českými jsme používali dvě knihy, zaprvé sborník *Lidová rčení* od Jaroslava Zaorálka z roku 1947 a zadruhé novější dílo od autorek Evy Mrhačové a Renáty Ponzové, věnované výhradně zvířatům, *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*.

Jako podklady pro úvodní teoretické kapitoly jsme použili práce Františka Čermáka, George Lakoffa a Marka Johnsona, Evy Mrhačové aj., předmluvy k jednotlivým sborníkům a další tituly, které jsou uvedeny v použité literatuře.

2. Idiomatika: obecný úvod

Idiomatika jako vědní disciplína se zabývá studiem nejrůznějších komponentů z jednotek jazyka, jež patří do běžně používaného lexikonu jazyka, nějakým způsobem se vymykají jeho gramatickým či sémantickým pravidlům a nesou přitom nějaký specifický význam. Podle Čermáka¹ se mylně považovaly za idiomy jen ty jednotky, u nichž je možné mluvit o určité míře obraznosti a metafoře. Podle jeho názoru bychom měli přijímat mezi idiomy mnohem širší škálu takovýchto anomálních jednotek.

Názvosloví idiomatických jednotek se u různých autorů liší. Z obecně lingvistické stránky se jedná o idiom, který Čermák rozšiřuje ještě o frazém (jde prakticky o totéž, frazém však označuje spíše formální stránku jevu a idiom spíše stránku sémantickou). Ze starších a „lidovějších“ termínů jsou to známé: přísloví (dříve parémie, odtud název pro vědu o příslovích, paremiologii, a později i proverbialia) a pranostika (meteorologické přísloví, např. *Medardova kápě, čtyřicet dní kape.*) na úrovni větné a pořekadlo, rčení a přirovnání na úrovni nevětné. Prísloví mezi všemi idiomy zabírají jen nepatrnou část, jakkoli jsou mezi mluvčími nejznámější (např. *Tichá voda břehy mele.*). V pojetí Zaorálka² se rčení liší od pořekadla především tím, že ho lze časovat (*házet perly sviním*), zatímco pořekadlo jen v omezené míře nebo vůbec ne (*chyba lávky, já nic, já muzikant*), úsloví pak leží na pomezí mezi výše zmíněnými. Specifickým typem rčení je přirovnání (*hezká jako obrázek*). Jde o pojmenování na základě srovnání dvou subjektů, nejčastěji za pomoci částice „jako“. Nejobecnější formu frazeologické jednotky nazývá tedy Čermák idiomem, zatímco Zaorálek rčením.

Podobně existuje několik termínů i v bengálštině. Subháš Bhattáčárja³ mluví o idiomu jako o *bāgdhārā*, Sudešná Basák⁴ používá pro přísloví a rčení termíny *prabād*, *prabacan*, *bākya*, *ukti* nebo *bhāṣaṇ*. Slovník Samsad dále uvádí překlady *bāk praṇālī* a *labja* pro idiom, *kathan*, *bacan* a *bācan* pro přísloví.

Ještě se podíváme stručně na rozdělení frazeologie. Podle Strakové⁵ je nejběžnější klasifikací frazeologie rozdělení podle typů či podle okruhů, které plní funkci předmětu či situace, k níž se přirovnává. Autorka tak dělí frazeologii na somatickou, jejímž základem jsou názvy částí těla (*podat někomu pomocnou ruku*), profesní (*mít hlad jako herec*),

¹ F. Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha: Karolinum, 2007, s. 13.

² J. Zaorálek, *Lidová rčení*, Praha: Fr. Borový, 1947, s. VII.

³ S. Bhaṭṭācārya, *Samsad bāgdhārā abhidhān. Bāṃlā bāgdhārā o biṣiṣṭhārthak śabder abhidhān*, Kalkātā: Sāhitya samsad, 2005, s. sedm.

⁴ S. Basāk, *Bāṃlār prabād*, Kalkātā: Ānanda pābliśārs, 2007, s. 1–3.

⁵ V. Straková, *Překládání a čeština*, Jinočany: H & H, 1994, s. 88.

s numerickým členem (*plést páté přes deváté*), obsahující adjektivum s významem národní příslušnosti (*to je pro někoho španělská vesnice*), obsahující vlastní jména (*dopadnout jako sedláci u Chlumce*) a v neposlední řadě frazeologii mající za svůj hlavní komponent zvíře.

Tento poslední bod je pro naši práci důležitý. U různých autorů se setkáváme s různými termíny, které jej označují. Např. podle Čermáka⁶ se v případě idiomu, jehož hlavním komponentem je zvíře, jedná o idiom animální, zatímco Mrhačová⁷ stejnou věc nazývá idiomem zooapelativním či idiomem se zooapelativem jako bázovým slovem a Straková idiomem faunickým⁸.

Mrhačová a Ponczová ve svém sborníku chápou idiom jako „formálně i obsahově ustálené, závazné (a tudíž reprodukovatelné) obrazné spojení slov (od spojení dvojčlenných až po mikrotexty) znakové povahy, mající složku sémanticko-funkční (idiomatickou) a výrazovou (v textu vystupující jako frazém)“⁹. Podobně pojímá idiom Čermák, tedy jako „jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)“¹⁰.

Všichni citovaní autoři říkají, že abychom mohli nějaké slovní spojení považovat za idiom, musí být v jazyce přítomno již delší dobu, nemělo by jít o výrok používaný jediným člověkem a především, musí se jednat o něco originálnějšího, co se sice skládá z obvyklých běžně užívaných slov, ale jinak jde o vyjádření nepravidelné a obrazné s významem, jenž ze slov samotných nevyznívá. Tak například český idiom *bolet jako prase* neznámá, že by prase někoho bolelo, *udělat si z někoho dojnou krávu* není chápáno doslovně jako vyrábění dojnice z člověka a *tomu aby kozel rozuměl* není prosba o vyšší kozlovu inteligenci. Kdo je rodilým mluvčím češtiny, porozumí. Tady narážíme na další aspekt, jímž je nemožnost přenášení idiomu v plné šíři do jiného jazyka, o čemž se zmiňujeme v páté kapitole v závěru práce.

O užívání idiomů mluví staré, ale trefné přísloví ze sbírky F. L. Čelakovského: *Moudré slovo neleží v truhlici, ale chodí po ulici*. Jinak řečeno, správný idiom je ten, který lidé používají v běžné mluvě. Objevuje-li se nějaký jen v psaném odborném textu,

⁶ Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, s. 34.

⁷ E. Mrhačová a O. Kouptsevitch, „Ustálená přirovnání se zooapelativem jako bázovým slovem v současné češtině, polštině, ruštině a ukrajinštině“, *Eslavistica Complutense* 4 (2004): 153–154.

⁸ Straková, *Překládání a čeština*, s. 88.

⁹ E. Mrhačová a R. Ponczová, *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Šenov u Ostravy: Tilia, 2003, s. 9.

¹⁰ Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, s. 31.

pravděpodobně ho už za pár let lidé nebudou znát. A právě díky tomu, že jsou idiomy používané po velmi dlouhou dobu, se mohly propracovat až k dnešní „vybroušenosti“. S tím souvisí i jejich další vlastnost, a to ekonomicky úsporná stručnost a výstižnost. Na velmi malém prostoru jsou idiomy schopny nést velmi komplexní význam. Velmi příhodný příklad je *sliby chyby*. Ve dvou slovech vyjadřuje vše, co bychom jinak museli obsírně vysvětlovat: „spoléháme-li na něco, co nám někdo slíbil, může se stát, že se oné věci nedočkáme, děláme tedy touto důvěřivostí velkou chybu“. Ale kdo by takovou dlouhou větu uchovával v paměti?

Idiomy mohou být rovněž velmi expresivní, emocionálně zabarvené, mít hodnotící schopnost (příklad podává Čermák: řekneme-li o někom, že *letí jako vítr*, hodnotíme jeho činnost kladně, když naopak někdo *utíká, jako by mu zadek zapálil*, jde o hodnocení záporné)¹¹. Mnohdy jsou navíc schopné obměňovat gramaticky sloveso, tedy na rozdíl od ustáleného přísloví může kratší slovní obrat *zajíc v pytli* figurovat v bezpočtu různých vět: „Koupil *zajíce v pytli*. Dobře si to rozmysli, ať nekoupíš *zajíce v pytli*.“ apod. Před samotným idiomem se můžeme setkat s takzvaným introduktorem, uvozením. Ten může v češtině znít „abych tak řekl, jak je známo, ne nadarmo se říká“ apod. a jeho úkolem je připravit atmosféru pro navazující idiom.

Z dalších formálních vlastností idiomu můžeme zmínit jeden velmi důležitý aspekt, a tím je schopnost rýmu. Mnoho z českých a především bengálských přísloví je rýmovaných, což pravděpodobně přispívalo k jejich snadnějšímu zapamatování, a tudíž k větší oblibě. Můžeme se setkat především s rýmem sdruženým a také s příklady asonance, která bývá v lidové tvorbě běžnější než čistý rým:

abhadra barṣā kāl, hariṇī cāṭe bāgher gāl,
śon re hariṇī tore kai, samayguṇe sabi sai. (viz T28)

dojabarer māg, sōdarbaner bāgh. (viz T4)

kāk haye kokiler mata ḍākte kare āśā,
bāman haye cāḍe hāt, chār kapāler daśā. (viz V22)

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

Já po něm chlebem, on po mně kamenem.

---

¹¹ Čermák, *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, s. 39.

V některých idiomech se opakuje oblíbená a častá dvojice slov, tvořících rým – jednou z nich je např. *sāp – pāp*. Setkáváme se i s aliterací, např.:

baṛa bāṛ berālṭāo baṛalok. (viz Ko7)

Nyní se dostáváme k další podstatné vlastnosti idiomu, kterou je „zakódovanost“, tedy vlastnictví skrytého významu. V souvislosti se skrytým významem můžeme u idiomů mluvit především o metafoře a metonymii. Tyto pojmy popisují Lakoff a Johnson: „Metafora a metonymie jsou dva různé druhy procesů. Metafora je v zásadě způsob pojmání jedné věci na základě druhé a její primární funkcí je porozumění. Naproti tomu metonymie má primárně referenční funkci, tj. umožňuje nám použít jedné entity, aby zastupovala druhou.“¹²

Jinak řečeno, metafora přenáší význam na základě vnější podobnosti (*zub pily, hlava rodiny*), kdežto metonymie je přenášení významu na základě vnitřní souvislosti (*sníst celý talíř, poslouchat Mozarta*) – například podle původu, přenášení části za celek, používaného předmětu za uživatele, řídicího za řízeného, místa za události apod. Vždy jde ale o zastoupení. Podle Lakoffa a Johnsona¹³ je zvláštním případem metonymie i kulturní a náboženská symbolika, přičemž ji ilustrují na křesťanském symbolu holubice jako čisté bytosti přinášející boží poselství.

Podobné metafory a metonymie nalzáme i v idiomech se zooapelativy. Vždyť co jiného je idiom, v němž konkrétní zvíře zastupuje konkrétní lidskou vlastnost na základě významové či symbolické podobnosti, než právě metonymie a metafora? Pes zastupuje něco opovrženého a odpudivého, kráva naopak něco velmi užitečného a cenného, šakal někoho mazaného apod. Blíže se k těmto charakteristikám dostaneme v jednotlivých kapitolách určených konkrétním zvířatům.

Idiomy měly velký význam v literatuře v průběhu dějin. Používaly se již od dávných dob, jejich výskyt je dokladován v různých starověkých textech, ať jde o Starý zákon (část Kniha přísloví), nebo o nejstarší díla indického písemnictví – védy, upanišady či pozdější bengálské čarjápady.

V české literatuře idiomy používal Kosmas i Dalimil, první sbírka přísloví pochází ze 14. století. Ve století 16. pak pro svoje sbírky užíval Blahoslav termínu proverbialia, přísloví.

---

¹² G. Lakoff a M. Johnson, *Metafory, kterými žijeme*, př. Mirek Čejka, Brno: Host, 2002, s. 50.

¹³ Tamtéž, s. 51–54.

Podobně pojmenovával idiomy i Komenský.¹⁴ Zájem o lidovou slovesnost se zvyšoval v období humanismu a dalo by se říci, že vyvrcholil ve sbírce Františka Ladislava Čelakovského z roku 1852 „Mudrosloví národu slovanského ve příslovích“, kde autor poprvé odlišil přísloví a pořekadla.¹⁵ V té době se stalo oblíbeným sbírání lidové slovesnosti, tedy především pohádek, pověstí, lidových písní, pořekadel aj. Mezi největší sběratele lidových rčení a frazeologie můžeme zařadit právě Čelakovského, K. J. Erbena, F. Sušila, ve 20. století pak již zmiňovaného Zaorálka.

Sbírání lidové slovesnosti v Bengálsku bylo zpočátku doménou Britů. Na konci 18. a v 19. století začali v Kolkatě zakládat organizace, které měly zkoumat hlouběji asijskou a především indickou kulturu (např. Royal Asiatic Society of Bengal, která byla založena sirem Williamem Jonesem v roce 1784). Mezi roky 1832 a 1883 byly publikovány první čtyři sbírky přísloví – šířiteli bengálské slovesnosti byli misionáři William Morton, James Long, sir George Grierson a Lal Behari Day. Nejvýraznější postavou dalšího období je bengálský spisovatel Rabíndranáth Thákur. V 80. a 90. letech 19. století sbíral lidovou slovesnost a vydal také několik statí o lidové literatuře. Později ve 20. a 30. letech 20. století vyšel sborník východobengálských maimansimhských balad, který uspořádali Čandrakumár De a Dineščandra Sen a jenž spolu s osobou básníka Thákura přilákal k Bengálsku pozornost celého světa. Mezi další důležité osobnosti, jež se zabývaly lidovou literaturou, patří Upendrakišor Rájčaudhurí, Džasímuddín, Sirádžuddín Kásimpuri,¹⁶ Annadášankar Ráj, Sušílkumár De a další.

Na závěr zmiňme z mnoha alespoň dva další zdroje tradiční bengálské idiomatiky. Jednou ze známých autorek pořekadel či úsloví z doby středověku byla Khaná, jejíž existence není ovšem historicky doložena.¹⁷ Její pořekadla, bengálsky bačany (*Khanār bacan*), se tematicky vztahují k zemědělství a ke každodennímu životu vesničanů. Většina bačanů již zlidověla. Dalším typem slovesnosti, též velmi běžné a dodnes používané, jsou lidové říkanky čhary (*chaṛā*). Jde o krátké básničky, jejichž rým bývá neumělý, mnohdy jej nahrazuje asonance či rým gramatický, důležitějším pro čharu je ale rytmus. Přestože vycházejí i knižně, lidé si je recitují především doma pro sebe a přechovávají je takto po generace.¹⁸

---

¹⁴ Zaorálek, *Lidová rčení*, s. V–VI.

¹⁵ K. Dvořák, „Doslov“, in F. L. Čelakovský, *Přísloví – napoví. Výbor z Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, Praha: Albatros, 1976, s. 159–167.

¹⁶ A. Siddiqui and A. S. M. Z. Haque, „Folklore Research in East Pakistan“, *Asian Folklore Studies* 23.2 (1964): 1–14.

¹⁷ Basāk, *Bāmlār prabād*, s. 15.

¹⁸ Např.: D. Hāydār (ed.), *Bāmlādešer nirbācita chaṛā*, Kalkātā: Dī. Em. ĩāibrerī, 1982.

3. Zvířata v indické kultuře

Zvířata jsou a vždy byla pro člověka jak v prostředí indickém, tak českém velmi důležitá a odjakživa ho doprovázela na jeho cestách. Nejedná se jen o zvířata domestikovaná, u nichž je spojitost s člověkem předpokládatelná, ale i zvířata divoká, která vždy spíše představovala buď nebezpečí, jemuž se bylo nutné naučit nějakým způsobem vyhýbat, kořist, anebo zdroj inspirace.

V této kapitole se zaměříme na dvě oblasti, v nichž se zvířata vyskytují. První z nich je oblast mytologie, a to mytologie hinduistické. Ačkoli islám, buddhismus, džinismus aj. tvoří jistě neopomenutelnou složku náboženství vyskytujících se na indickém území, pro potřeby naší práce nám budou postačovat odkazy na zástupce jediného, a sice toho největšího, tedy na hinduismus. Druhou oblastí, v níž hrají zvířata nemalou roli, je bajka. Jde sice o drobný literární útvar, ale s velice dlouhou a bohatou tradicí. Obě tyto oblasti nám ve čtvrté kapitole poslouží jako podklady pro porovnání s charakterem zvířat, tedy kromě zdroje třetího, jímž jsou české idiomy, na něž se budeme rovněž odkazovat.

3.1 Hinduistická mytologie

Hinduistická mytologie je jednou z oblastí, v níž se zvířata tradičně vyskytují. Objevují se v podobě převtelení některých bohů (inkarnace Višnu), zvířecí prvky mohou být zobrazeny na samotných bozích v jejich obvyklých podobách (Ganéšova sloní hlava) či je vidáme ve formě jízdních zvířat bohů nebo samostatných postav v eposech. Jak říká kolektiv českých indologů v kapitole o polobožských a démonských bytostech, kam řadí i zvířata: „je možno konstatovat, že polobožské a démonské bytosti tvoří snad nejbarvitější složku hinduistické mytologie. Nevyplňují v ní příliš velký prostor, ale dodávají jejím příběhům zvláštní, charakteristické zbarvení.“¹⁹ A právě toto zbarvení je pro Indii tak typické.

Váhana neboli jízdní prostředek je zvíře, skutečné či mytologické, blízce spjaté s určitým božstvem. Božstvo bývá zobrazováno buď jedoucí na zvířeti, nebo pouze vedle něj, zvíře je jeho atributem. Přestože váhana může jednat samostatně, obvykle slouží jen jako jízdní zvíře svého boha. Funguje také jako symbol – např. Šivův býk Nandi reprezentuje sílu a plodnost, Skandův páv Paraváni nádheru a majestátnost, labuť bohyně Sarasvatí pak

---

¹⁹ D. Zbavitel et al., *Bohové s lotosovýma očima*, Praha: Vyšehrad, 1986, s. 275.

moudrost, půvab a krásu. Další konkrétní váhany jmenujeme v kapitolách o jednotlivých zvířatech.

Jak jsme již uvedli, zvířata se vyskytují i v zobrazeních jednotlivých bohů – např. jakožto jedna z jejich inkarnací nebo jejich obvyklá podoba. Bůh Višnu se přetěluje do podoby ryby, v níž pomůže Manuovi přežít velkou potopu, do podoby želvy, kdy se při stloukání oceánu mléka k získání nápoje nesmrtelnosti ponoří do oceánu a podepře horu svými zády, do podoby kance, v níž zabije démona Hiranjákšu, a jako zpola lev zpola muž. Důležitou roli hraje také váhana boha Indry obří pták Garuda, který je mocnější než bohové – podaří se mu ukrást nektar nesmrtelnosti – a jemuž patří v mýtech největší místo. Neopomenutelná je též přítomnost podoby slona v zobrazení boha Ganéši, hadí motiv v zobrazení nágů apod.

Výskyt zvířat můžeme zaznamenat také ve starověkých indických eposech. Především v Rámájaně je pomoc opičí armády s opičákem Hanumánem v čele, medvědí armády či ptáka Džatájua poskytnutá Rámovi důležitá. Zvířat se vždy používalo také jako obětí pro nejruznější náboženské obřady – můžeme zde jmenovat védskou oběť koně či dodnes vykonávané krvavé obřady, při nichž se bohům obětuje například koza.

Zvířata z indické mytologie ovšem nehrají v bengálské idiomatice příliš podstatnou roli. Roli nenahraditelnou v ní naopak hrají zvířata z jistého typu folklóru, který se označuje slovem bajka.

3.2 Bajky

Další oblastí v indické kultuře, v níž se zvířata hojně vyskytují, jsou bajky. Z nich vyplývají charaktery zvířat mnohem lépe, než jak je lze vyčíst z mytologie. Zde – stejně jako u mytologie – vycházíme z celoindického kontextu, protože v obou případech jde o velmi starou tematiku, která pochází z doby před vznikem samotné bengálštiny (za niž se považuje období 10. až 12. století n. l.). V tomto případě stavíme na bajkách psaných v sanskrtu, které jsou známé pod názvem *Pañčatantra*, a dalších, jež na *Pañčatantru* navázaly – konkrétně tedy vycházíme v první řadě ze současných bajek bengálských a v řadě druhé z českých překladů.

Bajka je krátký literární útvar, jehož základem je alegorie, což zde znamená, že zvířata přejímají lidské vlastnosti a jednají jako lidé. Z jejich jednání a z celé bajky vyplývá vždy nějaké ponaučení – záměrem spisovatele je v tomto případě za pomoci vlastností

personifikovaného zvířecího hrdiny ukázat pravidla chování, která fungují ve světě lidí, prezentovat zejména jejich negativní stránky a nejrůznější nešvary ve společnosti, působit na lidi a vytvářet pro ně jakýsi návod k lepšímu chování. Typickým literárním prostředkem v bajce je, kromě již zmíněné alegorie, ironie a satira. Bajka byla nejprve určena pro dospělého čtenáře, postupem času se ovšem přesunula do dětské literatury. Již od starověku lze vidět bajku ve formě rámcového vyprávění, uvozeného a zakončeného jiným příběhem, se silnou mravoučnou a nábožensko-výchovnou tendencí.

Z indického prostředí je patrně nejznámější sbírkou bajek již zmíněná *Pañcatantra*, jež byla zamýšlena jako soubor rad pro vychovávání a vzdělávání budoucích králů, kteří se měli naučit dobrému chování a bystrému úsudku. Sama sebe takto prezentuje, navíc mnohokrát v ní vystupují zvířecí králové se svými ministry. S tím však polemizuje Olivelle: „Tento text, jak ho vidím já, není o králich, nýbrž o ministrech. Králové jsou popisováni zkrátka jako slabí, ustrašení a hloupi; co by dělali bez silného vedení svých moudrých a zkušených ministrů, nikdo ani nechce hádat... A nejhorší věcí na tom je, že jsou ve své vrtkavosti a iracionalitě přirovnáváni k ženám, a to dokonce k prostitutkám! Mohla by kniha určená pro krále jimi takto opovrhovat?“²⁰ Těžko říct, komu tato kniha ve skutečnosti sloužila. Jisté ale je, že byla mezi lidmi velice oblíbená, což dokládá i skutečnost, že se nám četné překlady dochovaly až do dnešní doby a že na ni navázalo množství dalších zpracování, např. *Hitopadéša*, Sómadévova rozsáhlá sbírka *Kathásaritságaram* nebo arabské přepracování *Kalila a Dimna*. I v Evropě byly indické bajky velice populární – volné překlady k nám pronikaly právě prostřednictvím perské a arabské literatury; jako první indická kniha se objevila *Pañcatantra* na počátku 16. století také v našem písemnictví.²¹ Skrze překlady se k nám dostaly i bajky Ezopovy, jež jsou považovány za počátek bajek v evropské literatuře. Dlouhé dohady o tom, jestli má delší tradici bajka indická, nebo bajka řecká, jsou dnes v podstatě uzavřeny s tím závěrem, že společným pramenem pro oba typy byla bajka sumerskobabylónská.²²

Je zajímavé sledovat, jak se mezi sebou liší jednotlivé verze indických bajek, vycházející bezpochyby z jednoho historicky stejného zdroje. Máme tentokrát na mysli verze českých překladů.

---

²⁰ P. Olivelle, „Introduction“, in Vishnusharman, *The Five Discourses on Worldly Wisdom*, New York: New York University Press, Clay Sanskrit Library, 2006, s. 35.

²¹ D. Zbavitel, „Předmluva“, in Sómadéva, *Oceán příběhů*, př. D. Zbavitel, sv. 1, Praha: Odeon, 1981, s. 10.

²² D. Bartoňková, „Předmluva“, in *Svět ezopských bajek*, př. V. Bahník, R. Kuthan a J. Valeš, Praha: Svoboda, 1976, s.10.

První typ změn je poměrně nepatrný, ale více než pochopitelný – jde o varianty jmen hlavních zvířecích postav. V Sómadévoově knize *Oceán moudrosti* ve Zbavitelově překladu ze sanskrtu se vyskytují jako jedny z hlavních postav šakalové Karataka a Damanaka. Tytéž postavy se pak nazývají Kalíla a Dimna, a to ve stejnojmenné knize *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, souboru tematicky shodných indických bajek, tentokrát ovšem přeložených z arabštiny (v 8. století je do arabštiny přeložil Abdalláh ibn al-Mukaffa‘, z něj pak vychází současný překlad Jaroslava Oliveria). Třetí verzi jsou pak zjednodušená jména z knihy *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, kde se Olbracht oprošťuje od indického originálu a jména postav pro malé české čtenáře počesťuje – zde se šakalové jmenují Lap a Chňap. Olbracht koneckonců česky znějící jména používá i pro další zvířecí postavy – v jeho bajkách vystupují holub Doupňák, holub Sivák či býk Mujaba, který se ve verzi z arabštiny nazývá Šatraba, zatímco Zbavitel ponechává původní sanskrtská jména: Sandživaka pro býka či Pingalaka pro krále lva.

Další typ změn už je poněkud závažnějšího charakteru – mění se samotná zvířata. Například potkan se vyskytuje ve variaci s krysou a myší – přestože jde o odlišné biologické druhy, záměna je poměrně pochopitelná. Stejně tak je tomu i v případě vrány, která se objevuje i jako havran či kavka. I v tomto případě je prototyp černého ptáka s nepříliš libým hlasem postačující. Větší rozdíl však můžeme nalézt ve variaci promyky a lasičky (více viz kapitola 5). Podobná je i dvojice šakal versus liška, přičemž šakala nalézáme u překladů indických textů, zatímco liška se objevuje v bajkách Ezopových, je totiž běžnější v evropském prostředí. Například v proslaveném příběhu o havranovi, který na stromě jedl sýr a k němuž přišla liška a sýru se nakonec lstí zmocnila, vystupuje v indické verzi spolu s vránou šakal. Zajímavostí je, že místo sýru si však pochutnává na mase.²³

Ve třetím typu změn jsou zvířata zaměňována bez ohledu na nějakou podobnost. Nelze předpokládat, že by vlk byl podobnostní variantou tygra a delfin variantou želvy.²⁴ Přesto v příběhu vystupují ve stejné roli, přičemž to děj nijak významně nemění. Jen můžeme dodat,

---

²³ Příběh indický – „Kāk o šrgāl (Vrána a šakal)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 86, příběh evropský – „Havran a liška“, in *Svět ezopských bajek*, s. 484; verze se sýrem pochází od Ezopových následovníků, v jeho vlastní bajce figuruje také maso („Havran a liška“, tamtéž, s. 126). Jiný příklad: opět jde o záměnu šakala a lišky v totožném příběhu; tentokrát zvíře prosí člověka o poskytnutí ochrany před lovci, ten mu sice vyhoví, ale pak ho zradí: v indické verzi vystupuje šakal, viz „Šrgāl o křšak (Šakal a rolník)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 26, zatímco v evropské liška, viz „Liška a dřevorubec“, in *Svět ezopských bajek*, s. 121.

²⁴ Záměna tygra a vlka je patrná v příběhu o vítězství svobody nad blahobytem: v indické verzi je svoboda důležitá pro tygra, viz „Byāghra o pālita kukur (Tygr a domácí pes)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 20–21, kdežto v evropské bajce pro vlka, viz „Vlk a pes“, in *Svět ezopských bajek*, s. 293–4. Na zádech delfina se vozí opice v příběhu indickém, viz „O opičáku a delfinovi“, in *Oceán příběhů*, sv. 2, s. 86–87, ovšem v jiné indické verzi vystupuje želva, viz „Opičák a želva“, in *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, s. 170–181.

že v příbězích, které se v indoevropské tradici vyskytují už velmi dlouhou dobu, není takováto malá záměna nepochopitelná či neomluvitelná.

Podívejme se nyní na některé typické vlastnosti indických bajek. Bajky často zobrazují nerovný vztah dvou jedinců a tento vztah v mnoha případech nekončí pro toho slabšího dobře. V bajce mnohokrát citované přísloví, že „nikdy nemůže existovat přátelství mezi masožravcem a býložravcem, mezi jídlem a tím, kdo ho jí“ odkazuje k nemožnosti vyrovnaného vztahu mezi lidmi z jiných společenských vrstev. Navíc se každá bytost po čase navrátí ke své vlastní přirozenosti – tak jako myš proměněná v dívku, kterou k návratu do původní podoby dotlačí osud. Osudový vztah promyky a hada ukazuje velkou sílu přirozenosti – tito dva se nemohou stát opravdovými přáteli, protože jsou odjakživa přirozenými protivníky. Pokud se nepřátelství vytvoří z nějakého konkrétního důvodu, je možno jej odstranit a znovu obnovit přátelství. Pokud je ovšem toto nepřátelství vrozené, pak nemůže být eliminováno nikdy.

Jednotlivé biologické druhy jsou tedy v bajkách připodobňovány k jednotlivým sociálním vrstvám v lidské společnosti. Stejně jako je nemožné změnit masožravce v býložravce, stejně tak jako se nemůže šakal přátelit se slepicí, stejně tak není možné, aby se změnily zákony v lidské společnosti, platící po tisíciletí.

Zvířata, vystupující ve větším počtu bajek, si v nich obvykle zachovávají stejný nebo podobný charakter. Olivelle²⁵ uvádí, že naopak ta zvířata, která nemají příliš vyvinutý charakter, mohou sehrávat v bajkách protichůdné role. Například želva či krab, kteří mezi ně patří, se objevují v příbězích jak chytrí, tak i hloupi. Opačně zvířata s detailněji vypracovaným charakterem se vyskytují převážně v rolích předpokládatelných. Lev je v bajce pokaždé králem, šakal je vždy mazaný, osel vždy hloupý. Ve většině případů se v bajkách setkáváme s divokými zvířaty, existují pak zvířata na pomezí, která oba dva světy – divokost a domestikaci – spojují. Všechna divoká zvířata podléhají králi zvířat – lvovi; nikdy se nestane, že by zajíc zabil lva. Může nad ním sice zvítězit v bystrosti, ale nikoli ho ulovit. Bajka stále zachovává pravidla říše zvířat, v níž se býložravci nepřátelí s masožravci.

V tomto bodě si Olivelle protirečí s Bartoňkovou, která uvádí: „zvířata jsou v bajce leckdy jiná, než jak je známe ze zoologie: lev požírá stejnou kořist spolu s oslem, pardálovi chutná chléb, kráva, koza i ovce se chytí spolu se lvem na jelena atd.“²⁶ Tuto skutečnost

---

²⁵ Olivelle, „Introduction“, s. 31.

²⁶ Bartoňková, „Předmluva“, s. 9–10.

můžeme jasně pozorovat na příkladu bajky „Kořist lva, osla a šakala“²⁷, kde se všechna tři jmenovaná zvířata dohodnou na společném lovu a dělení své kořisti (je snad asi zbytečné připomínat, jak v přítomnosti lva dopadne chudák osel). V případě většiny bajek má asi Olivelle pravdu, jak ovšem můžeme v některých příbězích vysledovat, existují výjimky.

O bajkách a lidových příbězích toho už bylo i v odborné literatuře napsáno velmi mnoho. Jedním ze zajímavých postupů odborného zpracování těchto příběhů byla klasifikace motivů, jíž se zabývali Antti Aarne a Stith Thompson. Z jejich společné práce vznikl tzv. Aarneho-Thompsonův klasifikační systém (AT systém)²⁸, který slouží pro uspořádání lidových příběhů. Katalogizuje základních 2500 obsahů lidových příběhů převážně z Evropy a Blízkého východu. Zmiňujeme se o něm proto, že později vznikla z jejich pera (resp. z pera Thompsona a jeho kolegů) i klasifikace lidových příběhů indických, v níž se celá jedna část týká motivů zvířat.²⁹

Jak již bylo několikrát zmíněno, zvířatům bývají připisovány určité charakterové vlastnosti, které jsou ve většině případů ustálené. A o tomto také mluví naše práce. V další kapitole se zaměříme právě na tyto charakteristické vlastnosti a v jednotlivých podkapitolách si na konkrétních příkladech ukážeme, čím je které zvíře typické, jaké vlastnosti zastupuje a také to, v jakých bodech či zda vůbec se shoduje s charakterovými vlastnostmi zvířat v idiomech českých.

---

²⁷ Ī. Bidyāsāgar, „Siṃha, gardabh o śrgāler śikār (Kořist lva, osla a šakala)“, in *Kathāmālār galpa*, Kalkātā: Nirmal buk ejensī, 2000, s. 31.

²⁸ Dále viz S. Thompson and J. Balys, *The Oral Tales of India*, Bloomington: Indiana University Press, 1958; S. Thompson and W. E. Roberts, *Types of Indic Oral Tales. India, Pakistan and Ceylon*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1960.

²⁹ V knize *The Oral Tales of India* kapitola „B. Zvířata“ zahrnuje: B0–B99 Mytická zvířata, B100–B199 Magická zvířata, B200–B299 Zvířata s lidskými znaky, B300–B599 Přátelská zvířata, B600–B699 Sňatek člověka se zvířetem, B700–B799 Smyšlené povahové rysy zvířat, B800–B899 Různé zvířecí motivy. Kniha *Types of Indic Oral Tales. India, Pakistan and Ceylon* věnuje zvířatům první kapitulu „I. Zvířecí příběhy“: 1–99 Divoká zvířata, 100–149 Divoká zvířata a domácí zvířata, 150–199 Člověk a divoká zvířata, 200–219 Domácí zvířata, 220–249 Ptáci, 275–299 Jiná zvířata a předměty.

4. Idiomy se zooapelativem jako bázovým slovem

Charakteristické vlastnosti, které jsou zvířatům v bajkách či na jiných místech přisuzovány, nemusí být pro zvíře ve skutečnosti typické. Člověk jim je z nějakého důvodu – například vizuálního – přiřknul a tyto vlastnosti se pak u daného zvířete postupně staly tradičně přisuzované a ze zvířete se stal jejich nositel. Je otázkou, v jaké míře vycházejí charaktery zvířecích hrdinů z empirického pozorování a nakolik jsou naopak jen produktem lidské imaginace. Proč se stal slon symbolem velikosti, je poměrně jasné. Proč je ale tygr vedle moci a velké síly charakterizován také naivitou a hloupostí? Přece ve skutečnosti nebyl nikdy nikdo svědkem toho, že by tygr důvěřoval slabšímu jedinci a na jeho popud se dobrovolně vrhnul do jisté záhuby. Takové extrémy jsou již jen výplodem lidské představivosti.

Nyní se podíváme na jednotlivé výskyty zvířat v rámci bengálských idiomů a pokusíme se je roztřídit právě na základě jejich rozdílných charakteristik. Vyplývá z nich následně četnost a důležitost jednotlivých vlastností a typů. Přestože je samozřejmé, že přísloví mají „hlubší“ význam, tzn. nesdělují jen primární informaci (ale jak již bylo řečeno, např. skrze hodnocení zvířete vyplývá, co člověk dělá, jaké má vlastnosti; přísloví také podává rady a zkušenosti), nám jde především o vyznění vlastností a povah zvířat. Budeme tedy idiomy třídit právě podle charakterového vyznění zvířete, nikoli podle významu celého idiomu.

Pro označení původu idiomů jsme použili zkratky, jež jsou vysvětleny v úvodu práce. Nejvíce jsme čerpali ze sborníku *Bāmlā prabād. Charā o calti kathā*, což vysvětluje nejčtenější výskyt zkratky BP. Jednotlivé citace idiomů jsme pro přehlednost označili písmenem vycházejícím ze jména zvířete (např. had písmenem H, u shodných začátků jsme byli nuceni použít písmena dvě, např. osel Os, opice Op) a následně číslem pořadí. Počet idiomů u každého zvířete je jiný, nesnažili jsme se vybírat zástupce zvířat, kteří by byli četností idiomů shodní, ale naopak pro nás byla zajímavá různorodost, stejně jako různorodost povahová. Tak tedy počet citací idiomů kolísá od 4 (lev) až po 52 (slon). Výjimku tvoří kapitola 4.1, v níž jsme jen nastiňovali zajímavý charakter krávy a odkázali se na již zpracovanou studii, zde tedy není uveden idiom žádný. Počet všech bengálských idiomů, které citujeme v této práci, je 338, z toho je 13 idiomů uvedeno na různých místech dvakrát, takže se celkový počet vyšplhal na 351.

4.1 Kráva

Velice zajímavým objektem z hlediska srovnání charakteru mytologického zvířete s charakterem zvířete z idiomů je kráva. V Indii je totiž odjakživa považována za posvátnou. Už ve starověku bylo vlastnictví krávy zárukou obživy a stáda dobytka byla chápána za znak bohatství, sloužila i jako platidlo. Je pravděpodobné, že v nejstarších dobách nebylo požívání jejího masa zakázané a sloužilo i k obětním rituálům. Ovšem za cenné se vždy považovaly jiné produkty – především mléko a máslo. Kromě nich mezi posvátnou pěticí patří ještě tvaroh, kravský trus a moč, jichž se taktéž používalo v očištných rituálech. Posvátnost krávy se stala bezvýhradnou v době vlády dynastie Guptů (4. až 6. století n. l.) a ještě se zvýšila po vpádu islámské moci do Indie, jakožto odezva na zabíjení krav muslimy.³⁰ I dnes má kráva v Indii mezi ostatními zvířaty jedinečné postavení a mezi hinduisty se těší velké úctě.

Tomuto tématu – tedy otázce charakteru krávy v bengálských příslovích – se věnovala Hana Preinhaelterová ve své studii „The cow in Bengali proverbs and sayings: a sacred being or a utility animal?“³¹ Studie dochází k závěru, že kráva v bengálských příslovích nevystupuje v pozici zvířete posvátného, ale – jak už napovídá samotný název – v pozici zvířete užitkového. Vidíme ji zde tedy jakožto obyčejné domácí, avšak velice hodnotné zvíře a symbol majetku, jako zvíře, které je zdrojem mnohých starostí a potíží, či dokonce i jako hloupý objekt, který si zasluhuje posměch. Krávě se tedy tato práce více věnovat nebude.

4.2 Had (*sāp, ahi, nāg, sarpa*)

Hada můžeme v indické mytologii spatřit v několika podobách. Vyskytuje se jako atribut hadí bohyně Manasy nebo jako samostatná bytost, pod níž lze zařadit kromě několika hadů i polobožské hadí bytosti nágy. V hinduistické mytologii je had ovinut kolem šíje boha Šivy, hadem má přepásané břicho bůh Ganéša. Hadí bohyně Manasa je v Bengálsku velmi mocná a obávaná, jsou jí totiž podřízeni všichni tvorové z hadí říše – a především ti jedovatí byli vždy pro obyvatelstvo velkou hrozbou. Mýty tedy vytvořily bohyni, která je hadům nadřazená a může lidem za jejich prosby a uctívání zajistit před smrtícím jedem ochranu.

---

³⁰ K. Werner, *Malá encyklopedie hinduismu*, Brno: Atlantis, 1996, s. 109–110.

³¹ H. Preinhaelterová, „The cow in Bengali proverbs and sayings: a sacred being or a utility animal?“ in J. Vacek a H. Preinhaelterová (ed.), *Pandanus '02. Nature in Indian Literatures and Art*, Praha: Charles University, 2002, s. 105–115.

Nágové se vyvinuli pravděpodobně ze starých hadích kultů, v architektuře bývají znázorňováni jako napůl člověk a napůl had, zatímco v literatuře jde buď o podobu člověka, anebo podobu hada, přičemž mají nágové schopnost se volně proměňovat. Jejich král Vásuki³² posloužil svým dlouhým pružným tělem bohům při mytologickém stloukání oceánu a získání nápoje nesmrtelnosti. Zajímavostí je, že Nága je i jméno příslušníků kmenů negroidního typu, kteří žijí v severovýchodní Indii ve státě Nágaland. Pojmenování tamějšího etnika totiž pochází právě ze zmiňovaných mytologických postav. Kromě nich nesou označení z mytologie i další reálná etnika: obyvatelé Bhútánu podle bhútů (jakási obávaná strašidla, duchové) a také někdejší mluvčí jazyka paišáci, kteří tvořili jednu z částí obyvatelstva západních oblastí a pro něž bylo označení přejato od pišáčů (taktéž démonů).³³

Jednou z několika dalších hadích bytostí, známou z mytologie, je Vrtra³⁴, prapůvodní démon-had nebo drak, který symbolizuje setrvačnost a stagnaci v životě. Ve védských mýtech zadržuje plodivé síly (symbolizované dívkami), které je potřeba osvobodit. Podobné příběhy však můžeme vidět i v ostatních indoevropských kulturních oblastech – i v evropských příbězích a pohádkách se můžeme setkat s drakem, jehož je třeba zabít, aby bylo možné osvobodit unesenou dívku. Podobný mýtus byl přejat i do křesťanské legendy o sv. Jiřím. S hadem se setkáváme i v hetitské či řecké mytologii.³⁵

V bajkách se had objevuje jako protivník promyky nebo žáby, může být i kouzelný a mít schopnost létat. Velice chamtivý člověk se v dalším životě může zrodit jako had ležící na svých pokladech³⁶. Ve dvou bajkách se objevuje motiv převtělení zvířete do lidské podoby – v tomto případě hada (může jít o podobu krásné ženy či krásného mladíka)³⁷. Převtělování se však v příslovích neobjevuje – jde o motiv, který by na tak malém prostoru pravděpodobně nebylo možné dobře vyjádřit a plně využít.

Prvním typem přísloví, v nichž se vyskytuje had, jsou ta, jež neutrálním způsobem popisují stav věcí tak, jak ho můžeme vidět na vlastní oči. Přitom nebereme v potaz chování

---

³² Král hadích bytostí Vásuki (nagarádža) byl použit při stloukání mléčného oceánu, obtočen kolem hory Mandary, stojící na želví inkarnaci Višnu. Někdy bývá ztotožněn se Šéšou/Anantou, jindy je popisován jako samostatná bytost. Šéša/Ananta je kosmický had, v eposech bratr bohyně Manasy, „je symbolem nekonečného sledu časových cyklů, symbolizovaných závity jeho těla... Je znázorněn, jak pluje na kosmických vodách a na něm spočívá Višnu, ponořen v „jógickém spánku“.“ Werner, *Malá encyklopedie hinduismu*, s. 174–175.

³³ Zbavitel, *Bohové s lotosovými očima*, s. 249–250.

³⁴ Známý též pod jmény Vrtrásura či Ahi.

³⁵ Werner, *Malá encyklopedie hinduismu*, s. 200–201.

³⁶ B. Tišlerová, „O vděčných zvířatech a nevděčném člověku“, in *Indické bajky a pohádky*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959, s. 16–20.

³⁷ Motivy převtělování viz příběhy: V. Lesný, „Bhúridattó“, in *Indické pohádky*, Praha: Český čtenář, 1927, s. 20–44, J. Marek a O. Smékal, „Hadí princ“, in *Nejkrásnější zahrada*, Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967, s. 197–203.

či další projevy zvířete. V obou příkladech funguje část hadího těla, zde hadí noha, jako příklad neexistujícího, nereálného objektu:

(H1) *ḍumurer phul, sāper pā.* (BP)
(fíkový květ, hadí noha)
Objekty, jež nelze vidět.

(H2) *sāper pāc pā dekhā.* (SBA)
(vidět pět hadích nohou)
Vidět něco, co neexistuje, (podle SBA) tudíž být velmi pyšný.

O hadí noze se zmiňuje i český idiom – *To je mi platné jako hadovi noha*. Čeština má navíc velké množství přirovnání, v nichž se vyskytuje had jen jako objekt vizuálního zkoumání: *mrštný/hbitý jako had, studený jako had, hladký/kluzký jako had, vleče se to jako mořský had* (je to dlouhé, nudné), *být (neposedný) jako z hadích ocásků, hadí pohyby, hadí žena* apod.

V indických bajkách vystupuje had jako velmi obávané zvíře, obzvláště pak budí strach, jde-li o hada jedovatého. Jedno z častých znázornění hada je v pozici, kdy číhá někde uvnitř domu či v nějakém temném koutě. Had tedy představuje v mnoha bajkách určité nebezpečí – stejně jako je tomu i ve většině přísloví, v nichž se had vyskytuje:

(H3) *pā diye māṛāle, nā kāmṛāy̐ eman sāp nāi.* (BP)
(Neexistuje had, který by nekouzl, když se na něj šlápne.)
Každý člověk, je-li mu ubližováno, se brání tak, jak dokáže.

(H4) *sāp yāy̐ rāhā bigaṛe.* (BP)
(Kam jde had, tam se cesta zhoršuje.)
Kde se objeví někdo nebezpečný, tam se nedaří dobře.

(H5) *ādhār ghare sāp, sakal gharei sāp.* (BP)
(Když je had v temné místnosti, pak je ve všech místnostech.)
Je-li nyní nebezpečí skryto, pak je pravděpodobné, že se brzy otevřeně projeví.

(H6) *sāper leje (māthāy̐) pā deoyā.* (BP)
(šlápnout hadovi na ocas / na hlavu)
udělat něco nebezpečného, riskantního

(H7) *sāp niye khelā.* (BP)
(hrát si s hady)
podobně jako H6, podobně česky *pohrávat si s ohněm*

(H8) *sāper hāṇi khule basā.* (BP)
(vlézt do hadího hrnce)
přivolávat nebezpečí, podobně jako H6

(H9) *sāpo mare, naṛio nā bhāṅge.* (BP)
(I had umírá, ale hůl se nezlomí.)
Těžká práce se daří bez nějakých dalších škod.

(H10) *kēco kḥuṛite sāp uṭhila.* (CP)
(Při vyhrabání červa vylezl had.)
Místo očekávaného žertu začala hádka.

Had je považován za velmi zákeřné zvíře – nebývá totiž příliš vidět, a tak se často stává, že na něj člověk neopatrností stoupne, načež had zaútočí. Takové náhlé uštknutí pak lidé chápou jako nenadálý a zákeřný útok. Podobně záludně ovšem můžou zaútočit i lidé. Ve třech následujících příkladech je nutné být obeznámen s indickými reáliemi a poměry v rodině: zamíndár (statkář) obvykle níže postavené lidi vykořisťuje a stejně jako švagr (manželčin bratr), který v Indii funguje i jako nadávka, rozhodně není oblíbený. Spolumanželka, jak už slovo samotné napovídá, není jistě pro ženu nic příjemného, často si spolumanželky navzájem škodí – odtud tedy pochází varování z následujícího přísloví:

(H11) *satīner hāt sāper chō, cini dile tule tho,*
satīner ḍāk niśir ḍāk, tin ḍāke cup mere thāk. (BP)
(Ruka spolumanželky je hadí útok, dá-li ti cukr, zahod' ho. Volání spolumanželky je volání noci, na tři zavolání buď' zticha.)
Přirovnání spolumanželky k hadovi – je pro ženu nebezpečný nepřítel, nemělo by se jí důvěřovat, protože záměrně škodí.

(H12) *satīner poyer hāt diye sāp dharāno.* (BP)
(chytat hady rukou spolumanželčina syna)
využít někoho jiného na nebezpečnou aktivitu

(H13) *sāp śālā jamidār, tin nay āpnār.* (BP)
(Had, švagr a zamíndár, ti tři nejsou vlastní.)
Had, švagr a zamíndár zde figurují jako neoblíbené, nebezpečné až zákeřné osoby.

I v češtině má had v určitých idiomech povahu nebezpečného tvora, např.: *chytit hada cizí rukou* (dosáhnout něčeho namáhavého s cizí pomocí), *chytit hada holou rukou* (něco snadno získat), *hady v klíně nosit* (být v nebezpečném nebo bezradném postavení), *dráždit hada bosou nohou* apod.

Nebezpečí bývá často skryté, jako můžeme vidět v těchto případech:

(H14) *dekhte nā hay sāper chānā, daṁśāle āṛ prāṇ bāce nā.* (BP)
(Hadí mlád'ata nebývají vidět, kousnou-li, už se člověk nezachrání.)
Skryté nebezpečí je horší než to viditelné.

(H15) *sāp beṛāy ānāce-kānāce.* (BP)

(Had zalézá do všech koutů.)
Nebezpečný tvor se skrývá, aby mohl zaútočit.

V některých případech je had kromě nebezpečí navíc připodobňován i k čemusi hříšnému, navíc se v následujících příslovích využívá podobnosti slov *pāp* – „hřích“ a *sāp* – „had“. Tento motiv je opět založený na skrývání něčeho špatného, zákeřného a v případě hříchu i nemorálního:

(H16) *ādekhā pāp, ādhārer sāp*. (BP)
(Neviděný hřích je had z temnoty.)
Zatajený hřích je horší než skryté nebezpečí.

(H17) *dharmer ghare nā say pāp, kholsā ghare nā ray sāp*. (BP)
(V domě víry nejsou hříchy, v čistém domě nejsou hadi.)
Víra v boha přemůže touhu po hříchu, stejně jako se zlé zvíře nezdržuje v udržovaném domě.

Zvláštním případem v nebezpečnosti hada je důraz na jeho jedovatost, mnohá přísloví se odkazují právě na hadí jed. Každý had je v nějaké míře jedovatý – i hadi škrtiči či hadi „nejedovatí“ produkují jed, ovšem využívají ho spíše na trávení kořisti. Nebezpečím, s nímž ale obyvatelé indického subkontinentu přicházejí nejvíce do styku, jsou hadi, kteří usmrcují právě silnou dávkou jedu:

(H18) *sāpe kāmṛāle biṣ ole, mānuṣe ole nā*. (BP)
(Když kousne had, zmenší se mu jed, člověku se nezmenší.)
Člověk je horší než had – na rozdíl od něj se člověk svého „jedu“ nezbaví.

(H19) *sāper mukhe iṣer mūl*. (BP)
(V hadích ústech je podražec³⁸.)
Had je jedovatý.

(H20) *sāp kāmāno*. (SBA)
(ořezat hada, zlomit jedovaté hadí zuby)
oslabit sílu mocného

(H21) *sāper rojā sāpei mare*. (BP)
(Hadího zažehnávače zabijí právě hadi.)
Ten, kdo si pohrává s nebezpečím nebo se pohybuje na jeho okraji, zajde přímo na to, s čím si pohrává.

---

³⁸ Podražec – rostlina z řádu pepřotvarých, lat. *Aristolochia indica*, v angl. známá také pod jménem birthwort a snakeroot. Používala se v lidovém lékařství, ovšem kyselina aristolochová, obsažená v rostlině, je toxická látka a nemůže být užívána oficiálně. Využívá se např. při léčení kožních nemocí, průjmu, jako anthelmintikum, afrodisiakum atd. Zdroj: http://www.divineremedies.com/aristolochia_indica.htm.

V souvislosti s jedem se u hada dotýkáme dalšího zajímavého motivu – falešností, lstí a vypočítavostí. Stejnou charakteristiku má had často i v češtině:

- (H22) *sāpke dudh khāyāleo biṣkame nā.* (BP)
(I když nakrmíš hada mlékem, jed se mu nezmenší.)
Zlý člověk zůstane stejný, i když se k němu budeš chovat dobře, takovému se člověk nezavděčí.
- (H23) *kāṭāgāche jal diyē kāṭā beṛe yāy,*
sarpake khāyāle dugdha biṣugrāy. (BP)
(Dáš-li trnitému stromu vodu, trny vyrostou, nakrmíš-li hada mlékem, vypustí jed.)
podobně jako H22, navíc důraz na zhoršení stavu
- (H24) *dudh kalā dāo yata, sāper biṣbāre tata.* (BP)
(Kolik dáš hadovi mléka a banánů, o tolik se zvětší jeho jed.)
podobně jako H23
- (H25) *dudh kalā diyā kāla sāp poṣā.* (SFD)
(krmit kobru mlékem a banány)
podobně jako české: *hřát si na prsou hada*
- (H26) *dumukhā sāp* (BP)
(dvouústý had)
had se dvěma tvářemi, falešný člověk

V češtině je toto téma u hada také poměrně výrazné, existují idiomy *úlisný/lstivý/slizký jako had*, velmi známé *hřát si na prsou hada* (podporovat nevděčníka, mít falešného přítele) či označení proradného člověka: *had, hadí plemeno/sémě, Ty (jeden) hade (zrádný). Ty jsi (ale) (učiněný) had!* apod.

V příslovích nalézáme i příkladné vztahy mezi zvířecími nepřáteli – jedním z nich je vztah hada a žáby. Každý z nich totiž dokáže přemoci toho druhého. Žába se stává potravou hada, ovšem i malý had může být v některých případech potravou velké žáby. V bajce se sice had „pokoří“ před žábami, dobrovolně se stane jízdním zvířetem žabího krále, tím ovšem získá pravidelné zásobení potravou – pokoření před opovrhovaným nepřítelem vyvážené prospěchem vítězství nad hrdostí.³⁹ Jinde je zmiňován boj mezi dvěma lidmi za pomoci právě těchto zvířat, respektive jejich schopnosti produkovat jed: „Álambájanó by mě rád hadem přemohl, já dám mladou žabou bráhmana kousnouti.“⁴⁰ V následujících příkladech je demonstrován právě protiklad hada a žáby, který odpovídá nepřátelskému vztahu z bajek:

- (H27) *sāp darāy beṇāke, beṇā darāy sāpāke.* (BP)

³⁹ A. Ibn al-Mukaffá', „Bajka o velikém hadovi a o žabím králi“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, př. Jaroslav Oliverius, Praha: Gema art, Dar Ibn Rushd, 2005, s. 194–195.

⁴⁰ O boji pomocí hadího a žabího jedu viz *Indické pohádky*, s. 42.

(Had děsí žábu, žába děsí hada.)
Dva rovnocenní nepřátelé, někdy zvítězí první, jindy ten druhý.

(H28) *sāper bāsāy bheker nṛtya*. (BP)
(Kolem hadího obydlí tančí žáby.)
podobně jako H27

(H29) *sāper kāche bēji nāce, tabe jāni rojā āche*. (BP)
(Poblíž hada tančí žába, takže vím, že je [poblíž] zažehnávač.)
Žába se hada nebojí, jen když ví, že je nablízku záchrana.

(H30) *kāle-kāle kolā beṅ sāpe dhare khāy,*
kāle-kāle bādī beṅ māthāy caṛe yāy. (BP)
(Někdy velká žába chytí hada a sežere ho, někdy se dcera/služka chová troufale.)
I to se stane, že si někdo slabší troufá proti silnějším.

Další nepřátelský vztah, který se v bajkách opakovaně objevuje, je tentokrát mezi hadem a promykou. Zde se ovšem nejedná o rovnocenný vztah jako v předešlém případě, zde je naopak dopředu poměrně jasné, kdo bude vítězem. Promyka totiž dokáže hada ulovit. Tak tedy had padne za oběť promyce např. v příběhu o kachně, hadovi, rackovi a lasičce⁴¹ či ve známém příběhu o promyce, která měla svému pánovi pohlídat dítě a při té příležitosti zakousla hada, jenž se připlížil do domu⁴².

(H31) *sāp yekhāne neul sekhāne*. (BP)
(Kde je had, tam je i promyka.)
Dravec se pohybuje poblíž své kořisti.

(H32) *sāpe neuler samparka / ahi-nakul sambandha / sāpe neule bād* (BP) / *sāpe-neule* (SBA)
(vztah hada a promyky, spor mezi hadem a promykou)
výraz pro věčný spor mezi dvěma nepřáteli

V dalších příslovích se může objevovat jak had, tak i jiná zvířata – např. tygr. K následujícímu idiomu existuje varianta *ek gulite dui bāgh* – jednou ranou dva tygři, což odpovídá českému *dvě mouchy jednou ranou*, zatímco poslední příklad by mohl také končit „...*bāghe khāy*“ – sežerou ho tygři, tedy špatně to s ním dopadne:

(H33) *ek lāṭhite sāt sāp*. (BP)
(jednou ranou sedm hadů)
najednou se zbavit více starostí

(H34) *sāper chūco gelā*. (SBA)

⁴¹ Ibn al-Mukaffā', „Bajka o kachně, hadovi, rackovi a lasičce“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 118–119, odlišnost v překladu lasička/promyka viz kapitola 5.

⁴² Lesný, „Potrestaná prchlivost“, in *Indické pohádky*, s. 56.

(hadí polykání ondatry⁴³)

Být nucen k něčemu nepříjemnému proti své vůli, být mezi dvěma variantami, z nichž ani jedna není příjemná. Podobně jako T1. (Had je zde nucen se rozhodnout mezi hladem a spolknutím nepříjemně zapáchajícího zvířete.)

(H35) *pāper dhan sāpe khāy*. (BP)

(Hříšné bohatství sežerou hadi.)

Nečestně nabyté jmění nebude člověku dopřáno si ponechat.

V tomto případě had představuje určitý druh zkázy – sežerou-li něco hadi, je s onou věcí konec. Takovýto úděl podle přísloví připadne tomu, kdo nejedná správně, např. jako zde okrádá jiné.

V češtině navíc k hadovi přísluší mnoho dalších zajímavých idiomů: *přetrhnout/roztrhnout někoho jako hada*, *svlékat se jako had* (1. o svlékání, 2. své názory svléká jako had – neupřímný člověk), *smrdět hadem* (být podezřelý, nebezpečný, zavánět žalářem) a další. K těm ovšem indický protějšek u hada nenalzáme.

Had se tedy v první řadě vyskytuje v bengálských příslovích v roli nebezpečného zvířete, které usmrcuje svoji oběť silnou dávkou jedu. Často bývá skrytý v útrokách domu a zvyšuje tak moment překvapení. Objevuje se i jako zástupce falešného a podlého tvora, ovšem ne v takové míře, jako jsme tomu zvyklí v češtině. Dalšími výraznými motivy v příslovích, kde se vyskytuje had, jsou nepřátelství se žábou na jedné straně a s promykou na straně druhé, v nichž had je jak útočníkem, tak i obětí.

4.3 Tygr (*bāgh*, *byāghra*)

Tygr představuje pro obyčejného venkovského Bengálce velkou hrozbu. Odjakživa se člověk stával tygří kořistí, dodnes každoročně padne v Indii za oběť tomuto zvířeti několik desítek lidí. Člověk to však tygroví oplácel a lovil ho také – a nedá se říci, že by snižoval jeho stavy v menší míře, než v jaké to činil tygr člověku. Produkty z tygřího těla se totiž mezi lidmi velmi cení – používá se například tuk, játra, klíční kosti, drápy, vousy a samozřejmě velice ceněná je tygří kůže.

---

⁴³ Jde o malého živočicha podobného potkanovi, podle slovníku se jedná o ondatru pižmovou (lat. *Ondatra zibethicus*), která ovšem žije v Americe, Evropě a severní Asii.

Na místech, kde někoho tygr napadl, bývají umístovány červeně natřené kameny a věří se, že uctívání těchto míst pomůže odvrátit další útok. Ze strachu před tygřím útokem dokonce vznikla samostatná božstva, která před ním mají ochraňovat. Takovou bohyní je například Banbibi, zvaná také Bandebī, Bandurgā či Byāghradebī (dosl. lesní či tygří bohyně), již mají v úctě jak hinduisté, tak i muslimové z oblasti Sundarbanu, a to především sběrači medu, dřevorubci či rybáři, tedy ti, kdo jsou vystavováni možnému styku s tygrem ve větší míře.⁴⁴

V mytologii se tygr příliš nevyskytuje. Někdy bývá uváděn jako váhana bohyně Durgy, tím je ovšem častěji lev. Se lvem bývá tygr ostatně zaměňován i v některých bajkách, tedy v jejich různých verzích. S ním má i podobné vlastnosti – jde o silné zvíře, mocné, nebezpečné, které se však v některých případech stává až hlupákem, otloukánkem a tím, kdo je napálen a komu je ublíženo.

V první skupině vystupuje tygr jakožto člověku (či jinému zvířeti) nebezpečné zvíře. Podle charakteru tygra je vcelku pochopitelné, že tato skupina bude velmi početná. Hned první příklady jasně říkají, že tygr rovná se nebezpečí:

- (T1) *jale kumīr, dāñāy bāgh.* (BP)
(Ve vodě je krokodýl, na břehu tygr.)
utěct před jedním nebezpečím a dostat se do dalšího, podobně jako české *z bláta do louže*
- (T2) *yekhāne bāgher bhay, sekhānei sandhyā hay.* (BP)
(Kde je strach z tygra, tam přichází večer.)
Má-li člověk z něčeho strach, vznikají takové podmínky, v nichž se obava může uskutečnit. (Noc je dalším zdrojem nebezpečí – a tam, kde je jedno nebezpečí, bývá i další.)
- (T3) *bāghe garute ek ghāṭe jal khāoyāna.* (BP)
(napájet tygra a krávu na jednom ghātu)
Působit velmi silně i na tradiční nepřátele, kteří se pak chovají jako přátelé. Případně: pokoušet se spojovat nespojitelné.
- (T4) *dojabarer māg, sōdarbaner bāgh.* (BP)
(Podruhé vdaná žena je sundarbanský tygr.)
Podruhé vdaná žena nikdy nebude tak hodná a poslušná, jako kdyby se vdávala poprvé, už má zkušenost a bude se chovat troufale, je pro muže nebezpečná. Podobně jako SI34.
- (T5) *bāgh buṛo haleo rāg chāre nā.* (BP)
(Tygra neopouští hněv, ani když zestárne.)
Vznětlivý člověk zůstane takový až do smrti.

---

⁴⁴ Jako jedna z pomůcek, která má chránit člověka v džungli před útokem tygra, se také používá maska mužské tváře, již si člověk připevní na týl hlavy. Tygra prý totiž od útoku může odradit vědomí, že ho člověk vidí, a proto si lidé takto „kryjí záda“.

- (T6) *bāgher dekhā, sāper lekhā. / bāgh khāy dekhle, sāp khāy lekhle.* (BP)
 (tygří dívání, hadí psaní / Tygr žere podívá se, had žere, je-li napsáno.)
 Had útočí jen, má-li to člověk napsáno v osudu, tygr to neuznává – útočí si, kdy chce on sám. Jinak řečeno, nebezpečí se může člověku přihodit, když to má napsáno v osudu, ale mocný, zákeřný člověk jinému ublíží, kdy se mu zachce.
- (T7) *bāghe chūle āṭhāro ghā.* (BP+SBA)
 (Chytí-li někoho tygr, zasadí mu osmnáct ran.)
 Dostane-li se někdo do spárů nepřítele, bude mu hrubě ublíženo. (Číslo osmnáct zde značí velký počet, úplnost, dovršenost – tedy velké a hrubé ublížení. Jde o číslo symbolické: osmnáct je knih v Mahábháratě, zpěvů v Bhagavadgítě, osmnáct dnů trvala bitva u Kurukšetry, osmnáct je Purán atd.)
- (T8) *puruṣer rāg, pukurete bāgh.* (BP)
 (Mužský hněv je tygr v rybníku.)
 Mužský hněv je skrytý a nebezpečný, může nečekaně překvapit.
- (T9) *suyog pele chāre nā nāge ār bāghe.* (BP)
 (Tygr ani had, mají-li příležitost, nepustí.)
 Když se člověk dostane do spárů jakéhokoli nepřítele, dopadne to s ním špatně.
- (T10) *bāgher māsī haoyā* (BP)
 (být tygří tetička)
 být nebojácný jako tygr, před nikým nemít strach

Nebezpečí může znamenat také smrt, a sice pro toho, kdo ji má napsanou v osudu. Podle bengálské tradice má člověk osud napsaný na čele, dokonce pro obě věci existuje v bengálštině jedno slovo – *kapāl*:

- (T11) *yār mṛtyu lekhā, tār ghare bāgh dey dekhā.* (BP)
 (V domě člověka, který má v osudu napsanou smrt, se ukazuje tygr.)
 Kdo má zemřít, tomu smrt přichází naproti. Podobně české: *Hrobař mu hledí do kapsy. Hrobník už ho zdraví.*
- (T12) *kapāle yakhan yār kapāl bāke, dubbobane bāgh jhāke/dāke.* (BP)
 (Když má někdo křivý osud, tygr se třese/řve v dúbbovém⁴⁵ houští.)
 podobně jako T11
- (T13) *nitya svapne bāghe khāy, kon din tār bhālay yāy.* (BP)
 (V každém snu ho žere tygr, kdy už jeho osud přijde?)
 podobně jako T11 a T12

⁴⁵ Dúrba – lat. *Cynodon dactylon*, čes. troskut prstnatý, případně podle jiných zdrojů: lat. *Poa cynosuroides*, v obou případech jde o travu z čeledi lipnicovitých. Používá se v Indii při náboženských obřadech, je považovaná za posvátnou. Zdroje, podle nichž je dúrba *Cynodon dactylon*: H. Preinhaelterová, „Slovníček“, in *Ó Matko Lakšmí, dej mi dar. Magické obřady bengálských žen*, př. H. Preinhaelterová, Praha: DharmaGaia, 2007, s. 315; <http://iu.ff.cuni.cz/pandanus/>. Zdroje, v nichž se vyskytuje pod názvem *Poa cynosuroides*: G. Chatterjee, „Durba Grass“, in *Sacred Hindu Symbols*, New Delhi: Shakti Malik, 2001 (1996), s. 109; Zbavitel, „Poznámky a vysvětlivky“, in *Oceán příběhů*, sv. 1, s. 595.

„Být sežrán tygrem“ je poměrně časté vyjádření nejen pro smrt, ale i pro jakýkoli druh neštěstí, špatné situace. V tomto případě slouží také jako varování:

- (T14) *āge gele bāghe khāy, pāche gele sonā pāy.* (BP)
(Když jdeš brzy, sežere tě tygr, půjdeš-li později, dostaneš zlato.)
podobné českému *Ráno moudřejší večera.*

Kromě nebezpečnosti je u tygra kladen důraz také na jeho zdatnost, sílu, velikost a moc. Je téměř „králem lesa“, je schopný ulovit takřka kohokoli, koho se mu zamane, a kromě člověka nemá přirozeného nepřítele. Zde by bylo možné připojit český idiom ze současnosti *asijský/hospodářský tygr* (s tímtéž významem, zde z ekonomického prostředí). Pěkným příkladem je i bajka, v níž dá nakonec tygr přednost svému přirozenému prostředí a především svobodě před pohodlím a blahobytem, jehož by se mu dostalo v zajetí u lidí.⁴⁶

- (T15) *bāghe moṣe / rājāy rājāy yuddha hay, ulukhāgaṛār prāṇ yāy.* (BP)
(Tygři a buvoli / králové se perou, nevinní lidé umírají.)
Chudí musí snášet rozmary bohatých, trpí za ně.
- (T16) *ek bane dui bāgh.* (BP)
(V jednom lese jsou dva tygři.)
Na jednom území jsou dva nepřátelé, jeden bude muset zmizet nebo být poražen.
- (T17) *poṣ māne nā ghaṛel, bāgh bāgdī saṛel.* (BP)
(Gaviál se nenechá ochočit, tygr neuznává sněm bāgdī⁴⁷.)
Stejně jako se divoký tvor nenechá ochočit, stejně tak mocný člověk neuznává nikoho, kdo stojí společensky pod ním.
- (T18) *bāgh-bhālūker rājye thāki, maner kathā manei rākhi.* (BP)
(Když jsem v království tygra a medvěda, svoje myšlenky si nechávám pro sebe.)
Je-li člověk v přítomnosti někoho mocnějšího, nevyjadřuje nahlas svoje výtky k němu.
- (T19) *bāgh-rājār mantrī dāṛkāk.* (BP)
(Vrána je ministr krále tygra.)
Mocnému dělá ministra vychytralý. Viz také V14.
- (T20) *laṛite jeṭhī, balite bāgh.* (BP)
(Ještěrka v boji, ale tygr v řeči.)
Chvástá se, ale když dojde na věc, neumí se postavit nepříteli. Podobně jako české *skutek utek’*.
- (T21) *bāgher ghare ghoger bāsā.* (BP)
(V tygři noře sídlí vlk⁴⁸.)

⁴⁶ Bidyāsāgar, „Byāghra o pālita kukur“, s. 20–21.

⁴⁷ Bāgdī je název jedné z nízkých hinduistických kast.

⁴⁸ Ghog překládají slovníky různě jako vlk, divoký pes, případně hyena či šakal. V bajkách se ve stejné situaci, tedy dobrovolně v tygři noře, ocitá právě šakal.

Relativně malý, ale poměrně schopný člověk útočí na člověka mocného; skrývá svůj pravý záměr, aby mohl nepřítele zničit.

A protože moc budí závist, mnozí z nižších řad by se chtěli stát samotným tygrem – mít takovou moc, jako má on, být tak silní, jako je on – nebo se k němu alespoň přirovnávají:

- (T22) *ei (gharer) berāl bane gele bāgh (banberāl) hay.* (BP)
(Jde-li tato [domácí] kočka do lesa, stane se z ní tygr [lesní kočka].)
Dostane-li se obyčejný člověk do divokého prostředí, stane se z něj hrubý, nebezpečný tvor. Viz také Ko35.
- (T23) *gādhāke parāle bāgher chāl, bāgh thāke nā cirakāl.* (BP)
(I když oblékneš osla do tygří kůže, nezůstane jím napořád.)
I když se někdo snaží vypadat jako někdo jiný, nemůže se jím stát; ostatní ho prohlédnou. Viz také Os17 a podobně jako S117.
- (T24) *ki kathā balle, hāy, śune hāsi pāy,
lejkātā kukur ha 'ye bāgh hate cāy.* (BP)
(„Copak to řekl?“ smáli se, když to slyšeli. „Bezocasý pes se chce stát tygrem!“)
Posměch nízkému člověku, který se chce stát společensky vysoce postaveným. Viz také P15.
- (T25) *chāl nei, bāl nei, kukurer nām bāghā.* (BP)
(Nemá kůži, nemá srst, ale i tak se pes jmenuje Tygr.)
Někdo si hraje na toho, kým není. („Tygr“ je prý časté jméno pro psa.) Viz také P14.

A tímto příslovím už se dostáváme k dalšímu motivu, jímž je osoba stavící se do role někoho, kým není (jako už bylo v předešlém příkladě), zde ovšem jde o falešnost samotného tygra: v obou níže uvedených příkladech se chce osoba pokleslá stát v očích ostatních počestnou. Ve třetím případě používá tygr faleš z toho důvodu, aby získal něco ve svůj prospěch (předpokládáme, že se zase obrátí ke své přirozenosti a s tím, kdo mu důvěřoval, to nedopadne dobře):

- (T26) *tulsībaner bāgh.* (BP)
(tygr z tulsiového⁴⁹ lesa)
osoba považující se za velice zbožnou, namyšlenou
- (T27) *bādābune bāgh tulsībane dhuklo.* (BP)
(Tygr z bažin vešel do tulsiového lesa.)
Nízký člověk vešel pod novou identitou do čistého nezkaženého prostředí.
- (T28) *abhadra barsā kāl, hariṇī cāṭe bāgher gāl,
śon re hariṇī tore kai, samayguṇe sabi sai.* (BP)

---

⁴⁹ Tulsí je rostlina z čeledi hluchavkovitých, lat. *Ocimum tenuiflorum*, čes. bazalka posvátná. Jde o velice posvátnou rostlinu pro hinduisty, lidé ji obvykle pěstují doma a používají ji při nejrůznějších náboženských obřadech.

(Je doba strašlivých dešťů, laň olizuje tygrovi tvář. Poslouchej lani, k tobě mluvím, když je to pro ně výhodné, jsou všichni přátelští.)

Při vidině prospěchu se dokáže i nepřítel ke svému nepříteli chovat na okamžik přátelsky, ten slabší by měl být ovšem na pozoru. Podobně jako Kr6, taktéž přátelství jen po dobu výhod.

Podobné vyznění tygra vyplývá i z některých bajek – tygr v úzkých využije pomoci volavky, když však přijde čas na odměnu, zachová se nečestně⁵⁰. Stejně tak i v dalším případě – po rozhovoru se slabším jedincem (jehnětem, což samo o sobě napovídá, že se stane obětí) opět využije lsti ke svému prospěchu.⁵¹

Mocný tygr ovšem v nemalém počtu bajek platí nejen za siláka a hroživé zvíře, ale i za toho, kdo je někdy slabší než jeho nepřítel, kdo se často nechá oklamat a stává se objektem posměchu, přihlouplým tvorem, kterého lze snadno ošidit. Skončí s useknutým ocasem⁵², nechá se nacytat šakalem a skočí napoprvé do studně a pak do řeky za krokodýlem v domnění, že je to loďka⁵³, pomáhá vrabcům a dostane se mu za to odměny v podobě hostiny z kravinců⁵⁴ apod. Také v češtině existuje idiom, který označuje někoho, z něhož není nutné mít strach, přestože se tváří hroživě: *papírový tygr*.

(T29) *bāghero cakṣulajjā*. (BP)

(I tygr se stydí.)

Dokonce i ta hrůzu nahánějící osoba pocítuje stud.

(T30) *hātīre āgun, śūyare jāṭhā,
bāghere lāṭhi, pākḥīre bhāṭā*. (BP)

(Na slona oheň, na prase železnou tyč, na tygra hůl, na ptáka kulku.)

Zde přenesený význam pravděpodobně chybí – zdá se, že je přísloví myšleno doslova jako rada, na koho co platí. Případně „na každého jiná zbraň“. Viz také S136.

(T31) *lekhār kaṛi bāghe khāy nā*. (BP)

(Křídla na psaní tygr nežere.)

Skutečného tvora nelze nasytit abstraktními věcmi, případně věcmi, které nejsou k jídlu.

(T32) *goṇā garu bāghe dhare nā*. (BP)

(Spočítanou krávu tygr nežere.)

podobně jako T31

(T33) *ṭhekle bāghe ghās khāy*. (BP)

(Když je tygr v nesnázích, žere i trávu.)

Je-li člověk ve ztížených podmínkách, musí se jim přizpůsobit, třebaže je to proti jeho přirozenosti.

⁵⁰ Bidyāsāgar, „Bāgh o bak (Tygr a volavka)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 7–8.

⁵¹ Bidyāsāgar, „Byāghra o meṣaśābak (Tygr a jehně)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 14–15.

⁵² Tišlerová, „Odvážní bratři“, in *Indické bajky a pohádky*, s. 7–9.

⁵³ R. Upendrakīṣor, „Bāgh māmā āṛ śīyāl bhāgne (Stryček tygr a synovec šakal)“, in *Ṭuṇṭunir bai*, Kalikātā: Nirmal buk ejensī, 2000, s. 18–20.

⁵⁴ Upendrakīṣor, „Caṛāi āṛ bāgher kathā (O vrabcích a tygrovi)“, in *Ṭuṇṭunir bai*, s. 42–43.

Se ztrátou tygří prestiže souvisí i touha ostatních zvířat tuto velkou šelmu přemoci, ulovit ji. Zde máme několik příkladů, v nichž se tygr stává sám obětí:

- (T34) *marā bāghke kiliye mārā.* (BP)
(bít pěstmi mrtvého tygra)
Snažit se útočit zbytečně na někoho, kdo přišel o svou moc.
- (T35) *ek gulite dui bāgh.* (BP)
(jednou ranou dva tygři)
přemoci víc nepřátel najednou, podobně česky *dvě mouchy jednou ranou*
- (T36) *mane baṛa sādḥ, caṛba bāgher kādḥ.* (BP)
(Mám v duši velkou touhu, vylezu tygrovi na záda.)
snaha přemoci silnějšího nepřítele a podmanit si ho, ironické vyjádření
- (T37) *rājār pute bāgh mere mukhe kare nārā,*
tātīr pute chāg mere nācte tole pā. (BP)
(Když králův syn zabije tygra, neřekne ani slovo, když zabije tkalcův syn kozla, samou radostí tančí.)
Pro níže postaveného člověka je cenný i malý úlovek, bohatý člověk naopak nedokáže velký úlovek dostatečně ocenit.

Tygr funguje i jako objekt pro porovnání míry chladu – v tomto případě je tygr to zvíře, které vydrží větší chlad, a buvol to choulostivější. Navíc se zde pracuje s podobou přirovnávaných slov *poṣ* (pauš) – *moṣ* (buvol) a *māgh* (mágh) – *bāgh* (tygr):

- (T38) *poṣer śīt moṣer gāy, māgher śīt bāgher gāy.* (BP)
(V pauši⁵⁵ je zima buvolovi, v mághu⁵⁶ je ale tak chladno, že je zima i tygrovi.)
viz komentář výše

Podobně jako u hada, i u tygra se vyskytuje příkladný nepřátelský vztah s dalším zvířetem – tentokrát se šakalem či, jak také slovník výraz *pheu* překládá, „vzteklým šakalem“. Je to pravděpodobně jediné zvíře, jež se nebojí na tygra zaútočit.

- (T39) *bāgher pechane pheu.* (BP)
(Za tygrem je šakal.)
Slabší, ale kurážný člověk je připraven zaútočit na silnějšího.
- (T40) *kukur hala śeyāler śatru, bāgher śatru pheu.* (BP)
(Nepřítelem šakala je pes, nepřítelem tygra rozzuřený šakal.)
podobně jako T39, viz také P48
- (T41) *ādhek bāgh ādhek pheu, tāre cinte pāre nā keu.* (BP)

⁵⁵ Pauš je měsíc bengálského kalendáře odpovídající našemu prosinci/lednu.

⁵⁶ Mágh je měsíc odpovídající našemu lednu/únoru.

(Půl tygra, půl šakala, nikdo je nemůže rozeznat.)
podobně jako T39

- (T42) *naukāṛ śatru d̥heu, bāgher śatru pheu.* (BP)
(Nepřítelem lodí je vlna, nepřítelem tygra je šakal.)
podobně jako T39

Tygrí mléko zastupuje příklad velice vzácné, a tedy cenné věci. Tohoto mléka se prý používá k léčení očních chorob.⁵⁷

- (T43) *bāgher dudh.* (SBA)
(tygrí mléko)
velice vzácná věc

- (T44) *tākāy̐ bāgher dudh o pāoyāyāy̐.* (ABPB)
(Za peníze lze získat i tygrí mléko.)
Velký majetek může dopomoci k opravdu vzácným věcem.

Několik příkladů můžeme zařadit mezi přirovnání. Podobají se i těm českým, ostatně ve všech jazycích bude existovat pravděpodobně něco podobného jako *řvát jako tygr* nebo *řádit/zuřit jako tygr*.

- (T45) *bāgher hāmāguṛi.* (BP)
(tygrí skok)
skákání po všech čtyřech, příprava ke skoku

- (T46) *biyanta bāghinī.* (BP)
(čerstvě narozená tygřice)
pro přirovnání „řvát jako čerstvě narozená tygřice“

- (T47) *yena bāgher mata raudra jñān hay.* (BP)
(Horko se zdá být takové, jako je tygr.)
přirovnání ostrosti slunečního svitu k prudké povaze tygra

Zajímavé je připodobnění tygřice k ženě, v níž vzplála milostná touha – zde nemůžeme nepřipomenout totožné české přirovnání *být (hotová/učiněná) tygřice*:

- (T48) *bau nā re bau nā, garal dākini,*
din hale mānuṣer chā, rāt hale bāghinī. (BP)
(Nevěsto, ó nevěsto, jedová čarodějnice, ve dne jsi jen lidské dítě, v noci tygřice.)
přirovnání ženy k tygřici – zde značí divokost, vášeň

---

⁵⁷ S. H. Prater, *The Book of Indian Animals*, 11th ed., Mumbai: Bombay Natural History Society, 1998, s. 62.

Tygr se tedy v největší míře projevuje jako zvíře nebezpečné, hroživé, před nímž by se měl mít každý na pozoru. Někdo má dokonce smrt v tygřích spárech napsanou v osudu, o něm se pak říká, že už se na něj tygr těší. Tygr je samozřejmě, podobně jako lev, symbolem pro mocného člověka, který má ostatní ve své moci. Z toho také vyplývá, že mu někteří níže postavení jeho pozici závidějí a chtějí se na ni dostat také. Tygr je někdy dokonce falešný, prospěchářský, často se ovšem také stává obětí posměchu, a to v případech, kdy se mu nedaří být vítězem a vyzrávají na něj sice slabší, ale chytřejší jedinci. Kořistí je snad jen pro člověka (a také pro „zuřivého šakala“, což ovšem můžeme brát jen jako nadsázku; je velmi nepravděpodobné, že by šakal dokázal tygra přemoci). Nakonec slouží také pro několik různých typů přirovnání.

4.4 Lev (*siṃha*)

Lev se sice vyskytuje v bajkách i v mytologii častěji než tygr – je např. váhanou bohyně Durgy či jednou z inkarnací Višnu, je považován za symbol síly a vznešenosti, používá se i v titulech nebo jako část vlastního jména, především v sikhských kruzích (Singh)⁵⁸ – je s ním ovšem častokrát zaměnitelný: můžeme se setkat s příběhem, v jehož jedné variantě vystupuje tygr, ovšem v druhé variantě totožného příběhu se objevuje lev.⁵⁹ Dříve býval lev rozšířen po celé severní Indii podobně jako tygr, ovšem dnes se na indickém subkontinentu vyskytuje pouze na malém území, a to v oblasti Giru v jižním Gudžarátu.

Lev vystupuje jako mocné, statečné a šlechetné zvíře⁶⁰, jež je však někdy arogantní a pyšné, nechá se přechytračit a pak působí komicky⁶¹ – stejně jako tygr. Ovšem četnost jeho výskytu v bengálských příslovích není nikterak závažná. Např. ve sborníku *Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā*, z něhož citujeme nejčastěji a který představuje nejucelenější dostupnou

---

⁵⁸ Werner, *Malá encyklopedie hinduismu*, s. 166.

⁵⁹ Např. v podobné bajce o králi zvířat lvu, který se nechá přechytračit a uteče před výhrůzkami maje přivázaného šakala na ocase, vystupuje v české verzi lev a v bengálské tygr. Viz Marek a Smékal, „Chytrá žena“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 214–216 a Rāycaudhurī, „Narahari dās (Narahari Dás)“, in *Ṭuṇṭunir bai*, s. 15–17.

⁶⁰ Např.: Marek a Smékal, „Hodný lev“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 138–139, matka lvice z příběhu o Kalilovi a Dimnovi, která se zřekne masa: Ibn al-Mukaffā’, „Kapitola o lovcích, lvici a šakalovi“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 277–280, moudrý král lev: „Kapitola o lvu a postícím se šakalovi“, tamtéž, s. 252–263.

⁶¹ Např. v bajkách: Ibn al-Mukaffā’, „Kapitola o lvu a býkovi“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 71–124, v níž se mocný lev vyděsí při řvaní býka, pro něj neznámého tvora; jiný lev se nechá člověkem přivázat a ubít k smrti: Marek a Smékal, „Silák“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 16–18; jinde přelstí člověk lvů dokonce dvanáct: „Dvanáct lvů“, tamtéž, s. 195–196; či je lev oklamán zajícem: Lesný, „Lev a zajíc“, in *Indické pohádky*, s. 49–50.

sbírku bengálských přísloví, by se přísloví se lvem či lvicí dala spočítat na jedné ruce. Čtyři uvedeme na ukázkou, ovšem více se jím zabývat nebudeme.

- (L1) *betāle ār māāle, siṃhe ār śṛgāle*. (BP)
(Duchové a pijani jsou lvi a šakali.)
Přísloví zdůrazňuje hrozivý faktor krále zvířat a staví jej do protikladu s nižším a neuctivým postavením šakala.
- (L2) *siṃher santān śṛgāl hay nā*. (BP)
(Lví mládě není šakal.)
Opět zdůrazňuje rozdílnost povah.
- (L3) *siṃher bhāg śṛgāle khāy*. (BP)
(Části lva žerou šakali.)
Hanebný člověk si užívá skvělé věci. Viz také Š3.
- (L4) *puruṣ siṃha*. (CP)
(člověk lev)
lev mezi lidmi, statečný odvážný člověk

4.5 Šakal (*śiyāl, śeyāl, śṛgāl*)

Se šakalem jsme se v mytologii nesetkali, zato ale jde o velmi častého hrdinu bajek. Již jsme se zmínili, že na místě, kde evropská bajka vypráví o mazané lišce, vystupuje v indických příbězích mazaný šakal. Vzhledem k různorodosti fauny na evropském kontinentu a indickém subkontinentu není tento rozdíl nepochopitelný. Přestože se liška v severních a horských částech Indie vyskytuje⁶², stejně jako se může vyskytnout v Evropě šakal (objevil se v minulých letech dokonce i na území České republiky⁶³), přece jen je pro naše území běžnější liška a pro Indii naopak šakal.

V indické bajce je šakal ztělesnění chtivosti a mazanosti, podobně jako liška v bajkách evropských, např. těch Ezopových. Bývá jím opovrhováno podobně jako psem, ovšem šakal si obvykle dokáže zajistit to, co chce, přičemž vždy využívá své inteligence. V příbězích, v nichž je lev králem, vystupuje šakal jako ministr a svou bystrostí často krále převyšuje. Nejznámější je pravděpodobně šakal Karataka, jenž je se svým druhem Damanakou jedna z hlavních postav *Pañčatantry*. Z bajek vyznívá Karatakova vychytralost a Damanakova

⁶² Liška obecná, lat. *Vulpes vulpes*, žije i v severních částech indického poloostrova, je to nejrozšířenější divoce žijící šelma. Je zajímavé, že pověst chytrého či dokonce mazaného zvířete má i v jiných kulturách – ať už v eskymáckých mýtech, sumerských či v Ezopových bajkách.

⁶³ P. Koubek, L. Novotný a J. Červený, „Šakal obecný v České republice“, in *Svět myslivosti. Měsíčník pro myslivce a přátele přírody*, <http://svetmyslivosti.silvarium.cz/content/view/1281/126/>.

moudrost. Jejich jinou verzí jsou dva šakalové Kalíla a Dimna (jak jsme se již zmínili, jde jen o verzi překladovou), v jejichž příběhu nacházíme ponaučení, aby se čtenář jako podlý Dimna nechoval, neboť jak plyne ze závěru, podlost nezůstane nepotrestána.⁶⁴

Šakal mnohokrát vystupuje jako něčí rádce – ať už se jedná o krále lva či jakékoli jiné zvíře. Radí havranovi, jak přemoci a zabít hada⁶⁵, a chytře svědčí proti hloupému mlynáři, aby tak pomohl princovi, jenž přišel o svého koně⁶⁶. Dokáže se poučit z chyb druhých, aby sám nedopadl jako oni.⁶⁷ Poněkud odlišným případem je šakal v „Kapitole o lvu a postícím se šakalovi“⁶⁸, v níž, jak už napovídá název, vystupuje postícím se šakal (který se dokonce zřekl masa, což je jen další příklad nereálných prvků v bajkách, o čemž jsme se již zmiňovali v kapitole 3.2). On sám je opravdu ctnostný a poctivý, těmi, kdo zde škodí, jsou naopak ostatní královi rádci, snažící se šakala zbavit a získat královu přízeň.

Stejně tak i v bengálských idiomech vyznívá šakal v první řadě jako zvíře chytré a mazané:

(Š1) *bangāye śeyāl rājā. / ujār bane śiyāl rājā.* (CP)
(V mlázi je šakal králem.)
V místě, kde nejsou žádní větší nepřátelé, je mazaný člověk králem.

(Š2) *śeyālke kākūrer kṣet dekhāno.* (BP)
(ukazovat šakalovi pole vodních melounů)
ukazovat zbytečně něco někomu chytřejšímu

(Š3) *siṃher bhāg śrgāle khāy.* (BP)
(Části lva žerou šakali.)
Hanebný člověk si užívá skvělé věci. Viz také L3.

Šakal bývá často zobrazován jako nenasytné zvíře, kterému nezáleží na ničem jiném než na tom, jak se dobře nažrat (tedy jinak řečeno, záleží mu jen na vlastním prospěchu):

(Š4) *mukh nā thākle śeyāle kheta.* (BP)
(Šakali by žrali, i kdyby neměli ústa.)
Chtivý člověk je nenasytný za všech předpokladů, jde za kořistí hlava nehlava.

(Š5) *lohā sastā hale śeyāle ṭāngi bay.* (BP)
(Kdyby bylo levné železo, nosili by si šakalové sekeru.)
podobně jako Š4

---

⁶⁴ Příběhy obou šakalů: viz např. *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách, Oceán příběhů*, sv. 2, *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*.

⁶⁵ Ibn al-Mukaffa', „Bajka o havranovi, hadovi a šakalovi“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 89–92.

⁶⁶ Tišlerová, „Královský syn a šakal“, in *Indické bajky a pohádky*, s. 59–62.

⁶⁷ V již zmíněné bajce: „Siṃha, gardabh o śrgāler śikār“.

⁶⁸ Ibn al-Mukaffa', „Kapitola o lvu a postícím se šakalovi“, s. 252–264.

- (Š6) *chāgale biyāy, śiyāle khāy*. (BP)
(Kozy rodí, šakalové žerou.)
Každý má jiný úděl – někdo pracuje a trpí, přičemž jiný z něj má užitek.

S mazaností a snahou dobře se najíst souvisí i chtivost a faleš, jedna z nejvýraznějších šakalových vlastností. Šakal upřednostňuje vlastní cíl před dobrou morálkou a z většiny bajek vyplývá ponaučení, že šakalovi by se nemělo důvěřovat. Protože ten, kdo dá na jeho radu, obvykle nedopadne dobře. Tak to například je i s tygrem, který důvěřuje šakalovým slovům a dobrovolně skočí přímo do chřtánu krokodýlovi.⁶⁹ Jiný šakal přelstí lichotkami vránu, pochutnávající si na kusu masa, a ta, aby mu dokázala, že je dokonalá a umí i pěkně zpívat, otevře zobák a maso pustí.⁷⁰ Jde o velmi známý příběh, v evropském kontextu ovšem známější s kusem sýra. Přísloví, z nichž vyplývá, že šakalovi se nemá důvěřovat, neboť mu jde jen o vlastní prospěch, jsou tedy následující:

- (Š7) *śiyāl core kātāl khāy, baker mukhe āṭā*. (CP)
(Šakal žere kradený chlebovník, ale zbytek se najde v zobáku volavky.)
Mazaní lidé v rámci svých činů ještě kupí vinu na ostatní. Podobně jako V12.
- (Š8) *śiyāler yukti* (BP+SBA)
(šakalova smlouva)
Smlouva, která je výhodná jen pro jednu stranu.
- (Š9) *sab śeyāler ek ḍāk (bā, rā)*. (BP+SBA)
(Všichni šakalové štěkají stejně.)
Všichni podlí lidé jsou stejní.
- (Š10) *lāl kuttā śeyāler bhā*. (BP)
(Červený pes je bratrem šakala.)
podobně jako Š9

Už u tygra jsme si uvedli příklady podivného nepřátelství mezi tygrem a *pheu* – vzteklým šakalem, v němž má šakal převahu, viz příklady T39 až T42. Přidáváme ještě jeden další:

- (Š11) *kāgār śatru bagā, bagār śatru bāghā,
bāghār śatru siṅgi, siṅgir śatru śeyāl,
śeyāler śatru mahākāl*. (BP)
(Nepřítelem vrány je volavka, nepřítelem volavky je tygr, nepřítelem tygra je lvice, nepřítelem lvice je šakal, nepřítelem šakala je věčnost.)
Zvířata jsou zde porovnávána nejen podle své velikosti, ale i podle schopnosti zvítězit nad protivníkem.

⁶⁹ Rāycaudhurī, „Bāgh māmā ār śiyāl bhāgne“, s. 18–20.

⁷⁰ Bidyāsāgar, „Kāk o śrgāl (Vrána a šakal)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 86.

Zajímavé je další přísloví, jež říká, že pokud se věci dějí jinak než podle zaběhnutého pořádku, není to správně a hrozí určité nebezpečí:

- (Š12) *dine šeyāl, rāte gāi dākle gāyēer rakṣānāi.* (BP)
(Volá-li ve dne šakal a v noci kráva, není vesnici pomoci.)
Jdou-li události obráceně, než jak tomu obvykle bývá, nedopadne to dobře.

Někdy ovšem šakal značí i slabé zvíře, které nestačí na činnost, již dělá, nebo se dokonce stává obětí ostatních. Např. šakal, který spadne do modré barvy, se začne vyvyšovat nad své druhy a stýkat se jen se šelmami, mezi nimiž se nyní cítí jako mezi svými. Skončí ale jako oběť právě svých nových společníků, když ho prozradí vytí – jeho přirozená vlastnost.⁷¹ Jiný šakal dokonce přichází o vlastní ocas (o nějž ho připravili stařečkové – od těch dob prý nemají šakalové ocasy)⁷²:

- (Š13) *lejkāṭā šeyāl [galper lejkāṭā šeyāl anya sab šeyālke lej kāṭite bale.]* (BP)
(šakal s useknutým ocasem [Šakal s useknutým ocasem z příběhu říká, aby všem ostatním šakalům byly useknuty ocasy.])
Lstivý člověk navádí ostatní, aby udělali něco, co jim uškodí a co už se přihodilo jemu samotnému, protože nechce být ve své situaci sám.
- (Š14) *šeyāle kāṭhāl bay.* (BP)
(Šakal si nosí chlebovník.)
Slabý člověk dělá věc, na niž jeho síly nestačí.

Stejně jako např. u hada můžeme i u šakala najít přísloví, v nichž vidíme jeho charakteristické vlastnosti pozorovatelné pouhým zrakem či sluchem – tedy nic, co by vypovídalo o jeho chování (které jsme již popisovali výše). V prvním případě jde o neskutečnou věc (hadí či šakalí roh neexistuje, nelze ho tedy vidět), v dalším pak můžeme zaznamenat přítomnost zvířecího zvuku, jenž při vlastním zármutku člověku připomíná pláč:

- (Š15) *sāper bā šeyāler šin dekhā.* (BP)
(Vidět hadí nebo šakalí roh.)
vychloubat se spatřením neexistující věci, podobně jako H1, H2
- (Š16) *duḥkhe šeyāl kukur kāde.* (BP)
(Ve smutku psi a šakali pláčou.)
Je-li člověku smutno, zvířecí vytí mu připomíná lidský pláč, což jeho žal ještě prohlubuje (příroda teskní s ním).

⁷¹ Lesný, „Modrý šakal“, in *Indické pohádky*, s. 50.

⁷² Marek a Směkal, „Proč nemá šakal ocas“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 85.

Šakal vyznívá tedy v největší míře jako zvíře chytré až vychytralé. Je známý svou nenasytností, v jejímž důsledku se projevuje také jako poměrně chtivý a falešný. V idiomech je tradovaným nepřítelem tygra, což můžeme ovšem považovat za jistou nadsázku (protože ani vzteklý a rozzuřený šakal by ve skutečnosti neměl proti tygrovi šanci). V několika případech je pak šakal slabým tvorem, jehož síly nestačí na všechno, co si zamane.

4.6 Pes (*kukur*)

Na psa je v indickém prostředí nahlíženo jako na opovrhované, nečisté a nenasytné zvíře, bez špetky sebeúcty. Nepovažuje se za domácího mazlíčka či přítele člověka, jako je tomu v Evropě, ale spíše za dotěrné zvíře. V evropském pohledu je pes naopak zvíře věrné a spolehlivé, přítel člověka, ochránce jeho majetku, stáda. To se v indických bajkách objevuje jen sporadicky⁷³.

Opovrhovaným zvířetem je nejen u muslimů (kde je považován za rituálně nečistého), ale i u hinduistů, což vyplývá z běžných reálií. Pes se obvykle potuluje na ulici, je špinavý, často trpí kožními chorobami, živí se zbytky jídla, které někde najde, případně které mu někdo hodí. Vidí-li většina lidí v Indii nablízku psa, sahá automaticky po kamenu, který by po psovi hodili⁷⁴ (což samozřejmě také slouží na ochranu v případě nebezpečí, viz např. P18). Jen menšina lidí si udržuje psa na pozemku k ochraně domu před ostatními psy a dalšími zvířaty, za což má pes zaručen stálý příjem potravy. Stav, jaký je obvyklý v západním světě, tedy chov psů jen jako domácích mazlíčků, aniž by se od nich očekávala nějaká protislužba, se vyskytuje ojediněle, a to obvykle jen ve vyšších kruzích. Takový pes pak bývá ze speciální rasy, nikoli stejný jako obyčejný pouliční.

V mytologii je pes spojován s Indrou, Jamou a Šivou. Potomstvo Indrovy feny se stalo hlídacími psy podsvětí. V Mahábháratě Jama, přestrojený za psa, doprovází Pánduovce na cestě do ráje. Pes je také asociován se Šivou, konkrétně s jeho hrozivým aspektem Bhairavou, jehož je jízdním zvířetem. Mytologický odkaz ovšem z bengálských idiomů nevyplývá.

V bajkách se pes nevyskytuje tak často jako např. lev, ale i přesto jde o jedno z běžných zvířat. Píše se v nich o tom, jak se pes stal takovým, jakým je – tedy jak se naučil ježít srst, cenit zuby a švihat ocasem, až ho člověk musel uvázat.⁷⁵ Ve dvou příbězích

⁷³ Pes jako ochránce majetku člověka vystupuje např. ve zmiňované bajce „Byāghra o pālita kukur“.

⁷⁴ Měla jsem tu možnost mnohokrát spatřit na vlastní oči.

⁷⁵ Marek a Smékal, „Jak se pes stal psem“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 21–22.

nacházíme psa domácího, který je poslušný a dobře pracuje pro svého pána – v bajce s podobným motivem, jako jsme již měli možnost vidět u promyky a hada, v níž pán svého věrného psa zabije, načež svého činu lituje. Dále v již citovaném příběhu o domácím psu.

O něco častější je motiv psa jako zvířete, jímž všichni pohrdají – jak již bylo řečeno výše. Můžeme citovat z knihy *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*: „(...) podobně jako se pohrdá psem, i když má krásný obojek a na nohou kroužky“⁷⁶. V jiném příběhu je pro mnicha obrovskou potupou a ostudou to, že vede na provazu psa (přestože jde jen o psa imaginárního, ve skutečnosti mnich vede kozu).⁷⁷ Nejběžnějším prototypem psa je tedy opovrhovaný tvor, jemuž nikdo nevěnuje ani špetku úcty, jenž je považován za nečistého a je ostatním na obtíž. Můžeme si zde domyslet další skrytou vlastnost, jíž je nedotýkatelnost (odkazující k opovrhovaným obyvatelům Indie):

- (P1) *cheler paṃsā hale kukurer bācchā kene.* (BP)
(Kdyby mělo dítě peníze, koupilo by štěně.)
Nerozumné dítě by klidně koupilo to, co se dá získat bez peněz.
- (P2) *ekā chilām gharer mājhe māthār thākur,*
satīn ela, āstākurer halām kukur. (BP)
(Byla jsem v domě sama jako hlavní bohyně, ale přišla spoluzemelka a teď jsem jenom pes ze smetiště.)
Přirovnání úrovně starší manželky, tedy té, která již není tak žádaná jako manželka nová, k psovi.
- (P3) *gaṛte cāy thākur, ga' re base kukur.* (BP)
(Chce tvořit boha, vytvořil psa.)
mít v úmyslu udělat dobrou věc, ale pokazit to; podobně Op16, Op17
- (P4) *yaubane kukkurīo dhanyā.* (BP)
(V mládí je i fenka chvályhodná).
I to, co se zdá zprvu dobré, může být zkažené.
- (P5) *rājā-nāmer kichu hala nā, kukur mere phāsi gela.* (BP)
(Těm s královským jménem se nic nestalo, ale když někoho zabil pes, dostal oprátku.)
Chudého člověka je jednodušší obvinít a potrestat, bohatý se trestu vždy nějak vyhne.
- (P6) *pūrṇimār cāḍ dekhe tētul hala baṅka,*
gēṅgugli erā bale – āmrā ta śarīkha,
deṅrā kāk bale – āmi karba ekādaśī,
lejkāṭā kukur bale – yāba bārāṇasī. (BP)
(Když vidí měsíc v úplňku, tamarindový⁷⁸ strom se zkroutí, šneci říkají – my jsme lastury, vrána říká – budu se postit, pes bez ocasu říká – půjdu do Váránasí.)
Je-li potřeba, dokáže se i špatný člověk přislibit dobré věci.

⁷⁶ *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 164.

⁷⁷ Olbracht, „O uhranuté koze“, in *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, s. 130–134.

⁷⁸ Tamarind je strom z čeledi bobovitých, lat. *Tamarindus indica*, čes. tamarind indický.

- (P7) *chāȳer kukur chāȳe luṭāȳ.* (BP)
(Pes ze smetiště se skrývá v odpadcích.)
Nuzný člověk nalézá útočiště opět mezi nuznými.
- (P8) *bhāla kukurer gāȳeo ṭṭuli thāke.* (BP)
(I hodný pes má blechy).
Pes zůstane špatným, i kdyby se choval sebelíp.
- (P9) *mukh śōkās̄ūki nā ka 're kukuro kukurer kāche egāȳ nā.* (BP)
(Když si neočichají tvář, ani pes k psovi si nelehne.)
I nuzný člověk se musí ujistit, že má vedle sebe člověka svého druhu, od něhož mu pravděpodobně nehrozí nebezpečí.
- (P10) *dhopār kukur* (CP)
(pradlákův pes)
Někdo, na koho je sice pohlíženo s neúctou, kdo je ovšem poslušný svého pána.
- (P11) *karmmer nimitte kukurer pāȳe jal dite haȳ.* (BP)
(Pro věc se musí umýt psovi nohy.)
Pro získání podpory je někdy potřeba se hodně snížit.

O psovi, jakožto o opovrhovaném zvířeti, má i čeština poměrně početné idiomy, často se v nich k psovi připojuje adjektivum, vystihující poměrně obvyklý stav takového zvířete žijícího na ulici, a to „prašivý“. Můžeme jich několik jmenovat – *opuštěný jako pes*, *cítit se jak prašivý pes*, *hodit něco někomu jako psovi kost*, *zacházet s někým jako (hůř než) se psem*, *vyhnat někoho jako prašivého psa*, *chcípnout jako (prašivý) pes u cesty*, *počasí, že by ani psa nevyhnal* neboli *psí počasí*, *ani pes by to nežral*, *mít se pod psa* (velmi špatně, živořit), *zkusit jako pes*. Případně další, jež charakterizují stav člověka ze dna společnosti – *ta si tyká se psy* (necudná žena), *ani pes po něm neštěkne*. Nebo další, popisující osobu, která není v konkrétní situaci k ničemu: *platný jako pes v kostele*.

I to bídné stvoření se ovšem někdy osměluje, můžeme ho označit za toho, kdo se snaží mít jakýsi vliv, nebo tím, kdo si poněkud troufá – chce se stát někým, kým není. V češtině např. *Každý pes na svém dvoře nejsilněji štěká*.

- (P12) *āpan koṭe kukuro baṭa.* (BP)
(Na vlastním území je i pes větší.)
Ve vlastním zázemí se každý cítí jistější.
- (P13) *āpan gāȳe kukur rājā.* (BP)
(Pes je ve vlastní vesnici králem.)
podobně jako P12
- (P14) *chāl nei, bāl nei, kukurer nām bāghā.* (BP)
(Nemá kůži, nemá srst, ale i tak se pes jmenuje Tygr.)

Někdo si hraje na toho, kým není. Viz také T25.

- (P15) *ki kathā balle, hāy, śune hāsi pāy,*
lejkāṭā kukur ha 'ye bāgh hate cāy. (BP)
(„Copak to řekl?“ smáli se, když to slyšeli. „Bezocasý pes se chce stát tygrem!“)
Posměch nízkému člověku, který se chce stát společensky vysoce postaveným. Viz také T24.

- (P16) *ginnī pāy nā bhāt, kukure nāre ghār.* (BP)
(Hospodyně nemůže najít rýži, pes vrtí hlavou.)
Pes zapírá svou vinu, je pravděpodobně viníkem.

Takový tvor – špinavý, nenasytý, zlý, který nečiní nic dobrého, si z pohledu člověka nezaslouží nic jiného než bití – toto se v bengálských idiomech vyskytuje také poměrně často:

- (P17) *yeman kukur, temni mugur.* (BP)
(Jaký pes, taková hůl.)
Kdo si zaslouží trest, dostane ho. Podobně české *na hrubý pytel hrubá záplata*.

- (P18) *ḍhil āche ta kukur nei, kukur āche ta ḍhil nei.* (BP)
(Když má člověk kámen, není tu pes, když je tu pes, není po ruce kámen.)
Podobně jako P17. Tomuto idiomu se podobá také české: *nemá, čím by psa uhodil*, jež ovšem má poněkud jiný význam – značí spíše chudobu člověka.

- (P19) *kukurer mār āṛāi prahar.* (BP)
(Výprask vystačí psovi jen na sedm a půl hodiny.)
Nepoučitelný rychle zapomene, co je to trest, a tak bude brzy potřebovat další.

I v češtině se vyskytují idiomy s tématem bití psa, např. *vypadat jako spráskaný pes, zbit/zastřelit někoho jako psa* nebo *Kdo chce psa bít, hůl si vždy najde*.

I z výše uvedených bengálských idiomů vychází pes jako zvíře, které je nevrlé, zlé a není radno se s ním osobně stýkat. V češtině je takových taktéž nemálo – např. *být/dorážet na někoho jako pes, hádat se jako psi, tahat se o něco jako psi o kost, vzteklý jako pes* apod.

- (P20) *ādhaser cāler phenpheni beśi,*
kēṭi kukurer ghēṭghēṭi beśi. (BP)
(Polovina séru rýže víc pění, nevrlý pes víc štěká.)
Čím více zlosti, tím horší následek.

Pes je stvoření, k němuž není hodno se přibližovat, špinit se s ním, je dokonce akceptovatelné jím opovrhovat a pohrávat si s ním (slibovat mu, co člověk není ochoten udělat v jeho prospěch):

- (P21) *kukurke nāi dile māthār caṛe.* (BP)
(Když dáš psovi lásku, vyleze ti na hlavu.)

Když jsi vstřícný k nízkému člověku, ztratíš jeho respekt a pak si k tobě bude příliš troufat.

- (P22) *kukurke nāi dile pāte basiṅā khāȳ*. (BP)
(Když dáš psovi lásku, půjde si sníst jídlo na tvoji matraci.)
podobně jako P21
- (P23) *kukure mānuṣ kāmṛāȳ, mānuṣe āṛ kon kukur kāmṛāȳ*. (BP)
(Psi koušou lidi, jakého psa by ale kousali lidé?)
Proč by se měli čestní lidé špinit s někým, kdo za to nestojí.
- (P24) *thāk re kukur āmār pāse, bhāt deba tore poṣ māse*. (BP)
(Zůstaň, pse, u mne, v měsíci pauši ti dám rýži.)
Slibování něčeho, co člověk není ochoten splnit. Podobně české *až naprší a uschne* nebo *až opadá listí z dubu*.
- (P25) *parer bhāte kukur poṣā*. (BP)
(Další rýži se pes ochočí.)
Je snadné si někoho omotat kolem prstu.
- (P26) *cākare kukure samān*. (BP)
(Psi a sluhové jsou stejní.)
Oba jsou objektem vrtochů a násilí svých pánů.

V některých bengálských idiomech vystupuje pes jako tvor, jehož náprava není možná a který navždy zůstane opovrhovaný:

- (P27) *śikal kāmṛāleo kukurer chārāna nei*. (BP)
(I když pes překousne řetěz, neosvobodí se.)
Nízký člověk se ze své situace nedostane, i když se momentálně o něco zlepšila.
- (P28) *bār bachar coṅār madhye rākhleo kukurer lej sojā hay nā*. (BP)
(I kdyby měl pes ocas několik let v rouře, nebude rovný.)
Špatný člověk se nikdy nezmění, ani když se ostatní snaží ho změnit.
- (P29) *kukurer lej ghi diye ḍalleo sojā hay nā / kukurer leje tel dile kakhana sojā hay nā*. (CP)
(I když namažeš psovi ocas přepuštěným máslem / olejem, nebude rovný.)
podobně jako P28

V češtině existuje podobný idiom *Starého psa novým kouskům nenaučíš*. či *učit starého psa štěkat* (poučovat zkušeného), jemuž významově podobný idiom se objevuje u šakala, viz Š2: „ukazovat šakalovi pole vodních melounů“.

Idiomy se psem se někdy vyskytují v souvislosti s jídlem. Pes je spokojený i s podřadným jídlem, s tím, co má, protože ví, že na nic lepšího stejně nemá nárok:

- (P30) *kasāȳer kukur nāṛbhūṛitei tuṣṭa*. (BP)
(Řezníkův pes je spokojený i se střevy.)

Tedy, jak již bylo řečeno, nízký člověk je spokojený i s tím málem, co má, protože si je vědom toho, že na víc nemá právo.

- (P31) *kānā kukur mārei tuṣṭa.* (BP)
(Slepý pes je spokojený i se škrobem vyvařeným z rýže.)
podobně jako P30
- (P32) *ek peṭ tabu kukur mare, khete nā peye duṅār dhare.* (BP)
(Psovi už ani nekručí v břicho, jaký má hlad, ale přestože nedostane najíst, čeká u dveří.)
Nuzný člověk ve své bezvýchodné situaci spoléhá na pomoc jiného, jež ale pravděpodobně nepřijde.

V souvislosti s jídlem se vyskytují i idiomy, v nichž pes představuje někoho, komu není nutné věnovat cenné věci, protože není schopný je náležitě ocenit. Význam „pes se nezmění, nedokáže si ničeho vážit, není tedy třeba na něho plýtvat hodnotnými věcmi“ je zde platný pro všechny uvedené příklady, neuvádíme tedy již význam znovu do třetí řádky:

- (P33) *kukur rājā haleo jutā khāy.* (BP)
(I kdyby byl pes králem, žral by boty.)
- (P34) *kukurer peṭe ghi hajam hay nā.* (BP)
(Pší břicho přepuštěné máslo nestráví.)
- (P35) *kukurer peṭe ghi sahya hay nā.* (BP)
(Pro psa není dobré přepuštěné máslo.)
- (P36) *golāp-bāge kukur hāge.* (BP)
(Pes sere v růžovém sadu.)
- (P37) *kukur ki jāne tulsī ban, then tule mutte man.* (BP)
(Copak zná pes tulsí? Zvedne nohu a chce ji pomočit.)
- (P38) *tulsīgāche kukur mute, tabu pūjā hay jagate.* (BP)
(Pes močí na tulsí, ale ve světě ji lidé uctívají.)
- (P39) *kukurke pīṛey basāleo gu khāy.* (BP)
(I když posadíš psa na posvátnou stoličku, bude jíst hovna.)
- (P40) *kukurke dileo piṭe pāyes,
chāṛe nā tabu guyer āyes.* (BP)
(I když pes dostane sladkou rýži, neopustí pohodlí hovna.)
- (P41) *kukure ghi-bhāt dile bami ka're mare,
gābure pīṛā dile cit haye paṛe.* (BP)
(Když dáš psovi přepuštěné máslo a rýži, vyzvrací je, když dáš rybáři posvátnou stoličku, lehne si na ni.)
- (P42) *jale srot thākleo kukure lehe.* (BP)
(I kdyby se pes koupal ve vodě, stejně se bude lízat.)

- (P43) *kukurke muge pathya*. (CP)
(Dávat psovi čočku.)
Zde jde o cennou čočku, která se dává nemocným k uzdravení, nikoli o český výraz *dávat někomu čočku*.

Jen ve výjimečných případech vyplývá z bengálských idiomů pes jako domestikované zvíře, a to v mnohem menší míře, než jak je tomu v češtině. Zde existují idiomy *věrný jako pes*, *uvázaný jako pes (u boudy)* či *chodit za někým jako pejsek*. Můžeme sem zařadit i idiomy P24 a P25, v nichž se sice mluví o „ochočení“, jež ale vyznívají spíše ironicky, co se týká přátelského vztahu psa a člověka; případně P30 a P50, kde se domestikace projevuje jako „vlastnění řezníkem/koželuhem“.

Dále existuje několik bengálských přísloví, která vypovídají o některém z projevů chování zvířete, jež známe i z českých idiomů. Jde o štěkání a v posledním případě i o podlost v psím jednání. Opět u nich neuvádíme poslední řádku s významem, jenž je patrný díky shodě s českými idiomy:

- (P44) *kukur yakhan đāke takhan kāmṛāy nā*. (BP)
(Pes, když štěká, nekouše.)
- (P45) *ye-kukur gheu gheu kare, se kukur kāmṛāy nā*. (BP)
(Pes, který štěká, nekouše.)
- (P46) *ye-kukur đāke nā, se thik kāmṛāy*. (BP)
(Pes, který neštěká, pořádně kouše.)
- (P47) *kukurer kāmṛ hāṭur nīce*. (BP)
(Pes kouše pod koleno.)
Podlý člověk útočí podlým způsobem (tam, kde se druzí nemohou bránit).

Nepřátelský vztah, v němž vystupuje pes, jsme již zmiňovali v souvislosti se šakalem a tygrem – zde je tedy pes nepřítelem šakala:

- (P48) *kukur hala séyāler śatru, bāgher śatru hala pheu*. (BP)
(Nepřítelem šakala je pes, nepřítelem tygra rozzuřený šakal.)
Slabší, ale kurážný člověk je připraven zaútočit na silnějšího. Viz také T40.

Podobně se v češtině vyjadřuje nepřátelský vztah dvou lidí idiomem: *mají se rádi jako pes a kočka/kočka s myší*.

Navíc má bengálština i výstižná přirovnání, v nichž pes figuruje v dalších rolích, např.:

- (P49) *kukurer ghum* (BP)

(psí spánek)
bdělý, ostražitý i při spaní

(P50) *mucir kukur* (SBA)
(koželuhův pes)
velmi nenávidný a tvrdohlavý člověk

V češtině se přirovnání se psem objevuje celá řada, můžeme namátkou jmenovat: *hubený jako pes*, *utahaný jako pes*, *bylo jich tam jako psů* (o počtu), *honit se jako pes* (zbytečně se přepínat) či vyjádření pečlivosti a ráznosti *být na něco pes*.

Psa v bengálském přísloví tedy můžeme charakterizovat jako tvora opovrhovaného, nečistého, prašivého, který není člověkem oblíbený, někdy je příliš troufalý, často bývá nevrlý a zlý, člověk by mu neměl příliš důvěřovat. Když není zbytí, brání se proti psovi člověk kamenem, častokrát této zbraně ale používá neopodstatněně či jen k zastrašení. Psem je podle přísloví možné opovrhovat a pohrávat si s ním, není nutné tomuto bídnému tvorovi splnit, co člověk slíbil. Mnoho přísloví popisuje jeho situaci pomocí jídla – pes ví, že se jen obtížně dostane ke kvalitnímu jídlu, proto vezme zavděk i podřadnou krmí. Není nutné na něj plýtvat cennými věcmi, protože je pes nedokáže náležitě ocenit. Oproti češtině se pes objevuje mnohem méně jako zvíře domestikované, věrné a přátelské. Některá přísloví vztahující se k psímu štěkání jsou ovšem s češtinou zcela totožná.

4.7 Slon (*hāī, hāī, hasti, danti*)

Vlastnictví slona bylo už od dávných dob symbolem vysoké prestiže, protože takové zvíře si nemohl dovolit mít každý – jednalo se právě o výsadu králů. Sloni byli odchytávání ve volné přírodě a následně vycvičování pro různé potřeby – práci v džungli, jako vojenská zvířata či panovníkův osobní dopravní prostředek. Podobně jako kdysi králům slouží v mytologii slon ve formě váhany také bohu Indrovi, tento konkrétní slon se jmenuje Airávata. Dále se slon uvádí jako váhana Brihaspatiho či Lakšmí, které demonstruje její velkou moc. Slon je ovšem z hinduistické mytologie nesporně známější v jiné podobě, a to jako samostatný bůh Ganéša, řečený Ganapati či odstraňovatel překážek.

Slon je vznešené, hrdé a silné zvíře, svou sílu pak dokáže prezentovat obzvláště v říji, kdy se jej obávají i jeho majitelé. Jak jsme již zmínili, se slonem se setkáváme ve dvou podobách – jde zaprvé o zvíře divoké, které je útočné a chová se nepředvídatelně, zadruhé o

zvíře domestikované, jež je naopak poddajné a pracovité. Podle Olivella má tak slon rozdvojenou osobnost.⁷⁹ Navíc je slon známý pro svůj věčný souboj s králem zvířat lvem.

Zvláštní oblibě se těší bílí sloni, albíni, kteří prý pocházejí z mytologického Mléčného moře a jsou obdařeni zvláštními schopnostmi. Takovýto bílý slon se objevuje i v bajkách. Jde o zvíře, jež jednou za sto let sestupuje z ráje na zem a tomu, kdo jej spatří, splní jakékoli přání.⁸⁰

Hned v prvním bodě můžeme vidět slona vystupujícího v bengálských příslovích jako velké majestátní zvíře, na něž si málokdo troufne. Někdy ho chtějí ostatní napodobovat, často se v příslovích vyskytuje příměr „dokonce i slon“, a to pro porovnání s něčím mnohem větším, majestátnějším, příp. chytřejším a čestnějším (při přeneseném významu u člověka):

- (S11) *puruṣer daś daśā, kakhano hātī kakhano maśā.* (BP)
(Člověk má deset stavů, někdy je slon, někdy je komár.)
Proměnlivost lidské povahy – v závislosti na okolí vystupuje jako silný či slabý jedinec.
- (S12) *brāhmaṇe āṛ caṇḍāle, hātī āṛ berāle.* (BP)
(Bráhmani a čandálové⁸¹ jsou sloni a kočky.)
přirovnání bráhmanů ke slonům (velikost, postavení), nízké kasty ke kočkám (prohnanost), viz také Ko20
- (S13) *hasti kādhe ye bāyāy hammārba se ḍarāy.* (CP)
(Ten, kdo šplhá slonovi za krk, se bojí bučení krav.)
O někom, kdo je vyděšený při lehkém úkolu, když si už dříve poradil s mnohem obtížnějším.
- (S14) *hātīr hāci paṛle mākaṛsā tāte sātrāy.* (BP)
(Přijde-li na slony kýchnutí, pavouk v tom plave.)
Rozhodne-li se pro něco mocný člověk, obyčejný člověk proti tomu nemá nejmenší možnost odporu.
- (S15) *hātīr nād dekhe khargoṣer pōḍ phāṭe.* (BP)
(Když zajíc vidí sloní hovno, jeho zadek praská.)
O chudém nebo hloupém člověku, který se pokouší napodobovat konání moudrých či bohatých, ovšem k vlastní zkáze.
- (S16) *hātīr pōḍ phārā dekhe saṛsaṛe pōḍ phāṭe cāy.* (BP)
(Když vidí, jak má slon velkou díru do zadku, chce i jeho zadek puknout.)
podobně jako S15
- (S17) *śūyār baṛa hale hātī hay nā.* (BP)
(I když je prase hodně velké, slonem se nestane.)
marná touha malého stát se velkým, podobně jako T23
- (S18) *hātī pāke paṛle hātī tole.* (BP)

⁷⁹ Olivella, „Introduction“, s. 28.

⁸⁰ Tišlerová, „Nepodařená cesta do ráje“, in *Indické bajky a pohádky*, s. 10–14.

⁸¹ Čandálové jsou příslušníci jedné z nejnižších hinduistických kast, obvykle pracují jako pohřbivači mrtvol.

(Slona zapadlého do bahna vytahuje zase slon.)
Velký problém se musí řešit nikoli jen jako malichernost, ale zcela od základů.

- (SI9) *māri ta hāī, luṭhi ta bhāṇḍār.* (BP)
(Když někoho biju, ať je to slon, když něco kradu, ať je to pokladnice.)
Člověk by se měl zabývat pouze objekty, které za to stojí.
- (SI10) *hāīo hābare paṛe.* (BP)
(I slon spadne do bahna.)
I velkému člověku se někdy něco nepovede.
- (SI11) *pā sarle hāīo paṛe.* (BP)
(I slon spadne, když zakopne.)
podobně jako SI10
- (SI12) *hāī ghoṛā gela tal, maśā bale kata jal.* (ABPB)
(Slon a kůň zapadli pod hladinu, komár říká: „Tolik vody!“)
Je bláznivé snažit se udělat něco, při čem už mnohem větší a silnější jedinci neuspěli.
- (SI13) *kāker saṅge giye hāīo pāke paṛe.* (BP)
(Jde-li s vránou, i slon spadne do bláta.)
Řídí-li se někdo podle někoho nemoudrého, nedopadá dobře, i když se jedná o čestného a jinak dobrého člověka. Viz také V9.
- (SI14) *hāīr saṅge bēṛe balader thes.* (BP)
(opírání se bezocasého býka o slona)
Nízký jedinec hanobí velkou osobnost.

Podobné vyznění mají i další přísloví, v nichž si na velké zvíře troufne slabší, když je to silnější právě v úzkých. Všechny naše čtyři příklady mají totožný význam, který tedy uvádíme jen v prvním případě:

- (SI15) *khōyāre paṛle hāī, cāmciketeo māre lāthi.* (BP)
(Když se dostane slon do ohrady pro dobytek, i netopýr do něj udeří.)
I slabší jedinci si troufnou na mocného, když je v úzkých.
- (SI16) *hāī paṛeche dāke, thokar māre bake.* (BP)
(Slon zapadl do bahna, volavka ho oklovává.)
podobně jako SI15
- (SI17) *dāke paṛe hāī, beṛeo māre lāthi.* (BP)
(Když zapadne slon do bahna, i žába do něj uhodí holí.)
podobně jako SI15
- (SI18) *hāīr piṭhe maśār kāmaṛ.* (BP)
(Na sloních zádech je komáří kousnutí.)
podobně jako SI15

Slon také figuruje v příslovích jako velký pomocník při těžké práci, s ním pomáhá člověku. Zde se jedná samozřejmě o domestikovanou formu slona, o pracovní zvíře, které je poměrně hodnotné, protože jeden slon dokáže svou výkonností nahradit několik jiných menších zvířat:

- (SI19) *hātīr piṭh khālī thāke nā.* (BP)
(Sloní záda nezůstávají prázdná.)
Když je někdo velký pracant, bude mu stále nakládáno.
- (SI20) *hātī jogār hale śekalo jogār hay.* (BP)
(Získáš-li slona, získáš i řetěz.)
Když se člověk stane něčím pánem, získá nad ním moc.
- (SI21) *duyāre hātī bādhā.* (BP)
(uvazovat si u dveří slona)
mít k dispozici pracovní sílu, podobně jako SI20
- (SI22) *hātī bece śekal niye jhagrā.* (BP)
(prodat slona a hádat se s řetězem)
Vymanit se ze zvyku je obtížné.

S podobným vyzněním slona se setkáváme i v českém idiomu *dělat někomu slona*, což znamená hloupě pracovat, namáhat se za někoho či krýt něčí nepravosti.

S domestikací slona a jeho užitím ve formě velmi výkonného pracovního pomocníka souvisí i další význam – a to slon jakožto cenná věc či velký majetek. Kdo si může dovolit vlastnit slona, bývá považován za šťastného boháče. Musí se ovšem o své jmění náležitě starat, aby mohl počítat do budoucna s dalšími slony:

- (SI23) *ṭākā diye ṭākā phāde, hātī diye hātī bādhe.* (BP)
(Peníze plodí další peníze, slon plodí dalšího slona.)
Kdo vlastní peníze či slona, bude se mít stále dobře.
- (SI24) *hātī diye hātī dharā.* (BP)
(chytat slona slonem/získat slona přes slona)
podobně jako SI23
- (SI25) *nā cāile ghoṛātā pāi, cāile bujhi hātīṭā pāi. / nā cāite chāti pelām, cāite bujhi hātī pelām.* (BP)
(Když jsem se neptal, dostal jsem koně/deštník, kdybych se zeptal, možná bych dostal slona.)
Někomu byla bezděčně prokázána laskavost štědrým člověkem a on teď dychtí po něčem větším.
- (SI26) *carkā āmār bhātār put, carkā āmār nāti, carkār daulate āmār dore bādhā hātī.* (BP)
(Kolovrátek je můj syn, kolovrátek je můj vnuk, díky kolovrátku je u mých dveří přivázaný slon.)
I drobnou, ale usilovně vykonávanou činností je možné přijít k blahobytu.

- (SI27) *marā hātī lākh ṭākā. / hāthī ma'leo lākh ṭākā, jīyanteo lākh ṭākā. (BP) / marā hātīr lākh ṭākā dām. (ABPB)*
 (Mrtvý slon stojí sto tisíc rupií. / Slon stojí sto tisíc rupií jako živý i jako mrtvý.)
 Šlechtný člověk se snaží pomoci, i když se sám ocitne v zoufalé situaci.
- (SI28) *dhār kare kāne sonā, dhār kare hātī kenā. (BP)*
 (Na dluh má v uších zlato, na dluh kupuje slona.)
 Nezodpovědný člověk si půjčuje, aby získal velký majetek.
- (SI29) *latā curi pātā curi, šeṣe rājār hātī curi. (BP)*
 (Ukradli liánu, ukradli list, nakonec ukradli i královského slona.)
 Z malých zlodějíčků se stali zlodějové velkých věcí.
- (SI30) *hātī mare ta dāṭṭ diye mare. (BP)*
 (Když slon umírá, je to kvůli zubům.)
 Zde se naráží na nejcennější část sloniho těla – slonovinu, materiál ze sloních klů, pro který jsou sloni do dneška ve velkém počtu zabíjeni.

Vzácná slonovina se objevuje i v českých idiomech – existují přirovnání *bílý jako slonová kost* nebo *věž ze slonové kosti* (nejcennější věc) apod.

Slon kromě toho, že hodně pracuje, a tak je člověku velkým pomocníkem, toho také hodně spotřebuje. Proto ten, kdo vlastní slona, musí počítat s velkými výdaji:

- (SI31) *hātīr khorāk, puṣbe ke? (BP)*
 (Sloní potrava, kdo ho nakrmí?)
 S velkým pomocníkem jsou také velké výdaje.
- (SI32) *hātīr kathabel khāyā. (BP)*
 (Kolikrát slon žere.)
 podobně jako SI31
- (SI33) *hātī yeman khāy temmani nāde. (BP)*
 (Kolik toho slon sežere, tolik toho vysere.)
 Jaké jsou náklady, takové budou i zisky, ať už se jedná o zisky chtěné či nechtěné.

Slon se objevuje v příslovích také ve své divoké formě, tedy jako zuřivé, mocné a silné zvíře, schopné velkého a ničivého útoku:

- (SI34) *dojabarar māg gajarā hātī, bhātārke māre tin lāthī. (BP)*
 (Podruhé provdaná žena je hřmící slon, manželka třikrát udeří holí.)
 přirovnání zkušené, rázné ženy k rozhněvanému slonu, podobně jako T4
- (SI35) *hātī caṛe bhikṣā māṅgi, icchāy nā dāo ghar bhāṅgi. (BP)*
 (Sedě na sloních zádech vyžadují almužnu: „Nedáš-li mi dobrovolně, zničím ti dům.“)
 výhrůžka silnějšího jedince někomu slabému
- (SI36) *hātīre āgun, sūyare jāṭhā,
 bāghere lāṭhi, pākḥire bhāṭā. (BP)*

(Na slona oheň, na prase železnou tyč, na tygra hůl, na ptáka kulku.)

Na každého platí jiná zbraň. Slon zde tedy vystupuje jako ničivé zvíře, jemuž je potřeba se bránit. Viz také T30.

Jelikož jde o živočicha svou velikostí skutečně mnohem převyšujícího ostatní žijící tvory, může slon sloužit také jako měřítko pro porovnávání velikostí nejrůznějších bytostí, objektů, stavů a situací. Můžeme si uvést několik příkladů, v nichž má slon úlohu právě takového měřítka:

(SI37) *hātīr gāy hātīr bighat, mākaṛer gāy mākaṛer bighat.* (BP)

(Podle sloního těla sloní píď, podle pavoučího těla pavoučí píď.)

Každý měří podle sebe, všechno je relativní, záleží na okolnostech jedince.

(SI38) *hātīr gā hātī dekhe nā.* (BP)

(Slon sloní tělo nevidí.)

Podobně jako české: *Pod svícnem je největší tma.*

(SI39) *hātīr darpa cūrṇa haṃ parbbater kāche.* (BP)

(Sloní pýcha se zlomí vedle skály)

Pyšný se zbaví své pýchy, až když uvidí někoho lepšího (nebo jako zde – většího).

(SI40) *khāoyābe hātīr bhoge, dekhbe bāgher cokhe.* (BP)

(Nakrm někoho jako slona, hlídej ho tygřima očima.)

přirovnání podaného jídla ke sloní porci

(SI41) *hātīr mukhe dubbo ghās.* (BP)

(do sloních úst dúrbovou travu)

nevhodné množství (např. když je hladovému člověku podáno jen velmi malé množství jídla)

(SI42) *hātīr galāy ghaṇṭā.* (BP)

(Na sloním krku je zvonek.)

protiklad velkého a malého (na rozdíl od podobně znějících idiomů *bānarer galāy ghaṇṭā* – „Na opičím krku je zvon.“, který znamená něco jiného, viz Op5, a *biṛāler galāy ghaṇṭā bādhā* – „vázat kočce na krk zvonek“, viz Ko37)

(SI43) *hātīr min min ghoṛār dauṛ.* (BP)

(sloní rozvážná chůze, koňský běh)

Porovnání jiného projevu pomalého, rozvážného člověka s rychlým, hbitým protějškem. (Zde neporovnáváme velikost, ale rychlost s těžkopádností. V přeneseném významu pak může jít o porovnání moudrosti se zbrklostí.)

Podobné idiomy, v nichž figuruje slon jako měřítko velikosti, existují i v češtině, např.: *to je jako pro slona malina* (také se jedná o neúměrně malé množství) apod.

V některých bengálských příslovích se užívá názvů jednotlivých částí sloního těla – klů, nohou, očí:

- (SI44) *mahater bāt, dantir dāt*. (CP)
 (Slova velkého muže jsou jako sloní kly.)
 Protože slova, stejně jako kly, jednou odejmutá z úst, nemůžou být znovu vzata zpět. Jsou neodvolatelná, měla by se tedy pronášet s rozvahou.
- (SI45) *hātīr dāt ār mahater bāt, lukābār nay*. (BP)
 (Sloní zuby, stejně jako řeči velkého člověka, nelze schovat.)
 podobně jako SI44
- (SI46) *hātīr dāt sonā diyē bādhāno*. (CP)
 (zdobit sloní zuby zlatem)
 Pochvalné vyjádření o někom dobrém, kdo jde stále na dobré cestě ctnosti.
- (SI47) *meṃe cini hāse, muktā cini bhāse, hātī cini dāte, marad cini bāte*. (BP)
 (Ženu poznám podle smíchu, perlu podle lesku, slona podle zubů, muže podle řečí.)
 Označení poznávacích znamení – jak je pro jednotlivé lidi typický určitý projev chování (či pro věci vlastnosti), pro slona jsou takto typické dlouhé zahnuté zuby.
- (SI48) *hātīr pāc pā dekhā*. (BP)
 (vidět pět sloních nohou)
 vidět nemožné, podobně jako H1, H2
- (SI49) *hātīr cokh*. (BP)
 (sloní oko)
 Sloní oko je drobné, ale vidí ostře.

Další dva idiomy mají shodný význam marného konání – pouštíme se do něčeho, co nemá žádnou budoucnost, protože je to nad naše síly a je nanejvýš pravděpodobné, že se konané dílo nepodaří:

- (SI50) *hātīr pā thelā*. (BP)
 (odstrkovat sloní nohu)
 velmi obtížné, nemožné a marné konání, podobně jako *Sysifova práce*
- (SI51) *hāt diyē hātī thelā*. (BP)
 (strkat do slona rukou)
 podobně jako SI50 (Zde navíc můžeme vidět krásný příklad použití podobných slov, což je v bengálských idiomech poměrně časté a oblíbené: rukou – *hāt* odstrkujeme slona – *hātī*.)

Na závěr předkládáme idiom odkazující k eposu Mahábhárata, v němž vystupuje slon Ašvattháman. Ten se jmenoval stejně jako syn Dróny, který poté, co bylo (záměrně dvojsmyslně) zvoláno, že Ašvattháman je mrtev, dopomohl Pánduovcům ke zlomovému vítězství nad Kuruovci. Idiom se tedy užívá, mluví-li někdo úmyslně dvojnásobně:

- (SI52) *aśvathāmā hata iti gajaḥ*. (SFD)

(Byl zabit slon Ašvattháman.)
dvoznačnost, dvojsmysl

V češtině se v idiomech objevuje slon poměrně často jako nemotorné zvíře. Pojmem pro člověka neobratného se stal kvůli své mohutnosti a velké síle, nad níž nemá vždy patřičnou kontrolu. Existují např. idiomy o „neohrabanosti“ *být/chovat se jako slon v porcelánu*, *dupat jako slon*, *tancovat jako slon* či výrazy popisující naměrnou velikost *mít nohy jako slon*, *dlouhý jako slonbidlo* apod.

Slon vyznívá celkově především jako velké, majestátní a vznešené zvíře, které slouží lidem ve své domestikované formě jako velký pomocník při práci. V divoké formě patří naopak mezi zvířata velmi obávaná, jelikož jeho útok může být pro člověka smrtelný. Několik přísloví hovoří o slonovi, jenž se ocitl v maléru a jehož v této situaci ostatní zneužívají a vyvyšují se nad něj. Slon samozřejmě značí velký majetek, ale starost o něj je nákladná a stojí majitele značné úsilí. Díky své nepřehlédnutelné velikosti má v neposlední řadě úlohu srovnávacího měřítka pro ostatní zvířata.

4.8 Kočka (*biṛāl*, *beṛāl*, *berāl*)

Kočka patří mezi domestikovaná zvířata už velmi dlouhou dobu. Již poměrně dávno totiž dokázal člověk ocenit její výbornou loveckou schopnost, která přišla vhod zejména při ochraně zásob obilovin a dalších potravin před hlodavci. Egypťané kočku uctívali jako božstvo, byla všeobecně rozšířená jako dobrý pomocník člověka. V křesťanské Evropě se však s nástupem inkvizice stala kočka, především pak kočka černá, symbolem zla a spojencem čarodějnic a ďábla (i z českých pohádek známe motiv čarodějnice, jíž sedí na hrbatých zádech právě kočka). Situace se změnila pro kočku k lepšímu až s příchodem období novověku, kdy už byla rozšířená do všech kontinentů.

V indické mytologii se objevuje kočka v roli váhany bohyně Šašthí, ochránkyně dětí, kterou doprovází a u níž hledá ochranu. To můžeme vidět na příkladu bratakathy⁸² „Lesní Šašthí“, v níž mladá žena svede svoje hříchy na kočku. Kočka však hledá zastání u své božské

---

⁸² Bratakatha je legenda o hinduistickém božstvu, která se recituje při vykonávání ženského náboženského obřadu.

paní a mladá žena je za špatné zacházení se zvířetem po zásluze potrestána.⁸³ Na bohyni Šašthí se odkazuje i jeden z bengálských idiomů:

(Ko1) *saṣṭhīr berāl*. (BP)
(Šašthíina kočka)

Kočka, sloužící jako váhana bohyni Šašthí – je opečovávaná, krmená jen mlékem a rybami (*saṣṭhīr biṛāl haṇe māc dudh khāy*. – Je to kočka Šašthí, živí se jen mlékem a rybami.).

Podle Olivella je kočka prohnaná, snaží se vystupovat klidně, až asketicky, aby zakryla své lovecké sklony.⁸⁴ Takto se například chová kocour z bajky, který se zdá být na první pohled zbožný, důvěryhodný, „který se celé dny modlí, ani mouše neublíží, ani kapku krve neprolije a dlouho se dnem i nocí postí. Živí se jen vodou a trávou.“⁸⁵ Kocour ale není tak čestný, jak se tváří – nechá slavíka a zajíce přijít blíž a oba je sežere, jak možná čtenář už od začátku předpokládá, že se stane. Kočka je totiž přirozeně lovec a asketismus jí není příliš blízký. Jinak nemůže dopadnout ani dočasné přátelství mezi kocourem a potkanem, a tak se potkan raději od kocoura včas vzdálí, protože sám dobře ví, že je to jeho přirozený nepřítel.⁸⁶

V jedné bengálské bajce vystupuje kočka, brousící si zuby na sýkorku a její mláďata – jako přirozeně zlá a mlsná. Sýkorka je ovšem chytřejší (jako v dalších příbězích, v nichž sýkorka vystupuje – jde o podobný mazaný typ jako šakal) a podaří se jí sebe i svoje mladé před mlsnou kočkou zachránit.⁸⁷

Kočka vystupuje v některých příslovích jako zástupce člověka v nízkém postavení, někoho, kdo nemá respekt ostatních a s kým nevdá si pohrávat a využívat ho. Podobný význam vyplývá z českých idiomů: *být pro kočku* (bezcenný), *kočku ti dám* (nic ti nedám), *tahat kočku za ocas* (marně se namáhat) apod. Můžeme si opět povšimnout zesíleného spojení „dokonce i kočka“, což může značit: zde se jedná o toho posledního, nízkého, obyčejného tvora, který také něco umí/dokáže apod.:

(Ko2) *mācher kātā galāy lāgile biṛāler pāye paṛā*. (CP)
(padnout kočce k nohám, když člověku zaskočí v krku rybí kost)

Jestliže se někdo ocitne v neštěstí, neměl by opovrhovat nízkými lidmi, pokud by se mu mohla hodit jejich pomoc.

(Ko3) *berāler pāye paṛle ki galār kātā ule*. (BP)

⁸³ „Lesní Šašthí“, in *Ó matko Lakšmí, dej mi dar! Magické obřady bengálských žen*, s. 109–113.

⁸⁴ Olivella, „Introduction“, s. 27.

⁸⁵ Ibn al-Mukaffā’, „Bajka o slavíkovi, zajíci a zbožném kocourovi“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s.180–181.

⁸⁶ Ibn al-Mukaffā’, „Bajka o kocourovi a potkanovi“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 239–245.

⁸⁷ Rāycaudhurī, „Ṭunṭuni ār biṛāler kathā (O sýkorce a kočce)“, in *Ṭunṭunir bai*, s. 5–6.

(Padne-li kočce k nohám, zbaví se kosti z krku?)
podobně jako Ko2

(Ko4) *nun laṅkā diye bhāṭ khāi, berālke kākālā dekhāi.* (BP)
(Jím rýží se solí a s čili, ale kočce ukazují nezralý banán.)
Sám si podstrojuji, ostatním dávám jen to nejhorší.

(Ko5) *bāper kāle neik cāṣ, berāle bēdhe kare cāṣ.* (BP)
(V době otce nebylo orání, oralo se se zapřaženou kočkou.)
Dříve lidé nedělali práci pořádně, za nás je vše mnohem lepší.

(Ko6) *kāyeter gharer berālṭāo āṛāi akṣar paṛe.* (BP)
(I kočka z domu kájasthů zná dva a půl písmene.)
Každý z domu písaře je aspoň trochu vzdělaný.

(Ko7) *baṛa bāṛ berālṭāo baṛalok.* (BP)
(I kočka z domu bohatých se nosí jako velký pán.)
I ten nejobyčejnější člověk, pohybuje-li se v určitém prostředí, je jím ovlivněn a považuje se za jednoho z ostatních, přestože jím není.

Z jiných přísloví ovšem vyznívá kočka jako ta, jež dělá jen věci, z nichž má ona sama prospěch, dělat něco navíc či něco méně pohodlného se jí nechce:

(Ko8) *naram māṭi pele biṛāl ācṛāy.* (ABPB) / *naram māṭite berāle ācṛāy.* (BP)
(Najde-li kočka měkkou půdu, hrabe. / Kočka hrabe v měkké půdě.)
Člověk, který využívá něčí slabé osobnosti pro svůj zisk.

(Ko9) *usko/naram māṭite berāl hāge.* / *śakta māṭite berāl hāge nā.* (BP)
(Kočka sere do čisté/měkké půdy. Do tvrdé půdy kočka nesere.)
Chytrý člověk si vybere prostředí, které je pro něj nejpohodlnější a v němž se nebude muset zbytečně namáhat.

(Ko10) *biṛāl ki sādhe gāche caṛe?* (ABPB)
(Cožpak kočka leze na strom z vlastní touhy?)
Když je nouze, člověk udělá i to, co by se mu jinak dělat nechtělo.

Podobně jako má čeština několik idiomů o kočce jakožto zvířeti mazaném, kterému se nedá věřit, má i bengálština takovéto idiomy:

(Ko11) *biṛāler bharsā śikāy̐ ghol.* (CP)
(důvěra v kočku, když je podmásli na polici)
O někom, kdo chválí čest služebnictva či lidí, jež pro něj pracují, ačkoli ti čekají jen na nepřítomnost pána, aby mohli být falešní a nečestní.

Čeština v tomto významu užívá několik přirovnání: *lísat se jako kočka*, *falešný/úlisný jako kočka*, *kočičí povaha* (úlisná), *kočičí zlato* (falešné) apod.

Kočka v některých případech symbolizuje člověka chamtivého, špatného, který se změnil a teď je pobožný a předstírá asketickou povahu:

(Ko12) *āge chilām chōcā berāl, dharmme diyechi man,*
tulsīmālā galāy̐ diyē yācchi bmdāban. (BP)

(Dřív jsem byl směšně chamtivá kočka, ponořil jsem se do víry, s věncem z tulsí na krku jdu do Vrindávanu⁸⁸.)

Z chamtivého člověka se stal zbožný věřící.

(Ko13) *kāle kata dekhba ār, chūcor galā candrahār,*
berāler kapāle fīke, bādar berāy̐ halud mekhe. (BP)

(Kolik toho zítra uvidím – ondatra bude mít na krku stříbrný náhrdelník, kočka na čele posvátné znaménko a opice si pomaže tělo kurkumou.)

Tyto předměty používají jen ctnostní věřící, přičemž tito tři se rozhodně ke správným věřícím neřadí, náboženskými symboly tedy klamou. Viz také Op18.

Kočka je i ve skutečnosti především zvíře obezřetné, nedůvěřivé k těm, které nezná tak dobře, a vždy si zachovávající odstup – podobně jako vyznívá z českého idiomu *chodit kolem něčeho jako kocour kolem horké kaše*:

(Ko14) *berāler piṭhe hāt bulāle lej moṭā hay.* (BP)

(Když pohladíš kočku po zádech, napřímí ocas.)

Když se k člověku chováš slušně, ten zůstává raději v pozoru, jestli se mu náhodou neděje něco špatného.

Dvě bengálská přísloví popisují kočku, jejímž majitelem je člověk manuálně pracující (zlatník, kovář). Příklad kladou důraz na obeznámenost s prostředím, v němž se kočka běžně pohybuje – ví, že si nemusí dávat pozor v domě, kde se hlučně pracuje, protože ji přes zvuky z dílny nikdo neuslyší, a tak si může v domě dělat, co chce, aniž by ji někdo vyháněl:

(Ko15) *sekrābāṅr berāl, ṭhukṭhukunite bhay pāy̐ nā.* (BP)

(Kočka ze zlatníkova domu se nebojí dělat hluk.)

Mazaný člověk ví, že v prostředí, kde se děje něco výrazného, je možné se za tuto výraznou vlastnost schovat a jednat tajně na vlastní pěst.

(Ko16) *kāmārer berāl ṭhakṭhakite bhay pāy̐ nā.* (BP)

(Kovářova kočka se nebojí klepat.)

podobně jako Ko15

V několika příslovích objevujeme tradované příznaky neštěstí nebo třeba osudu – konkrétně „kočičí osud“ v bengálštině evokuje jakousi šťastnou náhodu; kočka, které je

---

⁸⁸ Vrindávan je místo v bradžském kraji poblíž Mathury, kde podle hinduistické tradice strávil dětství Krišna.

prisuzována nějaká lidská vlastnost, jež pro ni není příliš běžná a jíž pravděpodobně člověk už dříve prisoudil negativní podtext, naopak značí neštěstí, smůlu:

(Ko17) *biṛāler bhāgye śikā chēṛā*. (ABPB)
(kočičím osudem něco náhodou získat)
najít náhodou ohromnou příležitost

(Ko18) *chāgaler kān nārā, garur kāś,*
berāler hāci kare sarbbanās. (BP)
(Když hýbe kozel ušima, kráva kašle a kočka kýchá, je to znamení zkázy.)
podobné jako v našem kulturním kontextu *černá kočka přes cestu*

Další charakterovou vlastností kočky je vyslovená špatnost, darebáctví, možná i podlost a prospěchářství:

(Ko19) *jāmāi hārāmkhor, ār berāl hārāmkhor*. (BP)
(Zeť je pojídač zakázaného, kočka je pojídač zakázaného.)
srovnání postavení kočky s neoblíbeným příbuzným, který se nechová podle společenských pravidel

(Ko20) *brāhmaṇe ār caṇḍāle, hātī ār berāle*. (BP)
(Bráhmani a čandálové jsou sloni a kočky.)
přírovnání bráhmanů ke slonům (velikost, postavení), nízké kasty ke kočkám (prohnanost), viz také SI2

Nyní se dostáváme ke kočce jakožto mlsnému tvorů, který slídí po domě a hledá, kde by se mohl zmocnit jakéhokoli nehlídaného kousku jídla. Je to tvor chtivý, jenom by někde kradl jídlo. Odtud pochází věčný spor kočky s hospodyní – zde můžeme odkázat i na příklad výše zmiňovaného příběhu o lesní Šašthí. V něm mladá žena ráda mlsá, ale aby se vyhnula trestu, svede svoje drobné krádeže jídla na kočku. Samozřejmě i čeština zná idiomy, vypovídající o kočce jako o mlsném zvířeti – např. *mlsný jako kocour/kočka, slídit jako mlsný kocour* (také po mladých dívkách) apod. Bengálské idiomy z této oblasti jsou následující:

(Ko21) *berāler dudh-praharī/māchpāhārā*. (BP)
(Kočka je hlídač mléka / drží stráž u ryb.)
Jde o mlsného tvora, který dává pozor, aby nepřišel o nic ze svých oblíbených pochoutek.

(Ko22) *berāl dudh nā kheye, ba 'se thāke nā*. (BP)
(Když se kočka nenapije mléka, neposedí.)
podobně jako Ko21

(Ko23) *śike beye dai paṛe, berālke ānanda bāṛe*. (BP)
(Kočka má radost z toho, že se jí podařilo shodit na zem jogurt.)
Mlsný tvor, který má radost, že se mu podařilo dostat k pochoutce.

(Ko24) *śiker māch berāler hārām*. (BP)

(Ryba na vidlici je pro kočku zakázaná.)
Mlsný tvor, který si dělá zálusk na něco jemu zakázaného.

- (Ko25) *garam bhāte berāl bejār.* (BP)
(S horkou rýží je kočka nespokojená.)
Kočka je vybíravá, nechutná jí vše.
- (Ko26) *hak kathāy bandhu bejār, garam bhāte berāl bejār.* (BP)
(Přítel je nespokojený s pravdivými slovy, kočka je nespokojená s horkou rýží.)
podobně jako Ko25
- (Ko27) *corā berāl lej cāṭe.* (BP)
(Kočka zlodějka si líže ocas.)
Když už není nic, co by mohla ukrást, líže si kočka svůj ocas.

Podskupinou mlsné kočky je, jak jsme již zmínili, spor s hospodyní – obvykle paní domu, tedy tchyní, či ženou z mladší generace, snachou. Dá se říci, že se neobjevují přísloví, v nichž by kočka zlodějka dělala v domácnosti potíže mužům (kromě Ko15 a Ko16):

- (Ko28) *sāt ginnī hic-pic, berālke bale – ādā khic.* (BP)
(Sedm hospodyní se chechtá, říkají kočce – dej si zázvor.)
Ženy škádlí kočku a podněcují ji, aby snědla něco, na čem si příliš nepochutná.
- (Ko29) *tin rādhunī hespese, berālke bale – bhāt khese.* (BP)
(Tři hospodyně se smějí, říkají kočce – dej si rýži.)
podobně jako Ko28
- (Ko30) *bauyer rāg berāler opar, berāler rāg bejār opar.* (BP)
(Nevěsta se zlobí na kočku, kočka se zlobí na plot.)
vztah mezi ženou v domácnosti a neoblíbenou zlodějkou kočkou

Kočku, která jen krade jídlo, je nutné si držet od těla a zbavit se jí co nejdříve, aby si nezvykala do domu chodit. Toho je možné docílit jen násilím. A tak několik přísloví vypovídá o zkušenosti kočky s výpraskem, podobně jako s ním má zkušenost i např. pes (P17–P19):

- (Ko31) *berāler māraṇ pratham rātrei.* (BP)
(dát kočce výprask hned první noci)
Aby se člověk zbavil někoho proradného, je třeba ho odradit hned při prvním kontaktu.
- (Ko32) *berāler rāg thābār opar.* (BP)
(Kočka se zlobí na pěst.)
Zlobí se pravděpodobně proto, že dostala výprask.
- (Ko33) *rādhunī ye bhāt pāy nā, berāl kāḍe koṇe ba'se.* (BP)
(Protože hospodyně nemůže najít rýži, kočka sedí v koutě a pláče.)
podobně jako Ko32

Další přísloví mluví o kočce a jídlu v poněkud jiném světle. Klade se zde důraz spíše na závislost, a to jak na jídlo, tak na alkohol:

(Ko34) *pāt dekhe berāl kãde*. (BP)

(Když kočka vidí talíř, pláče.)

Vysvětlení podává sborník takto: „V domě prostitutky kočka tak moc jídávala, že když teď vidí talíř, je jí do pláče – příliš si na pití alkoholu navykla.“⁸⁹

Kočka se v některých příslovích tváří jako malý neškodný tvor, ale zdání někdy klame a z kočky se může vyklubat něco mnohem hrozivějšího. Zde jde v obou případech o proměnu v tygra, tedy zvíře stejného druhu (z čeledi kočkovitých), ale zcela jiné velikosti a nebezpečnosti:

(Ko35) *ei (gharer) berāl bane gele bāgh (banberāl) hay*. (BP)

(Jde-li tato [domácí] kočka do lesa, stane se z ní tygr [lesní kočka].)

Dostane-li se obyčejný člověk do divokého prostředí, stane se z něj hrubý, nebezpečný tvor. Viz také T22.

(Ko36) *berāler mata dhācā bāgher mata lāph*. (BP)

(Vypadá jako kočka, ale skáče jako tygr.)

Charakteristika člověka, který se navenek nezdá jako příliš silný (fyzicky, ale i duševně), ale dokáže mnohem víc.

O tradičním nepřátelství mezi kočkou a krysou/myší, které existuje snad všude na světě, a tak je zahrnuto i v bajkách a příbězích ze všech kulturních oblastí, se zmiňujeme v oddílu Krysa, viz příklady idiomů Kr13 až Kr18. Můžeme uvést navíc další přísloví, které se týká tohoto vztahu a rovněž vychází z bajky. Myši v bajce se dohodly, že přiváží kočce na krk zvonek, aby ji už pokaždé slyšely přicházet a mohly se před ní schovat. Ovšem přišla konkrétní otázka, zda má některá z nich tolik odvahy, aby se onoho úkolu zhostila a sama zvonek kočce na krk pověsila – plán tak končí bez realizace, a tedy bez úspěchu⁹⁰:

(Ko37) *biṛāler galāy ghaṇṭā bādhā*. (ABPB)

(vázat kočce na krk zvonek)

Podstupovat akci, o níž víme, že je velmi riskantní.

Naopak další nepřátelský vztah, tradiční v českém prostředí (jak ilustruje idiom *mít se rádi jako pes a kočka*), tedy vztah kočky se psem, v bengálských idiomech nenacházíme. Nenacházíme jej ovšem ani v bajkách. Vysvětlení by bylo možné hledat ve skutečnosti, že

⁸⁹ De, S., *Bāmlā prabād. Chaṛā o calti kathā*, Kalikātā: E. Mukhārjī eṇḍ koḥ liḥ, 1952, s. 504.

⁹⁰ Bidyāsāgar, „Īdurer parāmarša (Myší rada)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 53.

není příliš běžné v indických domácnostech chovat ani kočku, ani psa. Pak se tedy nestává příliš často, aby měl někdo v domě obě zvířata najednou, nedochází tedy mezi nimi ani k přílišným konfliktům. O konfliktech – tentokrát jen kočky s kočkou – hovoří jedno bengálské přísloví:

(Ko38) *berāler jhagrā*. (BP)
(kočičí hádka)
bezvýznamná hádka

V několika příslovích je kočky či jejich schopností použito k příměru, ke srovnání míry něčeho. Podobně jako níže uvedený bengálský idiom má také čeština porovnání, v nichž se vyskytuje kočka: *dala mi polívky, že by kočka nepřeplavala* (mnoho), *opilý jako kočka* (hodně), *co by kočce vymrskal/ dřív než bys kočce vyflákal* (krátce) apod.

(Ko39) *eman bhāt bāre ye berāl dīñte pāre nā*. (BP)
(Rýže tolik vyrostla, že ji kočka nemůže přeskočit.)
Kočka nedokáže přeskočit rostlinu, která vyrostla do veliké výšky.

Čeština navíc používá kočku nebo kocoura v dalších spojeních – ať už se jedná o označení krásné ženy: *To je ale kočka!*, o nedokonalou práci při malování zdí: *dělat kocoury* (dělat šmouhy), o pomatenost: *mít kočky v hlavě* (být ztřeštěný) nebo o tradovaný tuhý kořínek kočky: *mít tuhý život jako kočka*, *mít devět (sedm) životů jako kočka* (mít tuhý kořínek), *Kočka dopadne vždycky na všechny čtyři* (tedy není třeba se o ni bát, vždy si dokáže se vším poradit).

Kočka se vyskytuje v bengálských idiomech nejčastěji jako zvíře nepříliš cenné, mající nízké postavení mezi ostatními, chamtivé, mlsné a někdy velmi mazané a myslící především na svůj vlastní prospěch. Toho dociluje buď předstíranou askezí, náklonností či dokonalou obeznameností s prostředím, když ví, co si kde může dovolit. Krade v domácnostech jídlo, které jí nepatří, ale dokáže si přitom ještě vybírat – jak jsme mohli vidět, ne vše patří mezi její oblíbené pochoutky. Za krádeže se kočce dostává jen jednoho – výprasku. Kočky se užívá i ve srovnání s tygrem a pro nepřátelský vztah s krysou, který je tradiční téměř ve všech kulturách a z něhož kočka vychází jako jasný vítěz. Naopak oproti češtině chybí rivalský vztah se psem. Nakonec existuje několik ustálených idiomů pro vyjádření štěstí či smůly.

4.9 Krysa (*īdur, mūṣā, mūṣik*)

Krysa, myš a potkan se v mytologii i bajkách vyskytují též poměrně často. Český termín krysa není jednoznačný, protože do bengálštiny se všechny tři druhy dají přeložit jedním slovem – *īdur*. Z hinduistické mytologie je pravděpodobně nejznámější jízdni krysa boha Ganěši, rozumářská a vychytralá Mušika, která je prý moudrá jako Ezopova liška. Symbolizuje také zloděje, který je nebezpečný pro úrodu (krysa/myš v sanskrtu *mūṣā, mūṣika* je odvozena od slovesa *mūṣ-* krást), má tedy také ničivé vlastnosti – ty můžeme vidět i v některých bajkách.⁹¹

V mnoha dalších příbězích naopak krysa vyznívá jako dobrý přítel, který je v nouzi ochoten druhému pomoci – ať už se jedná o holuba, havrana, želvu či gazelu,⁹² člověka, který ji zachránil před utonutím (zajímavostí je, že v této bajce se krysa zrodila krysou proto, že v předchozím životě byla hamižným člověkem),⁹³ nebo lva, jenž ji nesežral, když měl příležitost.⁹⁴

V bengálských příslovích ovšem vidíme krysou častěji než jako přítelkyni spíše jako hlodavce ničitele, tvora, jehož je vhodné se zbavit. Např.:

(Kr1) *ui, īdur, kujan, bhāla bhāie tin jan.* (BP)

(Veš, krysa, špatný člověk, ti tři ničí dobré věci.)

Každý z těchto tří je nebezpečný svým způsobem.

(Kr2) *dhān nei cāl nei, golābharā īdur,
bhātār nei puta nei, kapālbharā sīdūr.* (BP)

(Není ani zrno rýže, koš je plný myší, není manžel, není syn, osudová rumělka.)

Žena si stěžuje na svoji špatnou situaci rumělce, symbolu vdané ženy.

(Kr3) *īdur mārte ghar poṛāna. / poṛe ghar puṛuk, īdur tabu maruk.* (BP)

(zabijet krysy zapálením domu / Ať dům shoří, ať tedy krysy zemřou.)

Snažit se něco udělat za cenu velké ztráty, špatný postup; podobně jako V33. Dokonce i v češtině se o zapalování domu mluví jako o *vyhánění myší*.

(Kr4) *ḍāk bājiye īdur dharā.* (BP)

(Chytat myš bubnováním.)

⁹¹ Např. v příbězích: Olbracht, „O zemi, kde myši žraly železo“, in *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, s. 72–79, Ibn al-Mukaffa', „Příběh o kupci a muži, kterému bylo svěřeno do opatrování železo“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 121–122; v obou verzích tohoto příběhu jsou krysy/myši klasifikovány jako škůdci, kteří žerou – zde smyšleně – železo.

⁹² Ibn al-Mukaffa', „Kapitola o havranovi, holubu doupňákoví, potkanovi, želvě a gazele“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 151–170. Zde je potkan nejprve trochu nedůvěřivý, ale koná dobro pro přátele; nejprve je hamižný, považuje peníze za velmi důležité, ale pak vidí, že chtivost způsobuje trápení. Nakonec se spokojí s tím, co má. Stejný příběh: Tišlerová, „Čtyři přátelé“, in *Indické bajky a pohádky*, s. 59–72.

⁹³ Lesný, „O vděčných zvířatech a nevděčném člověku“, in *Indické pohádky*, s. 16–20.

⁹⁴ Bidyāsāgar, „Siṃha o īdur (Lev a myš)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 17–18.

snažit se zabít nepřítele špatným způsobem, viz Kr3

- (Kr5) *golār dhān īdure khāy, pōde māke āfā.* (CP)
(Krysy žerou rýži ze sýpky, namaže se jim prach z rýže na zadek.)
O někom, kdo ničemností druhých přišel o pracně získaný majetek a nyní bude muset znovu těžce pracovat.

I v češtině existují idiomy, které mluví o kryse/myši jako o problému, potíži či nějaké nepleše: *nasadit někomu myši do hlavy, mít v hlavě myši* apod.

V několika idiomech vystupuje krysa jako podlá, prospěchářská – podobně v češtině známe idiom *zachovat se jako krysa* (tedy ve vlastní prospěch), *podlý jako krysa* apod.

- (Kr6) *īdur bale – cāmcike sai, āy du'jane ekatra śui.* (BP)
(Krysa říká: „Netopýre, kamaráde, pojď, budeme spát vedle sebe.“)
Tvrdí, že jsou přátelé, ale nemá se jí věřit – dokáže totiž netopýra sežrat. Podobně T28.

- (Kr7) *īdurer golām cāmcike tāre bale ghar nīke.* (CP)
(Netopýr je sluhou krysy, ta mu nařizuje vytříit dům.)
O někom, kdo nařizuje vykonat věci někomu druhému, místo toho, aby je udělal sám.

- (Kr8) *poṣ māse īdurer sāt māg.* (BP)
(V měsíci pauši má krysa sedm manželek.)
Po sklizni se kryse velice daří (předpokládáme, že bere z cizího). Toto přísloví je na rozhraní s první skupinou, tedy s rolí škůdce: jestliže se po sklizni rozmnoží krysy, není to pro člověka dobré.

Krysa sice na jedné straně ničí, na druhé bývá ovšem obdivována pro svou píli či vynalézavost (jako se v češtině objevuje *pilný jako včelka*):

- (Kr9) *īdur gartta khūje mare, sāp ese dakhāl kare.* (BP)
(Krysa se upracuje téměř k smrti, aby si vyhrabala díru, had jí to zabere.)
Pilný člověk pracuje a lenoch přijde a druhému hotovou práci zabaví.

Krysa symbolizuje v některých případech zvíře, které nezná cenu věcí a neváží si jich, podobně jako jsme měli možnost vidět ve větší míře u psa:

- (Kr10) *īdurer kāche korān ki purāṇ ki.* (BP)
(Co znamená pro krysu Korán nebo purány?)
podobně jako P33 – P43

Krysa, v tomto případě volíme s ohledem na velikost raději výraz *myš/myška*, je malý, ale ne neschopný či bezcenný tvor. Je schopný vykonat obtížnější věci než tvorové velcí:

- (Kr11) *ekṣī īdur yadi naṛe, corer prāṇ dhaṛphaṛe.* (BP)
(Když se jedna myška pohne, zlodějova duše ztuhne.)

I malý tvor může přispět ke strachu někoho většího.

(Kr12) *neñi idur pāhār kāṭe*. (BP)

(Malá myška podvrtá i horu.)

I slabý člověk dokáže zázraky. (K tomuto přísloví se váže celý příběh: muž našel myšku a vzal si ji k sobě jako dceru. Když jí hledal vhodného ženicha, ptal se slunce, větru, hory, kdo je nejsilnější. Dceru dal nakonec potkanovi/myšákovi, který dokázal horu podhlodat – a tedy být nejsilnější.⁹⁵)

I v češtině se myš používá k vyjádření malé velikosti, např. *není toho, co by se myš udávila* (velmi málo), *neproklouzne ani myš* (vůbec nikdo) apod.

V bengálštině – stejně jako i v češtině – je krysa jednou z hlavních kořistí kočky. I Bengálec by tedy rozuměl českému *číhat jako kočka na myš*, *hrát si s někým jako kočka s myší* nebo *mají se rádi jako kočka s myší*. Navíc má čeština idiom, vystihující autoritu kočky: *Když není kocour doma, myši mají pré*. V jedné bengálské bajce⁹⁶ se dokonce krysa na určitou dobu spřátelí s kočkou, tedy jen po tu dobu, kdy je oběma jejich přátelství a vzájemná pomoc ku prospěchu. Vzápětí se ale má krysa před kočkou opět na pozoru, je to přece její přirozený nepřítel (další její přirození nepřítelé: lasička, sova). Mezi bengálskými příslovími tedy můžeme najít tyto příklady:

(Kr13) *aguṇ mānuṣ guṇ nā cine, mūṣā nā cine biṛālī,*

apremī ye prem nā cine, kāṭh nā cine kuṛālī. (BP)

(Nectnostný člověk nezná ctnosti, kočka nezná krysu, nemilovaný nezná lásku, sekera nezná dřevo.)

Člověk, který se s nějakou věcí ještě nesetkal, nezná její výhody, její skvělost.

(Kr14) *soyāder mukhe paḍuk chāi, peṭ mātra bharuk,*

berāl hok nā kāṭher putal, idur mātra dharuk. (BP)

(Dostane-li se do úst labužníka popel, břicho se stěží naplní. Je-li kočka jen dřevěná loutka, sotva se bude krysa bát.)

Člověk se nemusí bát nepřítele, když ví, že není skutečný.

(Kr15) *buddhimān idurer berāl dekhe dauṛ*. (BP)

(Chytrá krysa, vidí-li kočku, prchá.)

Chytrý člověk se nevystavuje zbytečně nepříteli.

(Kr16) *kāṭher berāl hok, idur dharlei hala*. (BP)

(Třebaže je to veverka [dosl. „stromová kočka“], chytila krysu.)

I slabý člověk může prokázat své schopnosti.

(Kr17) *idur jāne nā berāl kānā*. (BP)

(Krysa neví, že je kočka slepá.)

Slabší se bojí, i když nezná všechny okolnosti.

(Kr18) *idur bale – biṛāl māṣī, tore baṛa bhālabāsi*. (BP)

⁹⁵ Tento příběh se objevuje v mnoha verzích, např.: Lesný, „Myš“, in *Indické pohádky*, s. 56–58.

⁹⁶ Ibn al-Mukaffā', „O kocourovi a potkanovi“, s. 239–245.

(Krysa říká – tetičko kočko, mám tě moc ráda.)
Člověk v úzkých se snaží sladkými řečmi zachránit si život.

Na závěr můžeme zmínit česká přirovnání: *být zticha jako myš, mokrý/muzný/holý jako myš, chudý jako kostelní myš*, idiom *Krysy opouštějí koráb*. (hrozí-li jim nebezpečí) a také další bengálský příklad:

(Kr19) *īdurer kale paṛā/ phelā*. (BP)
(spadnout do myší pastičky)
nechat se nachytat, podobně jako V13

Krysa se tedy vyskytuje v bengálských idiomech v největší míře jakožto zvíře ničitelké, které pustoší především zásoby, jež si nashromáždil člověk. Ten musí proti kryse bojovat – například pomocí jejího přirozeného nepřitele kočky – tento rivalský vztah je dalším nosným tématem mezi idiomy v této podkapitole. Poslední velkou skupinou je krysa prospěchářka. V menších výskytech se mezi idiomy objevuje krysa pilná, krysa/myš malá, ale schopná a také krysa nedbající hodnoty cenných věcí.

4.10 Opice (*bānar, bādar*)

Opice patří v Indii mezi velmi běžná zvířata, vyskytuje se téměř ve všech částech země jako zvíře divoké. Často ale žije v blízkosti lidí, na něž je již zvyklá, a to zejména kvůli možnosti snadnějšího přístupu k potravě. Existuje mnoho druhů opic, mezi nejběžnější však patří makak rhesus⁹⁷ a hulman posvátný⁹⁸, jehož podobu má i známá mytologická postava Hanumána. Hanumán je syn boha větru Vájua a člen družiny krále opic Sugrívy, který s celou opičí armádou v eposu Rámájana pomůže Rámovi k nalezení Sítý. Je zde charakterizován jako statečný, bystrý, obratný a velice rychlý.⁹⁹ Dokáže se skokem přesunout na velké vzdálenosti, což uplatní i při cestě na ostrov Lanku. O vztahu Rámy k členům opičí armády, kteří mu pomohli ke znovunalezení manželky, vypovídá i toto přísloví:

(Op1) *sītāhārā haye rāmer bādare ādar*. (BP)
(Skrze ztracení Sítý vznikla Rámova láska k opicím.)
Přátelství se tvoří na základě vzájemné výpomoci.

⁹⁷ Makak rhesus, lat. *Macaca mulata*.

⁹⁸ Hulman posvátný, lat. *Semnopithecus entellus*.

⁹⁹ *Rámájana*, převedl D. Zbavitel, Praha: Argo, 2000, s. 85–87.

V bajkách opice vystupuje v první řadě jako poměrně bystrý tvor, který odhalí lsti ostatních a nepodlehne jim – jak vidíme v případě opice, která přelstí strašidlo¹⁰⁰, či opičáka, jenž prohlédne léčku želvy mající v úmyslu ho připravit o srdce – on se však podvodu dovtípí a zachrání si život¹⁰¹. Někdy se opice chová sice správně, ale shodou okolností je na ni svedena křivda za něco, co nespáchala, a bohužel za to zaplatí životem.¹⁰² Podobné charakterové vyznění mají i české idiomy – *chytrý/učennivý/zvědavý jako opice*. Ovšem mezi idiomy bengálskými se (kromě vstřícné opice, nápomocné Rámovi) „moudrá opice“ nevyskytuje.

Do další skupiny tedy řadíme typ opice vychytralé, která myslí na svůj prospěch, slovy D. Colina: „když se opice vyskytnou v nějaké legendě, tak jsou to vždy pochybné, úskočné, chtivé a chlípné postavy, i když v nich zahlédneme jistou formu inteligence a velkou manuální zručnost.“¹⁰³ V češtině existují obdobné výrazy *drzý/zlomyslný jako opice*. Opici tohoto charakteru nalézáme v následujících příslovích:

(Op2) *kumīrer pīṭhe caṛe bāḍarar nadī pār*. (BP)

(Opice překračuje řeku na zádech krokodýla.)

Mazaný člověk využívá ostatních ke svému prospěchu (i těch, před nimiž by se jinak měl mít na pozoru.)

(Op3) *kāyeter buddhi āṭe, bāḍarar buddhi dāṭe*. (BP)

(Síla kájasthů¹⁰⁴ je v nitru, síla opic je v zubech.)

Někdo je silný po stránce duševní, jiný si musí pomáhat silou fyzickou.

V poměrně velkém počtu na druhou stranu v bajkách objevujeme opici charakterizovanou jako zvíře, které nerozumí práci, a tak ji odvede špatně, protože nemá dostatek rozumu a schopností. Práce je buď opici svěřená, jako v případě zalévání rostlin v královském sadu,¹⁰⁵ či se do ní opice pustí z vlastní iniciativy a s touhou napodobit ty, kteří práci dělají a umí ji.¹⁰⁶ (Naodobování je vlastností pro opici typická, vycházející z její vlastní přirozenosti – i čeština se na ni odkazuje, a to např. ve výrazu „opičit se“.) Ve všech

¹⁰⁰ Marek a Smékal, „Strašidlo a arcistrašidlo“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 130–131.

¹⁰¹ Ibn al-Mukaffa', „Kapitola o opičákovi a želvě“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 199–208.

¹⁰² Marek a Smékal, „První pohádka“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 148; tematicky podobná příběhu s ochočenou promykou a nepřátelským hadem, i zde ochočené zvíře hlídá lidské dítě a je zabito pánem, který následně svého činu lituje.

¹⁰³ D. Colin, *Slovník symbolů, mýtů a legend, L–Ž*, př. Štěpánka Laňová, Praha: Deus, 2009, s. 68.

¹⁰⁴ Kájasthové jsou členové indické kasty písařů a úředníků.

¹⁰⁵ Lesný, „Opice zahradníci“, in *Indické pohádky*, s. 45.

¹⁰⁶ Viz dvě varianty příběhu o tesařině: Ibn al-Mukaffa', „Podobenství o opičákovi a tesaři“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 73 a Lesný, „Opice a klín“, in *Indické pohádky*, s. 48. A opět dvě varianty příběhu, tentokrát o rybaření: Bidyāsāgar, „Bānar o matsajrbī (Opice a rybář)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 90 a Phaedrus, „Rybář a opice“, in *Svět ezopských bajek*, s. 257.

případech ovšem opice bez předchozí znalosti práci vykoná špatně a sama přijde k újmě – podle mnoha ponaučení, jež z bajek vyplývají, si za to může sama, protože se neměla vměšovat do činností, kterým nerozuměla a které jí nepříslušely. Podobně opici vidíme i v bengálských příslovích, kde pro ni žádný úkol není vhodný, protože se dá předpokládat, že na něj opice nebude stačit, tedy že je pro ni příliš obtížný:

- (Op4) *bānarer nei sīṅir kāj.* (BP)
(Pro opici není stavění schodů.)
Ne všichni zvládnou obtížné úkoly.
- (Op5) *bānarer galāy ghaṅṅā.* (BP)
(Na opičím krku je zvon.)
Nekompetentní osoba dostala příliš těžký úkol.
- (Op6) *bānarer hāte khaṅṅāni.* (BP)
(V opičí tlapě je tamburína.)
podobně jako Op5
- (Op7) *bānarer/bhāluker hāte khantā.* (BP)
(V opičí/medvědí tlapě je rýč.)
podobně jako Op5
- (Op8) *bādarīr cul haleo bādhte jāne nā.* (BP)
(I kdyby měla opice vlasy, neuměla by si je uvázat.)
podobně jako Op5
- (Op9) *nārikel ki khete pāre bānare. / bānarer hāte jhuno nārkel.* (BP)
(Copak opice dokáže sníst kokos? / V opičí ruce je zralý kokos.)
Na něco je člověk slabý.

K nekompetentnosti můžeme uvést i podobný český idiom také se zvířecí tematikou, a to *dát oslu buben a svini housle* (svěřit něco do nesprávných rukou).

Nabízet něco cenného opici se nevyplácí, protože to, co jsme jí věnovali, ona v žádném případě nedokáže ocenit, zde se jedná o čisté plýtvání – jak vyplývá z dalších několika přísloví (podobně jako plýtváme věcmi, nabízíme-li je psovi, viz P33–P43):

- (Op10) *bānarer galāy muktār mālā.* (BP)
(Na opičím krku je perlový náhrdelník.)
hāzet perly sviním (plýtvat cennou věcí pro někoho, kdo ji neocení)
- (Op11) *bānarer hāte darpaṅ.* (BP)
(V opičí tlapě je zrcadlo.)
podobně jako Op10
- (Op12) *bānarer hāte phuler mālā.* (BP)

(V opičí tlapě je věnec z květů.)
podobně jako Op10

(Op13) *bānarer hāte śālgrām silā.* (BP)
(V opičí tlapě šalgrámový¹⁰⁷ kámen.)
podobně jako Op10

(Op14) *bānarer galāy soṇār hār.* (CP)
(Na opičím krku je zlatý náhrdelník.)
Přísloví vypovídající o osobě, která se příliš zdobí.

Můžeme pokračovat dalšími příklady s charakteristikou opice jako špatného, bezcenného tvora, který není hoden chvály jako jiní lepší zástupci zvířecí říše:

(Op15) *bānarer hāte pākā ām, bānar bale rām rām.* (BP)
(V opičí ruce je zralé mango, opice říká: „Pane bože.“)
Nízce postavený jedinec se nadmíru pyšní nicotnou věcí, již získal.

(Op16) *deb gaṛite bānar haila.* (CP)
(Při tvoření boha vznikla opice.)
Vznik něčeho špatného v situaci, kdy jsme očekávali vytvoření něčeho mnohem lepšího. Podobně P3.

(Op17) *ye debatā gaṛite pāre se bānaro gaṛite pāre.* (CP)
(Kdo dokáže vytvořit boha, dokáže vytvořit i opici.)
Ten, kdo dokáže přinášet prospěch, dokáže také něco zkazit; kdo dokáže udělat dobré, dokáže i špatné.

(Op18) *kāle kata dekhba ār, chūcor galā candrahār,
berāler kapāle ḥike, bādar beṛāy halud mekhe.* (BP)
(Kolik toho zítra uvidím – ondatra bude mít na krku stříbrný náhrdelník, kočka na čele posvátné znaménko a opice si pomaže tělo kurkumou.)
Toto přísloví je sice mezi ostatními v kategorii bezcenného zvířete, je zde ale i důraz na náboženský význam – tyto věci používají jen ctnostní věřící, přičemž tito tří se rozhodně ke správným věřícím neřadí, náboženskými symboly tedy klamou. Viz také Ko13.

S těmito charakteristikami souvisí i české idiomy *být světu na opici (pro smích), šklebit/pitvořit se jako opice, dělat opičky*, v nichž opice figuruje jako objekt posměchu, případně jako objekt přirovnání pro něco směšného či směšně vypadajícího.

V několika příslovích figuruje opice jako tvor, jenž je podřízený a podléhá silnějším protivníkovi a zůstává někde k prospěchu někoho jiného, např.:

(Op19) *ghoṛās ālār bādar.* (BP)
(opice ze stáje)
Dříve se ve stájích chovaly spolu s koňmi i opice, aby vybíraly koňům blechy apod. V případě přísloví jde tedy přeneseně o člověka, který je někde držen k prospěchu někoho druhého.

---

¹⁰⁷ Šalgrám je zkamenělina, černý kámen z okolí indické řeky Gandakí, na němž je viditelný pravěký živočich; jde o poměrně cenný předmět, symbolizující boha Višnu.

(Op20) *kiler dare bāḍar nāce.* (BP)
(Ze strachu z pěsti opice tancuje.)
Silnější donutí slabšího k poslušnosti. Podobně české: *Tancuje, jak druhý píská.*

(O21) *bāḍar nācāna / bāḍar nāc karā.* (BP)
(roztančit opici)
podobně jako Op20

Dále si můžeme mezi příklady přísloví všimnout důrazu kladeného na žravost a chtivost opic, jejich plného břicha a plných tváří:

(Op22) *baṛa baṛa bānarer baṛa baṛa peṭ,
laṛikā ḍīriote sab kare māthā hēṭ.* (BP)
(Velikánská opice má velikánské břicho, aby skočila na Lanku, musí sklonit hlavu.)
I mocní lidé, aby něčeho dosáhli, musí se někdy překonat a pokorně sklonit hlavu. (I zde je obsažen odkaz na opičí armádu z Rámájany, jež celá přeskákala na ostrov Lanku, aby pomohla Rámovi v hledání Sítý.)

(Op23) *bānarer sampatti gāle.* (BP)
(Bohatství opice je ve tváři.)
Všechno cenné, co opice má, si nacpe do úst (a vytvoří se jí tak boule, viditelné zvenku).

(Op24) *kalā khela yata bāndar, rāṅya pela rāmcandar.* (BP)
(Kolik snědla opice banánů, tolik získal Ráma království.)
přirovnání žravosti opice k velkému množství království získaných Rámou v Rámájane

(Op25) *bāḍarke kalā dekhāno.* (BP)
(ukazovat opici banán)
někoho provokovat a riskovat, že tím člověk o něco přijde

Olivelle opici popisuje jako stvoření hravé, ale i neposedné a hloupé.¹⁰⁸ S určitostí můžeme říci, že mladí jedinci jsou jistě velmi hraví a aktivní, o starých bychom si toto tvrdit spíše netroufali:

(Op26) *āmār chele cheleṭi, khāyṅ śudhu etaṭi,
beṛāyṅ yena gopālṅi.
oder chele cheleṭā, khāyṅ dekha etaṭā,
beṛāyṅ yena bāḍarṭā.* (BP)
(Náš syn, synek, jí jenom tolikhle, chodí ven jako rozmazlený chlapec. Jejich syn, synek, podívejte, kolik toho sní, běhá venku jako opice.)
Přirovnání chlapce, který je velmi aktivní, k opici, na rozdíl od méně aktivního chlapce, jenž se zdržuje spíše doma.

(Op27) *bāḍar buṛo haleo gāch bāy.* (BP)
(I když opice zestárne, leze na strom.)
I ve stáří je člověk nucen se starat o vlastní obživu a podobné věci.

¹⁰⁸ Olivelle, „Introduction“, s. 30.

Mezi českými idiomy najdeme i takové, které vypovídají o opici jako o nositeli lidských vlastností, jejichž organizujícím principem je podobnost – jde tedy o vlastnosti objektivně pozorovatelné, např. *mít ruce (vytahané) jako opice, chlupatý/škaredý/hbitý/mrštný jako opice*; případně vlastnosti vyzorované v prostředí, v němž se český mluvčí s opicí mohl setkat – *smrad jako v opičárně, smrdí, jako když jdou opice z vandru / jako když se opice mlátějí kuframa*.

V češtině je také poměrně časté spojení slova opice se stavem opilosti a dalších vedlejších projevů nadměrné konzumace alkoholu. Česky se tedy o někom, kdo toho hodně vypil, může říct – *opice mu sedí na zádech, má (namluvil si, vede si) opici, vyspává opici*. Dále existují zajímavé výrazy pro určení míry činnosti či stavu – *je jich tam jako opic, mít řeči jako opice chcaní, být sto let za opicí* apod. – toto ovšem v bengálských idiomech nespátřujeme.

Opice se tedy stává symbolem pro tvora jednak prospěchářského a chytrého, který se nenechá snadno přelstít, jednak i tvora hloupého, nešikovného, který se hrne do práce, jíž nerozumí. Někdy může být podřízená někomu jinému a určená na práci, obvykle je ale spíše na obtíž. Je velmi žravá, chtivá, také neposedná, není schopná soustředit se a vykonat obtížný úkol. Svěříme-li opici hodnotné věci, dopouštíme se naprostého plýtvání, protože tento tvor je nedokáže náležitě ocenit a upotřebit – podobně jako je plýtváním dávat něco psovi nebo dalším opovrhovaným tvorům.

4.11 Vrána (*kāk, dākāk, keuyā*)

Vrány a obzvláště havrani bývají v Evropě považováni za posly smrti, což je pochopitelné vzhledem k jejich černé barvě, sklonu k požírání mrtvol zvířat či odpadků a nepříjemnému hlasu. Vyskytují se často na nehostinných místech, slétávají se v hejnech, už od pohledu vypadají odpudivě a vydávají nelibý krákový zvuk. To vše předurčuje vránu k podřadné pozici mezi ostatními ptáky. Už od dávných dob byla vrána a jí podobní ptáci považována za symbol zkázy a války či blížícího se zimního období a bídy. Zajímavostí je i skutečnost, že v křesťanském středověku se vrána stala symbolem manželské věrnosti, protože má ve zvyku žít v páru.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Colin, *Slovník symbolů, mýtů a legend*, sv. 2, s. 218.

Překlad jména tohoto ptáka není tak zcela jednoznačný. *Corvus* je rod ptáků z čeledi krkavcovitých a mezi jeho zástupce se považuje jak vrána, tak právě i kavka, havran či krkavec. Kromě toho budeme vycházet i ze skutečnosti, že jsou tito ptáci v příbězích a bajkách často zaměnitelní a reprezentují jeden typ nepříteli krásného a oblíbeného opeřence s nevytříbeným hrubým hlasem. My budeme pro překlad slova *kāk* používat jedno označení, a to vrána (nejběžnější indický druh tohoto černého ptáka se nazývá *Corvus splendens*, čemuž odpovídá vrána domácí).

V mytologii je vrána uváděna jako váhana bohů Šaniho, zosobňujícího Saturn, jehož zvíře ovšem bývá někdy i havran či sup, a případně i bohyně Alakšmí, sestry známější Lakšmí. V bajkách vrána vystupuje jednak jako tvor bystrý a chytrý, jednak i jako marnivé a nepoučitelné hloupé zvíře.

Nejvýraznější charakteristika vrány v bengálských příslovích je neoblíbené, špatné obyčejné zvíře, které se krmí zbytky jídel a odpadky někde na smetišti. Je zvědavá, hloupá, ruku v ruce s ní jde jakási pohroma, a proto se s ní nikdo nechce přátelit. „Vránu nikdo nemá rád. Má černou barvu. I hlas má hrubý,“¹¹⁰ říká se v úvodu jedné bajky. Vykreslení vrány jako podřadného špinavého a zvědavého zvířete můžeme ukázat na těchto příkladech:

- (V1) *kapāle thākle gu, kākeo ene dey.* (BP)
(Když máš v osudu hovno, může ho přinést i vrána.)
Má-li člověka něco nemilého postihnout, může se tak stát i skrze obyčejného neoblíbeného člověka.
- (V2) *kāker mukhe kṛṣṇa kathā.* (BP)
(Z vraních úst Kršnovovo jméno.)
Když někdo bláznivý říká něco moudrého.
- (V3) *kāk kākur jñān.* (BP)
(Vrána zná kámen.)
Neoblíbený tvor je zvyklý na špatné zacházení. (Podobně je bit i pes, viz P18.)
- (V4) *nūtan kāke gu khāite śikhiyāche.* (CP)
(Mladá vrána se naučila jíst hovna.)
O člověku, který poprvé vykonal něco nešťastného.
- (V5) *kākero ḍim sādā hay, bidvānero chele gādhā hay.* (BP)
(I vraní vejce jsou bílá, i syn učence bývá osel.)
I věci, které se na první pohled zdají dobré, mohou být velmi špatné. Viz také Os11. Česky podobně: *zdání klame.*
- (V6) *kāk sakaler māṃsa khāy, kāker māṃsa keu khāy nā.* (BP)
(Vrána žere maso všech, její maso nejí nikdo.)
Vráně jsou dobří všichni, ale ona není dobrá nikomu.

¹¹⁰ Jasīmuddīn, „Acchut (Nečistá)“, in *Bāṅgālīr hāsīr galpa*, vol. 1, Dhākā: Palāś prakāśanī, 2006, s. 139.

- (V7) *kāker piche phiñe lāgā.* (BP)
(Drongo¹¹¹ pošťuchuje vránu.)
Dělat si legraci z někoho neohrabaného, hloupého.
- (V8) *kāmṛūpete kāk mareche, kāśīdhāme hāhākār.* (BP)
(Vrána zemřela v Kámṛúpu, oplakávají ji v Kášídhámu.)
Vraní křik připomíná nářek při oplakávání mrtvého a rozléhá se po celé zemi, protože jde o běžného tvora. (Kámṛúp je správní oblast v indickém státu Ásám, Kášídhám je jeden z názvů pro město Váránasí, kam přicházejí někteří z indických hinduistů dožít, aby mohl být po smrti popel z jejich těla vhozen do vod posvátné Gangy. Obě místa jsou od sebe vzdálená více než tisíc kilometrů, jde tedy o poněkud ironické vyjádření pro úctu k mrtvole obyčejné vrány.)
- (V9) *kāker sañge giye hāñō pāñe paṛe.* (BP)
(Jde-li s vránou, i slon spadne do bláta.)
Řídí-li se někdo podle někoho nemoudrého, nedopadá dobře, i když se jedná o čestného a jinak dobrého člověka. Viz také S113.
- (V10) *śatek keuyā ek golelā.* (BP)
(jediná kulka na sto vran)
Jediný moudrý dobrý člověk může být lepší než sto špatných.

V češtině můžeme najít idiomy *hledět do něčeho jako vrána do kostí*, *koukat na někoho jako mladá vrána* (tupě, hloupě) apod.

V negativním světle vystupuje vrána v několika bajkách – např. se jako havran chce naučit napodobovat koroptví chůzi, jež se mu líbí. To se mu ale nedaří, načež zjistí, že zapomněl i chůzi svoji.¹¹² Jinde vystupuje vrána, která našla paví pera, ozdobila se jimi a chtěla se tak stát krásnou a obdivovanou. Ovšem cizí pera nevydrží na ocasu věčně, nakonec tedy celkem pochopitelně sklidila posměch.¹¹³ Oba tyto příběhy můžeme shrnout pod jednu zápornou vlastnost – marnivost. Vrána může mít i jiné negativní vlastnosti – bývá lstivá, drzá, krade a bez zaváhání zaútočí, vidí-li něco k snědku. V tomto případě ovšem vrána využívá také rozumu, aby dosáhla svého cíle (jako v případě bajky, v níž využije své inteligence k tomu, aby se dostala k nízké hladině vody ve džbánu¹¹⁴).

- (V11) *kāk dhūrta āṛ kāyet dhūrta.* (BP)
(Vrána je lstivá a kájastha je také lstivý.)
vrána jako lstivý tvor
- (V12) *kāke khāy kāñhāl, baker mukhe āñhā.* (BP)
(Vrány žerou chlebovník, volavka má v zobáku lep.)
Mazaní lidé v rámci svých činů ještě kupí vinu na ostatní. Podobně jako Š7.

¹¹¹ Drongo černý, lat. *Dicrurus macrocercus* – černý pták s dlouhým a výrazně vidlicovitě tvarovaným ocasem.

¹¹² Ibn al-Mukaffá', „Bajka o havranovi, který chtěl chodit jako koroptev“, in *Kalíla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 282.

¹¹³ Bidyāsāgar, „Dārākā o mayūruccha (Vrána a paví pera)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 9.

¹¹⁴ Bidyāsāgar, „Kāk o jaler kalsī (Vrána a džbán s vodou)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 27.

- (V13) *kāke niye gela kān, kāker piche dhābmān. / kāke kān niyeche śune kāker pichane choṭā.* (SFD)
(Vrána sebrala ucho, honit ji kvůli tomu je zbytečné. / slyšet, že vrána sebrala ucho a pronásledovat ji)
Nechat se někým nachytat.
- (V14) *bāgh-rājār mantrī dāṅkāk.* (BP)
(Vrána je ministr krále tygra.)
Mocnému dělá ministra vychytralý. Viz také T19.
- (V15) *gāche base kāke hāge bale keha dekhe nāi.* (CP)
(Vrána si sedla na strom, aby si tam ulevila, a říká, že ji nikdo nevidí.)
Zkažení hřeší o samotě a ujišťují se vědomím, že je nikdo nevidí.
- (V16) *kāker bhāt rākhā.* (CP)
(schovávat vrání jídlo)
Člověk, který přišel k něčemu podvodem a ze strachu, že by se věc mohla najít, ji někam schoval, si ničeho neužije, protože pak věc nemůže najít.
- (V17) *kāker mukhe sīndure ām.* (BP)
(Vrána má v zobáku červené mango.)
Protiklad ošklivého zvířete a krásného plodu; rovněž podezření z krádeže ovoce.
- (V18) *cheler hāte phal dekhle kākeo chō māre.* (BP)
(I vrána, když vidí v chlapcově ruce ovoce, ho popadne.)
Každý se snaží chopit příležitosti.

Vrána vystupuje také jako nízké, opovrhované zvíře, pro které se zbytečně plýtvá něčím cenným. S tímto motivem jsme se již setkali např. u psa, opice a krysy (podobně jako P33–P43, Op10–Op13 a Kr10):

- (V19) *e kī bidhir līlākhelā, kāker galāy tulsīmālā.* (BP)
(Co je to za hru pravidel? Vrána má na krku věnec z tulsí.)
Podiv nad tím, že obyčejný nízký tvor má na sobě znak zbožnosti.

U několika idiomů je využito rozdílu ve zpěvu vrány a zpěvu kukačky (jako zástupce ladně zpívajících) k ukázání rozdílnosti mezi lidmi, kteří jsou si na první pohled podobní (motiv kráčení se vyskytuje i v českém idiomu *krákat jako stará vrána*):

- (V20) *kāk kokil eki barṇa, kintu svare bhinna bhinna.* (BP)
(Vrána a kukačka jsou stejného rodu, ale hlas mají jiný.)
Dva podobní lidé můžou mít naprosto odlišné charaktery.
- (V21) *kāker mukhe ki kokiler rā.* (BP)
(Cožpak vrána zpívá jako kukačka?)
podobně jako V20
- (V22) *kāk haye kokiler mata ḍākte kare āśā,
bāman haye cāde hāt, chār kapāler daśā.* (BP)

(Vrána by chtěla zpívat jako kukačka, bráhman [by chtěl mít] ruce ve stříbře, má nešťastný osud.)
Ti, kdo mají nešťastný osud a jsou chudí nebo nemají krásný hlas, touží po lepším.

(V23) *kāker bāsāy kokiler chā,
jāt-svabhābe kāre rā.* (BP)
(V hnízdě vrány je kukaččí mládě, zpívá přirozeně.)
I když se někdo snaží skrýt v jiném prostředí, lze ho vždy poznat podle jeho vrozených projevů.

(V24) *kāker bāsāy kokil hala, din peye se ure gela.* (BP)
(Ve vraním hnízdě byla kukačka, když nastalo ráno, ulétla.)
Zvyk kukačky vkládat vajíčka do cizích hnízd. Podstrkovat vlastní starosti jiným.

Podobně jako byla vrána ve výše zmíněném příkladě Istivá (jako kájastha), v dalším příkladě ji vidíme svou mazanost si jen namlouvat:

(V25) *kāk mane kare – āmi baṛa seyānā.* (BP)
(Vrána si myslí: jsem velice chytrá.)
Někteří lidé o sobě smýšlejí mnohem lépe, než jakými doopravdy jsou.

Další přísloví má obecnou platnost, mluví o soudržnosti blízkých jedinců, kteří raději škodí ostatním neznámým, než aby ublížili svým druhům. V tomto případě by bylo možné vránu zaměnit za kohokoli jiného:

(V26) *kāker māṅsa kāke khāy nā.* (BP)
(Vrána vraní maso nejlí.)
Nikdo neškodí svému druhu. (K tomuto můžeme přiložit podobný český idiom *Vrána vráně oči nevyklove.*, který ovšem má navíc nádech bratříčkování jedinců s negativními sklony.)

Stejně jako existuje nepřátelský vztah mezi dvěma zvířaty např. u šakala, tygra, hada či psa (viz T39–T42, Š11, P48, H27–H32), existuje vzájemná nevráživost i v případě vrány, tentokrát mezi vránou a sovou. Vrány (podle jiných verzí i havrani či holubi) jsou podle bajek přirozenými a odvěkými nepřáteli sov (na konkrétním příkladu jedné bajky sledujeme chytrého havrana, jenž se k sovám vetře a Istivě s pomocí ostatních havranů je zahubí¹¹⁵):

(V27) *kāk marla jhaṛe,
pēcā bale – āmār śāp lāgla hāre-hāre.* (BP)
(Vrána umřela při bouřce, sova říká: moje kletba se uskutečnila na kost.)
Hloupý člověk nepozná, že se nějaká událost nestala jeho přičiněním. Viz také So3.

---

¹¹⁵ Ibn al-Mukaffa', „Kapitola o sovách a havranech“, in *Kalīla a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 171–198, podobný příběh přepracoval Olbracht pod názvem „Proč jsou holubi a sovy nepřáteli“, in *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, s. 123, v němž je holub jen další variantou vrány.

Na závěr můžeme představit další zajímavá přirovnání, v nichž vrána vystupuje jako zvíře ostražitě, zvíře černé barvy, malé, do něhož se nelze strefit, a kromě toho jako motiv stáří či neplodnosti:

- (V28) *kāk-nidra* (BP)
(vrání spánek)
ostražitý spánek, podobně jako P49
- (V29) *kāk-snān* (BP)
(vrání koupel)
krátká a bezstarostná koupel
- (V30) *kāk-jyotsnā* (BP)
(vrání svit)
mdlý/matný měsíční svit
- (V31) *kāk-bandhyā* (BP)
(neplodná vrána)
žena, neplodná jako vrána
- (V32) *kāk-bhuśuṇḍī / bhuśuṇḍī kāk* (BP)
(vrána z Rámájany)
Velmi starý člověk, který se staví chladně k veselí mladých a má zastaralé názory. Podobně český idiom *vrána jedna stará*.
- (V33) *kāker upar kāmāner coḥ*. (BP)
(střílet na vránu z kanónu)
Pokoušet se o něco nevhodným, špatným způsobem, tedy zcela marné konání. Podobně česky: *snažit se prostrčit velblouda uchem jehly*, podobně také Kr3.
- (V34) *kāk kāla, kokil kāla, kāla phiṇer beś, tā' hate adhik kāla tomār māthār keś*. (BP)
(Vrána je černá, kukačka je černá, černý oděv má i drongo, ale nejčernější jsou tvé černé vlasy.)
Přirovnání – vrána jako černý pták, v češtině obdobně – *havraní vlasy*. Další české idiomy týkající se barvy vrány mluví o opaku, tedy ironicky o barvě bílé: *bílý jako vrána, vzácný jako bílá vrána; Žena věrná, milá jest divná co vrána bílá*.

S vránou se tedy můžeme setkat ve formě zvířete nepříliš oblíbeného, nemajícího žádnou valnou cenu, celkově s negativním vyzněním – vrána je marnivá, lstivá, drzá, krade a plýtvá cennými věcmi, jejichž hodnoty si neváží. Slouží také pro porovnání krásy zpěvu – zde je v přímém protikladu ke kukačce, jejíž hlas je na rozdíl od vrány čistý a krásný. Méně často se vrána vyskytuje jakožto pták mazaný, ostražitý a držící při svých družích. Navíc figuruje v několika odlišných přirovnáních.

4.12 Osel (*gādhā, gardabh*)

Osel je odjakživa domestikovaný a ve volné přírodě se s ním dnes již téměř nesetkáme. Je používán v první řadě jako zvíře na práci. Sice není tak silný a neunes tolik jako například slon, ale přece jen je mnohem dostupnější pro široké masy obyvatelstva a méně náročný na vodu a stravu, přičemž dokáže nést poměrně těžký náklad na dlouhou vzdálenost. V hinduistické mytologii figuruje osel jako váhana démona Kaliho či Šítaly, bohyně neštvovic.¹¹⁶

I v bajkách vystupuje osel jako zvíře určené pro nošení nákladu. Např. ve dvou bajkách vidíme příkladný rozdíl mezi pracovitým oslem, který nosí všechn náklad, a koněm, jenž mu odmítá pomoci. V prvním případě osel tíhou a vyčerpáním zemře a pán veškerý náklad i s mrtvým oslem naloží na koně¹¹⁷. Podobný je i další příběh, v němž nejprve pyšný vojenský kůň odežene osla z cesty. Nějakou dobu nato se však v bitvě zraní, a tak je přesunut na práci na pole – tedy do stejných podmínek mezi osly, kterým se dříve vysmíval.¹¹⁸ Příklady bengálských přísloví o oslu jakožto užitkovém zvířeti můžeme vidět zde:

- (Os1) *ghoṛār peṭ, gādhār piṭh, khāli thāke kadācit.* (BP)
(Břicho koně a záda osla zůstávají vždy příliš prázdná.)
Tomu, v jehož osudu je pracovat, je třeba vždy naložit; ten, kdo nepracuje, naopak stále vyžaduje péči.
- (Os2) *gādhā sakal baite pāre, bhāter kāṭhi baite nāre.* (BP+CP)
(Osel může nosit všechno, nemůže nosit jenom odřezky z rýže.)
Odborníkovi na všechny záležitosti se nechce pro vlastního pána nebo zaměstnavatele udělat nějakou potřebnou práci. (Jak je uvedeno v Mortonově sbírce přísloví: „absurdně se říká, že osel nebude odřezky z rýže nosit“¹¹⁹.)
- (Os3) *dhopār gādhā bhāter kāṭhi bay nā.* (BP)
(Prádlákův osel nenosí odřezky z rýže.)
podobně jako Os2
- (Os4) *choṭaloker kaṛi hale bujhi hay naṭa,
gādhā haye pāhāre uthe, pāhāṛke dekhe choṭa.* (BP)
(Když chudý člověk přijde k penězům, stane se jeho duše prostopášná, když na oslu vyjede na horu, zdá se mu i hora malá.)
Dostane-li se člověk k něčemu dosud nepoznanému, zpychne.
- (Os5) *sab jantu moṭa bay, dharā paṛeche gādhā,*

¹¹⁶ B. A. Gupte and R. Bahadur, *Hindu Holidays and Ceremonials; An Encyclopaedia of Hindu Rituals with Dissertations on the Origins of Folklore and Symbols*, New Delhi: Asian Educational Services, 1994, s. xxi.

¹¹⁷ Bidyāsāgar, „Aśva o gardabh (Kůň a osel)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 74.

¹¹⁸ Bidyāsāgar, „Aśva o gardabh (Kůň a osel)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 81.

¹¹⁹ W. Morton, *Dṛṣṭānta bākya saṃgraha. A Collection of Proverbs*, 2nd ed., Calcutta: Aparna Books Distributors, 1990, s. 19.

sabāi satī kablāy, dharā paṛeche rādhā. (BP)

(Všechna zvířata nosí náklad, dopadlo to i na osla, všichni lidé požadují obřad satī, dopadlo to i na Rádhu.)

Nikdo se nevyhne svému osudu.

V češtině můžeme vidět podobné idiomy, vztahující se k fyzicky náročné práci, ovšem na příkladech jiných zvířat (jež ovšem nejsou oslovi tak zcela vzdálená): *dřít se jako kůň/mezek*.

Ve středověku nacházíme zpodobnění ďábla jako nahého muže s oslí hlavou a oslími kopyty, v křesťanství ovšem osel znázorňuje i jízdní prostředek ctnostných lidí, kteří jsou symbolem prostoty a asketismu, osel zde tedy představuje pokoru, střídmost a moudrost.¹²⁰ Ta je ovšem v přímém protikladu s jeho patrně nejvýraznější tradovanou vlastností, kterou je hloupost. Osel je téměř ve všech jazycích a kulturních prostředích považován za prototyp hlupáka, líného, paličatého nebo tvrdohlavého tvora. Nejen v českém kontextu má slovo osel význam hanlivé nadávky, a to především při označení hloupého a pomalu chápajícího člověka.

S oslem hlupákem se setkáváme i v mnoha bajkách. Jako příklad můžeme uvést bajku, v níž vystupuje osel spolu se svým pánem, ze závěru ovšem není zcela jasné, kdo je větším oslem-hlupákem.¹²¹ Jiný osel žije v bídných podmínkách u cirkusu ve slepé naději na nevěstu, kterou mu v žertu přislíbili.¹²² Podobné vyznění má i poměrně velké množství českých idiomů:

(Os6) *gardabh* (SBE)
(osel)
naprostý hlupák

(Os7) *dādār nāme gādhā, bāper nāme gādhā,*
nijer nāme hārāmjādā. (BP)
(Bratr ho nazývá oslem, otec ho nazývá oslem, on sám sebe nazývá sviní.)
Všichni ho považují za hloupého, on sebe považuje za mazaného.

(Os8) *ādā bece gādhā, miṭhe bece hārāmjādā.* (BP)
(Zázvor prodává osel, sladkosti prodává darebák.)
Kdo prodává věc, která sušením ztrácí na váze, okrádá sám sebe, kdo prodává věc, do níž lze přidat příměs melasy, je mazaný a šidí kupující.

(Os9) *ādhā kaile gādhāo bojhe, sab kaile ke nā bojhe.* (BP)
(Řekne-li se polovina, i osel to pochopí. Kdo by to nepochopil, řekne-li se všechno.)

¹²⁰ Colin, *Slovník symbolů, mýtů a legend. L–Ž*, s. 71–72.

¹²¹ Marek a Smékal, „O prošťáčkovi a jeho oslu“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 52–53.

¹²² Jasimuddin, „Dui gādhā (Dva oslové)“, in *Bāngālīr hāsīr galpa*, vol. 2, s. 72–73.

Opět přirovnání osla k hloupému člověku – použití příměru: „dokonce i osel to z narážky pochopí, ale ty to stále nedokážeš pochopit“.

- (Os10) *utarer mānuṣ bhitarē buddhi, dakhiṇer mānuṣ sādā/thētā,*
pūrber mānuṣ cād saodāgar, paścimer mānuṣ gādhā. (BP)
(Člověk ze severu je v nitru chytrý, člověk z jihu je obyčejný/nestydatý, člověk z východu je obchodník se stříbrem, člověk ze západu je osel.)
Jde o přísloví z bangladéšského Čattagrámu – člověkem ze západu se tedy myslí obyvatel indického subkontinentu.
- (Os11) *kākero đim sādā hay, bidvānero chele gādhā hay.* (BP)
(I kavčí vejce jsou bílá, i syn učence bývá osel.)
I věci, které se na první pohled zdají dobré, mohou být velmi špatné. Česky podobně: *zdání klame*, viz také V5.
- (Os12) *soṇār gādhā.* (CP)
(zlatý osel)
idiom označující dobře oblečeného blázna nebo krásného hlupáka

I celá řada českých idiomů popisuje osla jako hloupé zvíře: *hloupý jako osel, kývat hlavou jako osel, korunovaný osel (vůl), dělat z někoho osla, mluvit jako osel (hloupě); Rozumí tomu jako osel harfě. Točí se jako osel ve mlejnici (nemotorně). Čím větší osel, tím větší štěstí. Osel oslu nejpěknější (má špatný vkus). Osla poznáš podle uší.*

Olivelle zmiňuje další oslovu vlastnost, a sice jeho chlípnou touhu po samici a po páření, případně po další věci, kterou je jídlo.¹²³ O oslu, který byl šakalem nalákán přímo před lví doupě v domnění, že se mu dostane oslí samice, vypráví jedna z bajek.¹²⁴ Osla ale místo samice očekává lev, který ho sežere. (Tedy až napodruhé – nejdřív stačí osel utéct. Šakal, který si pak pochutná sám na oslím mozku a očích, zalže lvu, že osel mozek ani oči neměl: „Myslíš, králi, kdyby byl nějaké oči a nějaký mozek měl, že by byl ten osel šel do stejného nebezpečí podruhé, když z něho poprvé vyvázl jen šťastnou náhodou?“¹²⁵ Z toho znovu vyplývá hloupost osla.) Můžeme uvést příklad oslí chamtivosti:

- (Os13) *bhāla ghoṛāy pāy nā ghās, gādhāy cāy buṭ ār mās.* (BP)
(Není dost trávy ani pro dobré koně, ale oslové chtějí cizrnu a čočku.)
Ti podřadní si příliš vyskakují a příliš toho požadují, i když se nedostává ani na ostatní.

Osel vyznává také jako méněcenné zvíře, a to především v porovnání s koněm, který představuje zvíře ušlechtilé, silné a odvážné. Například český idiom *dostat se z koně na osla* nese význam zhoršení situace. O podobném případě méněcennosti mluví bajka, v níž se osel

¹²³ Olivelle, „Introduction“, s. 26–27.

¹²⁴ Olbracht, „O oslím mozku“, in *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*, s. 179–181.

¹²⁵ Tamtéž, s. 181.

odívá do lví kůže, nemůže však očekávat, že tento podvod vydrží věčně (prozradí se totiž hýkáním)¹²⁶:

(Os14) *gādhāke sāj parāle, ghoṛā hay nā*. (BP)

(I když osla ustrojíš, kuň se z něj nestane.)

I když někoho dobře oblékneš, neznamená to, že se z něj stane lepší člověk.

(Os15) *gādhā piṭe ghoṛā hay nā*. (BP)

(I když osla zmlátíš, kuň se z něj nestane.)

podobně jako Os14

(Os16) *gādhāke piṭiye ghoṛā / gādhā piṭe ghoṛā karā*. (CP)

(zmlácením osla kuň / zmlácením osla dělat koně)

podobně jako Os14

(Os17) *gādhāke parāle bāgher chāl, bāgh thāke nā cirakāl*. (BP)

(I když oblékneš osla do tygří kůže, nezůstane jím napořád.)

I když se člověk snaží vypadat jako někdo jiný, nemůže se jím stát; ostatní ho prohlédnou. Viz také T23.

O zvukovém projevu osla vypovídá i další přísloví, tentokrát se shodným významem jako české *hýkat jako osel*, tedy nepřiliš lichotivé:

(Os18) *dūr hate mane hay nahabater bāṇi,*

bār bāṇiṭe giye sune gādhār cēcāni. (BP)

(Když je člověk daleko, zdá se, jako by slyšel zvuk kapely s nástrojem sánái¹²⁷, když ale přijde zpět dovnitř, uslyší oslí hýkání.)

Oslí hýkání je nepochybně velmi hlasitý, nepřiliš libý zvuk, zde je porovnáváno se zvukem hudebního nástroje. Podobně: *Není všechno zlato, co se třpytí*.

K vyjádření vysokého počtu nějaké skupiny lidí může bengálština použít příměru s osly a syny navába, tedy neoblíbenou vrchností:

(Os19) *yata chila gādhā hala nabābjādā*. (BP)

(Kolik bylo oslů, tolik měli navábové synů.)

Nepříjemných lidí, případně těch, kteří ostatní utiskují, je vždy hodně. Podobně jako české: *bylo jich jako psů/myši/blech/vos apod.*

Ve vysloveně pozitivním světle vyznívá postava osla z bajky, v níž je mladý krásný princ za nepatrné provinění proměněn do oslího těla. Zachová si však svůj krásný hlas a

¹²⁶ Bidyāsāgar, „Siṃhacarmmābṛta gardabh (Osel oděný do lví kůže)“, in *Kathāmālār galpa*, s. 71, podobně i viz Lesný, „Osel ve lví kůži“, in *Indické pohádky*, s. 47–48.

¹²⁷ Sánái je indický dřevěný dechový nástroj, podobný západnímu hoboji. Jeho název je odvozen z perštiny a doslova znamená „královský dechový nástroj“.

nakonec se díky své moudrosti a nadání stane manželem královské dcery¹²⁸. V české pohádce nalézáme osla, který na příkaz *osličku, otrěs se* produkuje člověku peníze. Máme i další idiom *Stokrát nic umořilo osla.*, který se vztahuje k výše zmíněné lenosti.

Osel z bengálských přísloví tedy vyznívá jako zvíře sice pracovité, ale někdy také chtivé, s nepříjemným hlasem a ne tak dokonalé a ušlechtilé, jako je kůň. Především pak – a také nejčastěji – symbolizuje zvíře velmi hloupé. Takového osla známe samozřejmě i z českých idiomů.

4.13 Sova (*pēcā, pyācā*)

Zajímavé je i pojetí sovy v indické kultuře. Na rozdíl od tradičního evropského pohledu na sovu jako na ptáka, jenž doprovází bohyni moudrosti Athénu a je tedy považován za symbol moudrosti (v dnešní době se stal prakticky symbolem i pro vzdělávací instituce všeho druhu), je indická sova téměř jeho pravým opakem. Kvůli své noční aktivitě bývá v různých částech světa asociována se smrtí či s neštěstím. Podobně jako netopýr bývala přirovnávána ke tmě, noci, smutku, samotě. Např. v rané křesťanské mytologii je sova symbolem ďábla a její houkání je vykládáno jako znamení smrti.¹²⁹

V Indii je sova tradičně chápána jako velmi ošklivá a hrůzu nahánějící, což může souviset právě s její noční aktivitou a neschopností být činná v denním světle, a také jako velice hloupá. Bílá sova bývá udávána jako váhana bohyně Lakšmí – v tomto jediném případě tedy sova symbolizuje prosperitu, a proto je i její přítomnost v blízkosti lidí chápána jako dobré znamení:

(So1) *lakṣmīr ghare kāl pēcā*. (BP)
(V domě Lakšmí je sova pálená.)
symbolika bíle zbarvené sovy jakožto Lakšmíina atributu

V indických bajkách sova rovněž vystupuje jako tvor hloupý a nepříliš krásný. Např. v bajce o nepřátelství mezi sovami a havrany je sova jedním havranem označena za „nejošklivějšího ze všech ptáků, s nejhoršími vlastnostmi, s nejslabším rozumem,

¹²⁸ Marek a Smékal, „Zpívající osel“, in *Nejkrásnější zahrada*, s. 76–78.

¹²⁹ Colin, *Slovník symbolů, mýtů a legend, L–Ž*, s. 138–139.

nejzlostnějšího, nejkrutějšího a navíc ještě trpícího trvalou chorobou a denní slepotou¹³⁰. To samozřejmě není pro sovu příliš lichotka. Mezi sovami a havrany se tak vytvoří vleklý spor – jak můžeme vidět i na příkladu následujícího přísloví:

- (So2) *culer śatru ṭāk, pēcār śatru kāk.* (BP)
(Nepřítelem vlasů je plešatění, nepřítelem sovy je vrána.)
o nepřátelském vztahu mezi sovami a vránami

I ve většině případů bengálských přísloví tak tedy sova vyznívá jako hloupé, neschopné stvoření, které často závidí ostatním to, co samo nemá či co nedokáže udělat:

- (So3) *kāk marla jhāre,*
pēcā bale – āmār śāp lāgla hāre-hāre. (BP)
(Vrána umřela při bouřce, sova říká: moje kletba se uskutečnila až na kost.)
Hloupý člověk nepozná, že se nějaká událost nestala jeho přičiněním. Viz také V27.

- (So4) *chātāre pākḥī nṛtya kare dūmur gāche ba'se,*
kālo pēcā rājā habe, loke mare hese. (BP)
(Drozd tančí a sedí na fikovníku, černá sova bude králem, lidé umírají smíchem.)
Nikdo nemá důvěru v hloupého a neschopného člověka.

- (So5) *seje-guje pēcā rājā.* (BP)
(Nastrojená sova je králem.)
Namyšlený hloupý člověk si myslí, že k tomu, aby se stal uctívaným králem, stačí se jako král obléci.

- (So6) *pēcā bale pīpreke – sar lo thebṛāmukḥī.* (BP)
(Sova říká mravenci: „Uhni, ty hlavo jedna placatá!“)
Hloupý člověk bývá i namyšlený.

- (So7) *ek gāṅār tin dharma, totā pēcā kumbhakarna.* (BP)
(Jedno konopí má tři víry – papouška, sovu a Kumbhakarnu.)
Člověk holdující konopí je nejdřív upovidaný, pak jen tupě zírá a nakonec by prospal půl roku (jako podle mytologie spával Kumbhakarna vždy šest měsíců).

- (So8) *rājsabhā dekhle pare kōc bāglo care (?),*
kokiler dhvani śune pēcā ḍeke mare. (BP)
(Když příslušník nižší rybařské kasty spatří královský dvůr, (...)¹³¹, když sova slyší kukaččin hlas, začne houkat.)
Když nepřiliš schopný člověk vidí někoho šikovného, chce ho v jeho činnosti předčít, předpokládáme ovšem, že jeho snaha nebude úspěšná.

Sova má kupodivu v několika českých idiomech podobné vyznění jako sova indická – je dokonce hloupá či alespoň přihloupě vypadající, jak můžeme vidět na několika

¹³⁰ Ibn al-Mukaffa', „Počátek nepřítelství mezi havrany a sovami“, in *Kalila a Dimna. Bidpájovy bajky*, s. 176.

¹³¹ Samotný sborník neuvádí význam spojení „*bāglo care*“, ve slovnících není dohledatelný, ani rodilý mluvčí mu nerozumí; my proto překlad tohoto spojení vynecháváme.

následujících příkladech: *hloupý jako sova*, *kouká jako sova na slunce* (hloupě), *kouká jako sova* (zamračeně), *kouká jako sůva z nudlí* (užasle). Analogicky jako v českém idiomu: *zpívá jako sova* (nepěkně), v němž se kritizuje kvalita soviho hlasu, se sově přisuzuje nelibý zvuk i v indickém idiomu výše zmíněném, viz So8.

Podobně jako vyplývá z českého přirovnání *ošklivý jako sova*, můžeme vidět sovu jako nepřiliš krásnou i ve výrazu bengálském. Tak tedy samotné označení pro sovu má přenesený význam tvora ošklivého vzezření:

(So9) *pyācā / pyācār bāccā* (SBE)
(sova/ soví mládě)
velice ošklivý člověk (co se týče vzhledu)

České idiomy dále zdůrazňují soví aktivitu v noční době, česky můžeme tedy na někoho, kdo bdí spíše v noci než ve dne, použít výrazy *ponocovat jako sova*, *být noční sůva*, případně obecnější *být noční pták*.

Naopak o vlastnosti, která je v našem kulturním kontextu pro sovu nejtypičtější – tedy o moudrosti, nevypovídá žádný bengálský idiom. I mezi těmi českými je možné nalézt jen jeden: *(to je jako) nosit sovy do Athén* (podobně: *nosit dříví do lesa*), tedy příklad související s mytologickou řeckou sovou, symbolem moudrosti. Přesto však tato konotace zůstává pro sovu patrně nejvýraznější symbolickou vlastností, jak jsme zmínili již v úvodu tohoto oddílu.

Celkově však sova vyznívá z bengálských přísloví jako zvíře neschopné, hloupé, ošklivé a kvůli tomu všemu také jako závistivé. Jen minimálně se odkazuje na hinduistická božstva.

4.14 Shrnutí ostatních zvířat

V předchozích podkapitolách jsme se věnovali jednotlivým zvířatům a jejich charakteristickým vlastnostem, jež vyplývají z bengálských idiomů. Nyní shrneme do stručného závěru všechna zvířata, která v předešlých podkapitolách této práce nebyla zahrnuta.

Mezi zvířata s prisouzenými kladnými vlastnostmi můžeme z pohledu indické tradice zařadit koně nebo vola, kteří bývají používáni na tahání nákladu a jsou pokládáni za poměrně

loajální a poslušné. Stejně tak jsou považováni za užitečné, tedy alespoň z pohledu člověka, který takto zvířata rád kategorizuje. Symbolem nevinnosti a šarmu je pro Indy tradičně holubice a gazela, k jejímž krásným očím bývají připodobňovány oči žen. Obě patří k běžným kořistem jak predátorů, tak i člověka. Častou obětí náboženských obřadů je obyčejné zvíře domácí, tedy koza, která jinak nemá příliš vyvinutý charakter. Čistotu lidské duše symbolizuje labuť¹³². Motiv zvířete plnicího druhým přání se objevuje u koně. Velmi obdivovanými vlastnostmi jsou moudrost a důvtip, jež v indickém prostředí reprezentují zajíc, želva a ptáček a jeho různé druhy (vrabec, sýkorka, kukačka atd.).

Naopak z negativních vlastností u zvířat zmíníme zuřivost u divokého prasete, unáhlenost u holuba, mlsnost u kozla. Za nepříjemnou a ostatním na obtíž je považována veš. Skryté nebezpečí, nad nímž není snadné zvítězit, představuje krokodýl. Tím, kdo je občas naivní nebo arogantní a komu se domýšlivost obvykle vymstí, bývá žába. Směšně a možná i neohrabaně působí želva a především nepříliš běžný velbloud. Mezi chytré až prohnané patří volavka, levhart či kohout. Charakterově nestálý a přelétavý je netopýr.

Zvířata stojící na pomezí mezi vlastnostmi pozitivními a negativními jsou někdy moudrá, jindy naopak hloupá. Mezi takové patří například ryba nebo krab, ani jeden z nich nemá ustálený charakter, takže se může objevovat ve více rolích, někdy být směšný nebo důvěřivý, jindy naopak moudrý.

---

¹³² Tradičním symbolem čistoty a božství je *haṃsa* či *hañ*, což lze přeložit nejen jako labuť, ale také jako husa a kachna.

5. Problematika překladu idiomů

Již v úvodu této práce jsme uvedli, že překládání idiomů z jednoho jazyka do druhého je prakticky nemožné, protože jde o součást jazyka, která je typická právě svou nepřenositelností. Překládat idiomatické výrazy rozhodně není snadný úkol. Sice existují idiomy, které je poměrně snadné přeložit, například díky tomu, že se vyskytují v obou jazycích ve stejné podobě, ale poradit si s těmi ostatními vyžaduje již větší nároky jak na překladatele, tak i na cílového čtenáře.

Prvním příkladem idiomu, který je možné překládat, je takový, jenž používá termíny, objevující se v obou jazycích, a tedy známé oběma skupinám mluvčích. Např. Kufnerová takovéto idiomy v překladu nazývá neutrálními metaforami: „Z hlediska závislosti na zvláštěnostech kulturního systému východiskového jazyka je většina metafor neutrální, založená na pojmenování předmětů a jevů obecně známých, u nichž se při přenosu významu neuplatňuje specifická národní mentalita ani asociace na specifické jevy.“¹³³ Tedy jinak řečeno, použije-li autor idiomu takové výrazové prostředky, které jsou známé široké čtenářské obci na celém světě, eventuálně v obou jazycích – výchozím i cílovém, neměl by se obávat, že by překladu nebylo porozuměno.

Existují tak idiomy, které by v nezměněné podobě mohly být vytištěny i v české sbírce přísloví, aniž by někdo poznal, že jsou převzaté z bengálského. Např.: bengálské „Pes, který štěká, nekouše.“ (viz P44 až P46) je totéž, co říkají i Češi. Tedy všude, kde žije pes, lidé vědí, že umí štěkat a že nekouše, když štěká. V tomto případě není na porozumění, v němž se samozřejmě kromě prvotního významu skrývá ještě sekundární, nic složitějšího. Sekundární význam má i přísloví bengálské: „neznamená vždy, že člověk, který vyhrožuje a nahání strach, také ublíží, naopak – ten kdo nejvíce ubližuje, to dělá skrytě“. Takových podobných idiomů, jež bychom mohli nalézt v obou jazycích, je více: *nalepit se jako pijavice*, *mít hroší kůži*, *padnout někomu do pasti* (beng. „spadnout do myši pastičky“, viz Kr19), *ronit krokodýlí slzy* (beng. „krokodýlí pláč“), *vyhánět myši zapálením domu* (viz Kr3), *papouškovat* (beng. „učit někoho jako papouška“, tedy aniž by znal význam) nebo označení člověka, který tráví všechnen čas mezi knihami jako *knihomol*.

Srozumitelné jsou i idiomy, v nichž sice vystupují jiní zástupci zvířat, ale jinak stejný idiom existuje i v češtině. Podle našeho vlastního příkladu je nám tedy analogicky zřejmé,

---

¹³³ Kufnerová, *Překládání a čeština*, s. 115–116.

jaký význam ponese i ten bengálský. Tak nalezneme např. české (*zabít*) *dvě mouchy jednou ranou*, tedy „zbavit se dvou starostí najednou“, v bengálštině (vedle shodného idiomu s mouchami) jako „dva tygři jednou ranou“ (doslova „kulkou“, viz T35). Říká se totéž, ovšem na příkladu jiného zástupce zvířecí říše. Stejně tak je zaměnitelný tygr, jenž se v českém prostředí nevyskytuje, za pro nás obyčejnou a běžnou vránu: bengálské přísloví „Pro tygra je vhodná tygřice.“ je totožné s českým *Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá*. Podobně i idiom „Starý pták/šálik¹³⁴ neuznává výchovu.“ lze nahradit českým *Starého psa novým kouskům nenaučíš*. Idiom *házet perly sviním*, tedy „plýtvat něčím cenným pro někoho, kdo to neocení“, je možné přeložit do bengálštiny jako „Když dáš psovi přepuštěné máslo a rýži, vyzvrací je, když dáš rybářovi posvátnou stoličku, lehne si na ni.“ (viz P41) nebo podobně „Na opičím krku je perlový náhrdelník.“ (viz Op10). Můžeme najít samozřejmě i případ, kdy se říká totéž, ovšem za použití jiných motivů, než jsou zvířata (např. naposledy citované přísloví má ještě variantu „házet perly do rákosového lesa“, v níž je svině nahrazena rákosovým lesem), ale to už se netýká této práce.

Druhým typem idiomů jsou ty, v nichž narážíme na problematiku reálií. Překlad je obtížný už v základním bodě – daná věc v kulturní oblasti jazyka překladu vůbec neexistuje. Takové idiomy nám vlastně téměř nic neřeknou, nerozumíme jim, a tak je nutné je doplnit poznámkami, což ovšem velmi ruší text, obzvláště mělo-li by se jednat o překlad beletristický. Ovšem ne všechna zvířata, která v našem prostředí nežijí, jsou pro českého čtenáře zcela cizí. Dá se říci, že většina je naopak díky dlouhému kulturnímu kontaktu poměrně běžně známá – zcela jistě mezi takové patří slon, želva či tygr. Čtenář si ale pravděpodobně nebude vědět rady s drongem, nilgau¹³⁵, lezounem¹³⁶, dokonce možná ani s promykou nebo gaviálem¹³⁷. A to se nejedná o termíny bengálské, ale o české názvy. Jak je vidět, v těchto případech je poznámkový aparát nezbytný – ledaže bychom rezignovali na přesnost a udělali z dronga vlaštovku, z nilgau srnu a z lezouna plotici. To by se nám ale čtenáři překladu nejspíše vysmáli.

Na oba úhly pohledu se dívá Kufnerová ve své knize o překládání do češtiny: „Překladatel hledající funkční ekvivalent takové metafory musí totiž respektovat asociační rozsah u domácích čtenářů.“¹³⁸ Musí zvolit takový překlad, v němž bude čtenář rozumět všem

¹³⁴ Šálik je druh zpěvného ptáka, lat. *Acridotheres tristis*, čes. majna obecná.

¹³⁵ Sudokopytník z čeledi turovitých, lat. *Boselaphus tragocamelus*.

¹³⁶ Drobná sladkovodní ryba z čeledi lezounovitých, lat. *Anabas testudineus*.

¹³⁷ Živočich příbuzný krokodýlovi, lat. *Gavialis gangeticus*.

¹³⁸ Kufnerová, *Překládání a čeština*, s. 116.

slovům, bude s nimi mít spojený stejný kontext, jako byl v originálním textu, a zamýšlenou metaforu tak pochopí. Při překládání je důležité vzít v úvahu, co objekt pro mluvčího výchozího jazyka představuje, jaké všechny významy a konotace jsou s ním spojeny a snažit se najít takový výraz, jenž by odpovídal vyznění celého idiomu. Je „neustále nutné zvažovat, co je z funkčního hlediska nezbytné, co je zapotřebí zachovat a co lze pominout, případně kompenzovat na jiném místě.“¹³⁹ O kompenzaci na jiném místě ovšem můžeme hovořit spíše při překládání delších beletristických celků, než je krátký idiom. Je nutné uvědomit si, co je pro nás v daném okamžiku důležitější – jestli obsahová či estetická funkce. Vtěsňovat do překladu obě dvě je totiž obtížné.

Estetickou funkci zvolil Olbracht v překladu indických bajek, když na místě, kde se původně objevuje promyka, použil známějšího českého výrazu lasička. V originále figurovalo pro české prostředí neobvyklé zvíře, a tak ho Olbracht nahradil takovým, které český – i dětský – čtenář zná. Promyka je živočišný druh (promyka mungo, lat. *Herpestes edwardsi*), který se u nás nevyskytuje, a jeho překlad „lasička“, jakkoli není přesný, zní domáctěji. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry lze termíny z jiných kulturních oblastí takto transformovat, ovšem je také nutné si uvědomit, pro jakou čtenářskou skupinu je cílový text určen. V případě Olbrachtovy knihy je zřejmé, že se jedná o text určený pro děti a mládež, který nemá prvotně za cíl seznámit detailně českého čtenáře s indickou zoologií, ale spíše přiblížit mu další varianty příběhů s morálním ponaučením, tentokrát tedy v zajímavém kontextu vzdáleného indického prostředí. A k tomu konkrétní druh indické šelmy nepotřebuje. K zachování indické atmosféry mu stačí ponechat známější druhy – lva, opici, želvu apod. U textů jiného typu by takové svévolné zaměňování termínů a používání reálií typických pro české prostředí však mohlo působit matoucím dojmem.

Dalším problémem při překládání idiomů z jednoho jazyka do druhého je to, zda je důležité a vhodné dávat dodatečné informace do poznámek. Při odborné práci je jistě potřebné uvádět i původní a přesné termíny, v beletrii je pravděpodobně lepší se jim vyhnout. Jednou z možností překladu je například zvolit obecný termín. Jak se ale zachovat např. v případě překladu termínu *išer múl* (viz H19) – je nejlepší napsat český termín „podražec“, který ovšem nikdo nezná, nechat latinský název *Aristolochia indica*, psát obecně „jedovatá rostlina“, či zvolit některý konkrétní termín, známější českému čtenáři – např. „rulík“ (tedy podobně jako výše zmiňovaná lasička)? Či v případě zvířat *ghog* a *čhúňčo* ponechat výraz v původní verzi, napsat nalezený latinský ekvivalent, nebo dát český, který jsme našli přes

---

¹³⁹ Tamtéž, s. 116.

slovníkový překlad, přestože víme, že není vhodný? Ondatra pižmová by pak totiž mohla získat jinou konotaci, než má mít. V našem případě jsme nakonec zvolili variantu podražce, ondatry a vlka, ovšem vždy jsme výběr českých termínů doplnili poznámkami pod čarou. Šlo nám především o to, aby bylo pokud možno z doslovného překladu i na první pohled patrné, jaké zvíře v přísloví vystupuje.

Třetím typem idiomů jsou ty, v nichž sice dokážeme přeložit srozumitelně každé slovo, ale chybí nám výsledný význam. Je to způsobeno odlišnými reáliemi, jak náboženskými, tak i prostě kulturními, a v jejich důsledku jinými přisuzovanými vlastnostmi. Jinak řečeno, ne vždy má stejná věc v jiném kulturním prostředí stejnou konotaci, používá se ve stejném kontextu. Může se totiž stát, že taková věc v člověku evokuje naprosto odlišnou představu, než na jakou je zvyklý z domácího prostředí. Takovéto odlišnosti se někdy nazývají aluze či kulturní narážky¹⁴⁰ a mají implikovat právě neporozumění z důvodu rozdílnosti kulturního kontextu, nikoli kvůli rozdílnosti materiálních reálií. Překlad obsahující takovéto aluze pak může být pro čtenáře s jinou kulturní zkušeností nesrozumitelný – rozumí sice každému slovu, ale nechápe, proč to autor říká.

Takovéto neporozumění můžeme ilustrovat na konkrétních příkladech: řekneme-li o někom, že *je sova*, bez znalosti konkrétní bengálské symboliky bychom předpokládali, že jde o člověka bdícího v noci a spícího přes den. V indickém kontextu ovšem sova nebo soví mládě vyjadřuje člověka ošklivého (viz So9). Nebo nazveme-li někoho v češtině *husou*, nemáme tím na mysli totéž, co Ind – husa je v indickém kontextu považována za čistou oduševnělou bytost, symbol božského nebo duchovního stavu. Preinhaelterová¹⁴¹ uvádí další příklad bengálského idiomu *přikryl rybu špenátem* – pro čtenáře neobeznámené s indickými reáliemi je nutné dodat vysvětlivku, že špenát supluje jídlo chudé, ale také nábožensky čisté, kdežto ryba, kterou špenátem zakrýváme, znázorňuje opak – bohatý a hinduisticky neortodoxní pokrm. Překládat tedy takovéto idiomy by rovněž vyžadovalo doplnění textu vysvětlivkami.

Problematika překládání nepřeložitelného – tedy nejrůznějších přísloví, citátů i „pouhých“ idiomů je jistě velmi zajímavá otázka, ale zde nemáme dostatek prostoru, abychom se jí zabývali obšírněji. Stejnému tématu, tedy problému překládání idiomů, se věnuje i Preinhaelterová v již citovaném článku „Němá tvář v příslovích a rčeníh.“¹⁴²

---

¹⁴⁰ Kufnerová, *Překládání a čeština*, s. 155.

¹⁴¹ H. Preinhaelterová, „Němá tvář v příslovích a rčeníh“, *Nový Orient* 57.4 (2002): 129–131.

¹⁴² Tamtéž.

6. Závěr

Tato práce se zabývala otázkou bengálské idiomatiky, konkrétně těmi idiomy, v nichž jako hlavní komponent vystupuje některé ze zvířat, vyskytujících se běžně v bengálském prostředí. Zastoupená zvířata musela být známá i českému čtenáři, aby bylo možné je patřičně popsat a dodat k nim příklady z idiomů českých bez nutnosti zdlouhavě vysvětlovat, jaké zvíře máme vlastně na mysli. Práce se zaměřovala na popis idiomatických jednotek, zejména pak na celkové vyznění charakterů zvířat a jejich rolí mezi ostatními zvířaty, stejně jako na jejich porovnání s rolemi zvířat z prostředí české idiomatiky.

Je nutné říci, že ve všech případech nebylo zastoupení české a bengálské idiomatické zásoby stejně početné, což vychází zejména z odlišnosti české a bengálské fauny. Můžeme směle porovnávat výskyt psa nebo krysy, tedy těch zástupců, kteří žijí v hojné míře v obou zeměpisných šířkách, ale co se týká pro naše prostředí „exotických“ zvířat, jako je například tygr nebo slon, je více než pochopitelné, že je ani porovnávat nelze. Jistou výhodou je, že díky dlouhodobému kontaktu český čtenář i tato zvířata zná. Nemusí ale nutně znát všechny kulturní konotace, jež si s sebou zvířata nesou. Tato rozdílnost byla jednou ze zajímavých otázek naší práce. Můžeme se tedy zeptat, jaké charakterové vyznění jsme u zvířat bez znalosti bengálských idiomů a symboliky nejprve očekávali a u kterých z nich se nám toto očekávání potvrdilo. Je ovšem třeba připomenout, že porovnáváme ty nejvýraznější vlastnosti přisuzované zvířatům, tedy nikoli ojedinělé idiomy, z nichž by vyplývaly nějaké extrémní rysy.

Do první skupiny, v níž se v největší míře shodují konotace „zjištěné“ s těmi „očekávanými“, bychom mohli zařadit v první řadě osla, který je nejvýraznějším symbolem hlouposti, a to jak v českém, tak bengálském prostředí. Jeho doplňkové vlastnosti – pracovitost a chtivost, jsou taktéž podobné v obou oblastech. Druhým zvířetem je krysa – i tu vystihují obě symboliky podobně. Je nepřilíš oblíbená, žije v nečistém prostředí, živí se zbytky potravy a je oblíbenou kořistí kočky. Kočka vyznívá v hlavních vlastnostech obdobně – jde o tvora mlsného, mazaného, opatrného a o velmi dobrého lovce. Kryse podobná je vrána, ta se rovněž živí zbytky, které někde najde; pokud si opatří něco dobrého, pochází to pravděpodobně z krádeže. Lidé nepovažují za krásnou ji ani její hlas. Dalším zvířetem z této skupiny je had, který je v obou kulturních areálech pokládán za nebezpečného a jedovatého tvora, skrývajícího se v temných místech a navíc proslulého svou nevděčností. Stejně jako v českém prostředí i v tom indickém je kráva symbolem užitkového zvířete a

nikterak moudrého a samostatně jednajícího stvoření. Jako posledního zde zmíníme šakala. Ten není v českém kontextu natolik výraznou postavou, v bajkách ani v idiomech se příliš často nevyskytuje, ale jeho připodobnění k mazané lišce nám není zcela cizí.

Zde se již dostáváme ke druhé skupině, a tedy těm zástupcům zvířat, kteří mají jisté charakteristické vlastnosti shodné a v jiných se liší. Sem bychom mohli zařadit slona, který – stejně jako v českém kontextu – i v tom bengálském značí velikost, mohutnost a majestátnost. Rozdílnost ovšem spatřujeme v souvislosti s jeho domestikovanou formou, kdy v bengálském prostředí figuruje také jako zvíře určené k práci a následně jako symbol bohatství. Podobně majestátním, ale navíc také nebezpečným tvorem je tygr, kterého se obávají zejména obyvatelé venkova; symbolizuje také moc a velkou sílu. Totéž platí pro lva a pro český kontext. V tom bengálském, především co se týká bajek, vystupuje ale tygr také v roli zvířete naivního a toho, kdo se nechá snadno oklamat. Závěrečným zástupcem této skupiny je pes, který je jednak shodně opovrhovaným zvířetem (v češtině spíše v idiomech starších, především ve spojitosti s prašivým psem), jednak v českém kontextu i zvířetem přátelským, věrným a člověku užitečným.

Třetí skupinu tvoří zvířata, jež v našem prostředí vyjadřují spíše něco odlišného, než co jsme měli možnost vypožorovat z idiomatiky bengálské. Tato skupina ovšem není příliš početná. Prvním zástupcem je sova, u nás symbol moudrosti a rozvážnosti, která ale vyznívá z indických zdrojů jako zvíře naprosto hloupé a navíc ještě ošklivé. Analogicky působí i rozdíl mezi bengálským a českým pojetím opice. U nás bychom ji mohli považovat za někoho, kdo se napodobováním dobře učí, je poměrně chytrý a veselý, případně směšný. Bengálská opice je naopak symbolem tvora bezcenného a nepříliš inteligentního, jenž je ostatním na obtíž.

Jak vyplývá z tohoto roztrídění, nejpočetnější skupinou jsou zvířata, která se významově od těch z českého kulturního kontextu příliš neliší. Tedy i přesto, že si oba srovnávané kulturní areály nejsou geograficky až tak blízké, vzájemně se podobají. Zde by bylo jistě zajímavé a přínosné pokusit se zjistit, na základě jakých kritérií jsou jednotlivé vesměs lidské vlastnosti zvířatům přisuzovány, a následujícím bodem by pak mohlo být porovnání s dalšími kulturními oblastmi.

Tato práce se pokusila hlouběji seznámit čtenáře s problematikou bengálské idiomatiky, a to především těch idiomů, které se týkají zvířat a jim přisuzovaných charakteristických vlastností. Doufáme, že se jí podařilo alespoň do určité míry přinést nový a podrobnější pohled na toto téma, jež v souvislosti s bengálskými idiomy nebylo doposud

v takovémto rozsahu zpracováno. Naším cílem ovšem nebylo podat vyčerpávající popis charakteristik všech známých bengálských zvířat, ani uvést a přeložit všechny dostupné idiomy, které se k nim vztahují, a už vůbec by nebylo v silách práce tohoto rozsahu zmapovat celou oblast bengálské idiomatiky. V tom by na tuto práci mohly navázat studie další a tuto jistě velice zajímavou oblast jazyka či některou její dílčí složku tak postupně zpracovat.

Literatura

Basāk, Sudeṣṇā. *Bāṃlār prabād*. Kalkātā: Ānanda pāblišārs, 2007.

Bhaṭṭācārya, Subhāṣ. *Samsad bāgdhārā abhidhān. Bāṃlā bāgdhārā o biṣiṣṭhārthak śabder abhidhān*. Kalkātā: Sāhitya samsad, 2005. (1993)

Bidyāsāgar, Īsvarcandra. *Kathāmālār galpa*. Kalkātā: Nirmal buk ejensī, 2000.

Biswas, Sailendra and Subhas Bhattacharya (rev). *Samsad Bengali-English Dictionary*. 3rd rev. ed. Kolkata: Sahitya Samsad, 2003. (1968)

Colin, Didier. *Slovník symbolů, mýtů a legend. A–K, L–Ž*. Př. Štěpánka Laňová. Praha: Deus, 2009. (Fr. orig.: *Dictionnaire des symboles, des mythes et des légendes*. Hachette Pratique, 2006.)

Čelakovský, František Ladislav. *Příslovní – napoví. Výbor z Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Albatros, 1976.

Čermák, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum, 2007.

De, Suśīlkumār. *Bāṃlā prabād. Chaṛā o calti kathā*. Kalikātā: E. Mukhārjī eṇḍ koḥ lih, 1952. (1945)

Dev, Ashu Tosh. „Appendix I. Proverbs.“ In *Students' Favourite Dictionary Bengali to English*. 16th ed. Calcutta: S.C. Mazumder, 1958, s. 1182–1208.

Chakraborty, Biplab. *Style in Bengali Proverbs*. Burdwan: The University of Burdwan, 2000.

Gupte, B. A. and Rai Bahadur. *Hindu Holidays and Ceremonials; An Encyclopaedia of Hindu Rituals with Dissertations on the Origins of Folklore and Symbols*. New Delhi: Asian Educational Services, 1994. (Calcutta, 1916.)

Ibn al-Mukaffa', Abdallāh. *Kalīla a Dimna. Bidpájovy bajky*. Př. Jaroslav Oliverius. Praha: Gema art, Dar Ibn Rushd, 2005. (Arab. orig.: *La version arabe de Kalilah et Dimnah d'après le plus ancien Manuscrit arabe daté*. Beyrouth, 1923.)

Jasīmuddīn. *Bāṅgālīr hāsīr galpa*. Vols. 1–2. Ḍhākā: Palās prakāśanī, 2006. (1960, 1964)

Kufnerová, Zlata et al. *Překládání a čeština*. Jinočany: H & H, 1994.

Lakoff, George a Mark Johnson. *Metafory, kterými žijeme*. Př. Mirek Čejka. Brno: Host, 2002.

Lesný, Vincenc. *Indické pohádky*. Praha: Český čtenář, 1927.

Marek, Jiří a Odolen Smékal. *Nejkrásnější zahrada*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1967.

Morton, William. *Dṛṣṭānta bākya samgraha. A Collection of Proverbs*. 2nd ed. Calcutta: Aparna Books Distributors, 1990. (1997)

Mrhačová, Eva a Renáta Ponczová. *Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Šenov u Ostravy: Tilia, 2003.

Mrhačová, Eva a Olena Kouptsevitch. „Ustálená přirovnání se zooapelativem jako bázovým slovem v současné češtině, polštině, ruštině a ukrajinštině“. *Eslavística Complutense* 4 (2004): 153–163.

Ó Matko Lakšmí, *dej mi dar! Magické obřady bengálských žen*. Př. Hana Preinhaelterová. Praha: DharmaGaia, 2007.

Olbracht, Ivan. *O mudrci Bidpajovi a jeho zvířátkách*. Praha: Albatros, 1982.

Olivelle, Patrick. „Introduction“. In Vishnusharman. *The Five Discourses on Worldly Wisdom*. New York: New York University Press, Clay Sanskrit Library, 2006, s. 15–48.

Prater, S. H. *The Book of Indian Animals*. 11th ed. Mumbai: Bombay Natural History Society, 1998. (1948)

Preinhaelterová, Hana. „The cow in Bengali proverbs and sayings: a sacred being or a utility animal?“ In Vacek, Jaroslav a Hana Preinhaelterová (ed.). *Pandanus '02. Nature in Indian Literatures and Art*. Praha: Charles University, 2002, s. 105–115.

Preinhaelterová, Hana. „Němá tvář v příslovích a rčení.“ *Nový Orient* 57.4 (2002): 129–131.

Rámájana. Převyprávěl Dušan Zbavitel. Praha: Argo, 2000.

Rāycaudhurī, Upendrakīśor. *Ṭunṭunir bai*. Kalikātā: Nirmal buk ejensī, 2000.

Siddiqui, Ashraf and A. S. M. Zahurul Haque. „Folklore Research in East Pakistan“. *Asian Folklore Studies* 23.2 (1964): 1–14.

Sómadéva. *Oceán příběhů*. Př. Dušan Zbavitel. Sv. 1–2. Praha: Odeon, 1981. (Sans. orig.: *Kathásaritságaram*. Bombaj, 1903.)

Svět ezopských bajek. Př. Václav Bahník, Rudolf Kuthan a Jiří Valeš. Praha: Svoboda, 1976.

Thompson, Stith and Jonas Balys. *The Oral Tales of India*. Bloomington: Indiana University Press, 1958.

Thompson, Stith and Warren E. Roberts. *Types of Indic Oral Tales. India, Pakistan and Ceylon*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1960.

Tišlerová, Běla. *Indické bajky a pohádky*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1959.

Werner, Karel. *Malá encyklopedie hinduismu*. Brno: Atlantis, 1996.

Zamir, Muhammad. *Anthology of Bengali Proverbs and Bachans*. Dhaka: Bangla Academy, 2003.

Zaorálek, Jaroslav. *Lidová rčení*. Praha: Fr. Borový, 1947.

Zbavitel, Dušan et al. *Bohové s lotosovými očima*. Praha: Vyšehrad, 1986.